

ДР. МИКОЛА СИДОР

ШЛЯХ
ДО
ГОРОДЕЛЬСЬКОЇ
УНІЇ

1 9 5 1

Др. Микола Сидор

ШЛЯХ ДО ГОРОДЕЛЬСЬКОЇ УНІЇ

(В світлі польсько-литовсько-українських
протирічностей)

diasporiana.org.ua

Виданням Автора

МЮНХЕН

1951

НЮ ЙОРК

Ч.....

Обкладинка роботи Петра Холодного

Printed by St. Marks Printing Corporation, 80-82 Fourth Avenue, New York, N. Y.

THE WAY TO THE UNITY OF HORODLO

(In Enlightenment of the Polish, Lithuanian and Ukrainian
Contradictions)

By

NICHOLAS SYDOR, Ph.D.

MUNICH

1951

NEW YORK

Зміст

	Сторінка
Передслово	vii
Спис джерел	xi
I. Причини занепаду Галицько-Волинської Держави та перехід українських земель під зверхність Великого Литовського Князівства	1
II. Польсько-мадярська змова проти Галицько-Волинської Держави	18
III. Нарок Великого Литов. Князівства на українські землі; Польські впливи та проникання	30
IV. Початок унійних змагань між Польщею і Вел. Лит. Князівством. Причини й ціль унії	47
V. Становище українських земель у Вел. Литовським Князівстві перед городельською унією: а) політично-правне, б) релігійне, в) суспільно-господарське-станове	61
VI. Політика Польщі супроти укр.-литов. земель перед городельською унією	86
VII. Унія, як засіб поневолення, денационалізації і інкорпорації литовсько-українських земель	98
VIII. Городельська Унія 1413. р.	108
IX. Становище українських земель після городельської унії. Зріст польсько-литовсько-українських противорічностей	135
Заключення	155

“Wer nicht Geschichte Jahren
Sich weiss Rechenschaft zu geben,
Bleib im Dunklen unerfahren
Mag von Tag zu Tage leben...”
J. W. Goethe.

ПЕРЕДСЛОВО

Коли ми, переходячи сторінки історії людства, спинимося на промежутку XIII-XV ст. та ввійдемо на арену Європи, побачимо, що вона мов спараліжований велет, простягає свої рамена, намагаючись отрястися з наболілих і нерозв'язаних проблем, прокинутись з глибокого просоння та почати нове життя.

Це період пожвавленої підготовки до нової історичної епохи, а водночас — період великих культурних метаморфоз, що мали прийти на незаймані ще місця.

На заході Європи домінуючу ролю відіграє тоді Церква, отой носій та консерват християнських ідей, що на протязі століть крізь бурю і грім світової заверюхи — видержала, закріпилася та почала накидувати європейським країнам свою думку не лиш релігійного погляду, але й політичного.

Вправді її східна вітка — відлучившись від свого — на римських взірцях зорганізованого материка — попадає в орієнтальний квієтизм, але за це християнський захід святкує свій золотий вік тріумфу.

Це бо часи повної синтези семіцького теїзму з космічним та трансцедентальними теоріями старинних Гелленів. (Скопус Ерігена, Альберт Великий, Тома з Аквіну). Назовні знова — це період великої експансивности, як *Ecclesiae militantis* — на Орієнт та Сентентріон, де вона вогнем та мечем акумулює до себе високопотенціальний, гетероконфесійний та поганський елемент (Восьмий хрестоносний похід на мусулман (1215-1250), експансія хрестоносних

німецьких лицарів на Східні Пруси та Литву, завоювання ливонськими лицарями Курляндії і т. д.).

В дальшому — це часи престижу релігії над знанням — наукою (*Philosophia ancilla Theologiae; credo ut intelligam*), осциляція духа, сліпий фанатизм, початки святих інквізицій, словом — це епоха суверенного утвердження папізмо-цезаризму — на заході, та цезаро-папізму — на сході!

В соціології — це час клясової кастовости (феодалізм, лицарство, клерикалізм, папізм-потентатизм) — в науці — абсолютна відсутність емпірії; у штучі—цілковитий застій.

Але вже тоді падуть на перевтомлену й завмерлу Європу перші проблиски новоєпохової зорі відродження.

Хрестоносні походи відчиняють “западові” нові світи, вслід за тим — після пізнання на місці джерел — наступає упадок схолястичного Аристотелізму і прорив нової філософії (Росцеллі, Вільгельм де Оккам, Джіордано Бруно “*Instauratio magna.*”

Виступ Данте, Бокаччіо й Петрарки — започатковує добу гуманізму й ренесансу, що з півдня починаючи, охоплює цілу Європу, відновляючи в повній ширині цілість людського життя.

Дальше нові винаходи та відкриття також спричиняються до переформування в основі середньовічного заскоружлого світогляду. Винахід стрільного пороху — кладе кінець лицарству. Наступає грандіозна переміна в техніці, літературі й способі ведення воєн.

В дальшому наступає зворот до торгівлі, який раптовно видвигає третій міщанський стан, кульмінаційною точкою зросту якого є союз німецьких міст — Ганза. Її потуга спричиняється немало до переміни політично-економічних обставин, передовсім у північній Європі — на бережжях Балтійського моря, сила якої дається також відчуті сусідові українських земель — Литві.

На основі нових принципів розпочинається уклад тодішніх політично-економічних відносин, що відлоти охоплюють східну і північну Європу.

На місце малих, розбитих і роздріблених князівств, по-

чинають формуватися великі держави, центральне правління яких було сконцентроване в руках сильних династичних родів — монархів.

Такі переміни почалися спершу на заході, тоді коли східна Європа жила ще якийсь час своїм окремим життям. Але й тут починають проникати західні впливи, згодом яким підлягає також східна Європа. Жертвою тих перемін падають в першу чергу українські землі, які втрачають повну суверенність, а на їх місці зростає Велике Литовське Князівство, котре пізніше теж падає жертвою унійної політики шляхецької Польщі Ягайлонів.

Саме цей період польсько-литовських унійних змагань, головно Городельська Унія — є темою цієї праці.

Шлях до Городельської Унії є зокрема важливий для наших земель, бо вона найбільше вплинула своїми постановами на дальше формування політично-суспільно-станової і релігійно-культурної думки та долі українського народу.

Відтворити той шлях і представити дійсні причини, що вплинули на заключення Городельської Унії та її наслідки для України — є завданням цієї праці.

Щодо джерел, то я почав їх збирати й опрацьовувати ще в 1937/38 рр. в бібліотеках — Словянській та міністерства зак. справ у Празі, де використав широкий матеріал, що подає проф. М. Грушевський в Історії України-Руси, але в війну всьо пропало. Поновно використано збірник прав Польщі й Литви та багато інших джерел, що їх одержано в бібліотеках Українського Вільного Університету в Мюнхені, міській—Мюнхенській, та в бібліотеці німецького університету в Мюнхені.—Спис джерел подаю на окремому місці—понижче.

**
*

Почуваюся до милого обов'язку подякувати на цій сторінці всім Вп. Професорам, що були мені помічними в цій праці. Зокрема висловлюю вдяку Вп. Проф. Др. В. Полонській, за деякі вказівки, щодо техніки роботи, — Вп. Проф. Др. І. Витановичеві, — що прочитав рукопис та дав свої завваги,

якими автор вдалшому міг користуватися, Вп. Др. Падохові—за користування його бібліотеки, та Вп. С. Г.—за щасливі поради відносно перекладу цієї праці на мову німецьку, без якої я був би не осягнув своєї мети, як теж другові Д-ру Р. Гродзіцкому за виміну думок.

Накінці хочу зазначити, що ця праця виходить в дещо поменшеному об'ємові, як поновний переклад із мови німецької, хоч первісно була написана в мові українській.

АВТОР.

Мюнхен, 5. I. 1947. р.

СПИС ДЖЕРЕЛ

- М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III — до року 1340. Видання друге, розширене. У Львові 1905. Накладом автора. З друкарні НТШ. під зарядом К. Беднарського.
- — Історія України-Руси, т. IV. XIV-XVI віки. Відносини політичні. Видання друге, розширене. Київ-Львів, 1907. Накладом автора. Друкарня П. Барського. Київ-Хрещатик—40.
- — Історія України-Руси, т. V. Суспільно-політ. і церк. устрій і відносини в укр. руських землях. У Львові, 1905. Накладом НТШ.
- М. Голубець: Велика Історія України. Видання I. Тиктора. Львів, 1935.
- П. Н. Батюшков: Белоруссия и Литва. С.-Петербург, 1890.
- В. Заикинь: К вопросу о положении Православной Церкви в поль. Государстве в XIV-XVII веках. Варшава.
- Volumina Legum I. (Leges tempore Vladislai Jagello, Poloniae Reg. M.D.L.) Volumen Primum. Ab Anno 1347 ad Anno 1547. Acta Reipublicae continens, p. 66-71.
- Konstytucie Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- Inwentarz nowy Praw, statutów, konstytucyi koronnych, u W. X. Litewskiem, znajdujących się w Sześciu Tomach Voluminis Legum, Warszawa, 1754. (Wzd. X. A. Zeglickiego).
- Z dziejów Ukrainy; Wydana staraniem Dra Józefa Jurkiewicza & Pod redakcją Wacława Lipińskiego. Kijów 1912. Drukowano w Krakowie.
- B. Krupnyzkyj: Geschichte der Ukraine. Zweite, durchgesehene Auflage. Otto Harrasowitz. Leipzig, 1943.
- Richard Suchenwirt: Deutsche Geschichte. Leipzig, 1941.
- G. W. F. Hegel: Vorlesungen ueber die Philosophie der Weltgeschichte. IV. Band. Leipzig, 1923.
- Dr. Edmund Basenge: Der Nationale Gedanke in der Deutschen Geschichte. Leipzig, 1921.
- Józef Kaczkowski: Zasady Prawa Akcyjnego. Warszawa, 1918. (Подає джерела про давні торговельні відносини.)
- Dr. Prochazka: Ostatnie lata Witolda. Studium z dziejów intrygi dyplomatycznej. Waszawa, 1882.
- — Szkice historyczne & XV. w. Kraków, 1883.
- — Przyczynki krytyczne do dziejów Unii (Rozprawy, t. 33).

якими автор вдальшому міг користуватися, Вп. Др. Падохові—за користування його бібліотеки, та Вп. С. Г.—за щасливі поради відносно перекладу цієї праці на мову німецьку, без якої я був би не досягнув своєї мети, як теж другові Д-ру Р. Гродзіцкому за виміну думок.

Накінці хочу зазначити, що ця праця виходить в дещо поменшеному обемові, як поновний переклад із мови німецької, хоч первісно була написана в мові українській.

АВТОР.

Мюнхен, 5. I. 1947. р.

СПИС ДЖЕРЕЛ

- М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III — до року 1340. Видання друге, розширене. У Львові 1905. Накладом автора. З друкарні НТШ. під зарядом К. Беднарського.
- Історія України-Руси, т. IV. XIV-XVI віки. Відносини політичні. Видання друге, розширене. Київ-Львів, 1907. Накладом автора. Друкарня П. Барського. Київ-Хрещатик—40.
- Історія України-Руси, т. V. Суспільно-політ. і церк. устрій і відносини в укр.руських землях. У Львові, 1905. Накладом НТШ.
- М. Голубець: Велика Історія України. Видання I. Тиктора. Львів, 1935.
- П. Н. Батюшков: Белоруссия и Литва. С.-Петербург, 1890.
- В. Заикин: К вопросу о положении Православной Церкви в поль. Государстве в XIV-XVII веках. Варшава.
- Volumina Legum I. (Leges tempore Vladislai Jagello, Poloniae Reg. M.D.L.) Volumen Primum. Ab Anno 1347 ad Anno 1547. Acta Reipublicae continens, p. 66-71.
- Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- Inwentarz nowy Praw, statutów, konstytucyi koronnych, u W. X. Litewskiem, znajdujących się w Sześciu Tomach Voluminis Legum, Warszawa, 1754. (Wzd. X. A. Zeglickiego).
- Z dziejów Ukrainy; Wydana staraniem Dra Józefa Jurkiewicza & Pod redakcją Wacława Lipińskiego. Kijów 1912. Drukowano w Krakowie.
- B. Krupnyzkij: Geschichte der Ukraine. Zweite, durchgesehene Auflage. Otto Harrasowitz. Leipzig, 1943.
- Richard Suchenwirt: Deutsche Geschichte. Leipzig, 1941.
- G. W. F. Hegel: Vorlesungen ueber die Philosophie der Weltgeschichte. IV. Band. Leipzig, 1923.
- Dr. Edmund Basenge: Der Nationale Gedanke in der Deutschen Geschichte. Leipzig, 1921.
- Józef Kaczkowski: Zasady Prawa Akcyjnego. Warszawa, 1918. (Подає джерела про давні торговельні відносини.)
- Dr. Prochazka: Ostatnie lata Witolda. Studium z dziejów intrygi dyplomatycznej. Warszawa, 1882.
- Szkice historyczne & XV. w. Kraków, 1883.
- Przyczynki krytyczne do dziejów Unii (Rozprawy, t. 33).

- Fuster: Geschichte der Europäischen Staatensystem. Muenchen, 1919.
Stoeckel Herman: Geschichte des Mittelalters.
S. M. Kuczyński: Ziemia Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa.
M. Gorzkowski: Przegląd kwestyj spornych o Rusi. Kraków, 1875.

Інші джерела, що відносяться до цієї доби

- Kochanowski: Witold W. Ks. Litewski. Lwów, 1900.
A. Lowicki: Kiedy Witold został Wielkim Księciem Litwy (kwartalnik historyczny, 1884).
Piekosiński: Czy król Władysław Jagiełło był za życia Jadwigi królem polskim, czy tylko mężem królowej? (Rozprawy wydz. histor. fil. Akademii krakowskiej, t. 35).
В. Антонович: Очерк Истории Великого Княжества Литовского. Київ, 1885.
М. Любавский: Очерк Истории Литовско-Русского Государства. Москва, 1910.

I

Причини занепаду Галицько-Волинської Держави та перехід українських земель під зверхність Великого Литовського Князівства

Західно-Українські Землі оформились в окрему Галицько-Волинську Державу, й як спадщина частини великої Київської Імперії, творили зовсім окреме політичне тіло, яке проіснувало повних сто літ довше від своєї попередниці.

Вслід за Західно Українськими Землями відокремились дещо пізніше й інші українські землі, як Ростово-Суздальщина, Володимирщина, Чернигівщина, в 12 ст. — Переяславщина, а около 1150 р. відокремилась також Волинь, що держалась старших Мономаховичів.

Таке відокремлювання поодиноких українських земель від свого київського материка мало дуже багато різних суттєвих причин. Одною з важливих причин такої “втєчі в свояси,” було рішення Любецького княжого сойму 1097 року, де сказано, що кожний князь має держатися своєї “отчини” — своєї землі, яку одержав від своїх попередників, як уділ. Ці відосередні ідеї Любецького княжого з’їзду припечатали дальший доосередній розвиток київської імперії, даючи почин до витворювання окремих державних сепаратистичних осередків.

Першим окремим політично-державним новотвором стає від 1084 р. Галичина, яку опановують та дорешти відокремлюють Ростиславичі. Також Волинь від 1150 р. зі своїми Мономаховичами піддержує сепаратистичні тенденції, обороняючи Волинь, як від Києва так від Польщі — з заходу та Литви — з півночі. Поділившись згодом на ряд менших князівств (Володимирське, Луцьке, а дальше: Белзьке, Пе-

ресопницьке, Дорогочинське й ін.), Волинь за князювання Романа Мстиславича (1199-1205), з'єднується з Галичиною.

Від того часу Галицько-Волинська Держава починає відгравати поважну роль в історії України, продовжуючи державницькі традиції Великої Київської Княжої Держави. Вона стає єдиним резервуаром культури й цивілізації та політичної незалежності українських земель; бо всі інші наші землі починають, в той час, занепадати не лише політично але й культурно.

Хоч Галицько-Волинська держава була лиш західно-українською державою, вона мала дуже багато спільних прикмет зі своєю попередницею, як щодо внутрішнього порядку так і зовнішньої поваги. Вона творила зовсім нове державне тіло, відмінне своєю структурою від київської держави. Характер її повстання був подібний до тогочасної французької держави, однак її внутрішня побудова мала зовсім відмінне обличчя від будькотрої тодішньої європейської держави.

Найбільше подібностей було між Галицько-Волинською державою а Польщею: тут вплив боярства, а там — шляхти. Але це були лиш певні аналогії, а не тотожності!

Підставою державно-політичної потуги, культури й економічно-господарської спроможности, була Галичина, яка найскорше й найкраще обідналася внутрі. Вона була центром державного життя до кінця 13 ст.; звертаючи свої очі в політиці й економіці — на захід; тим відчужується від рідного сходу, наближаючись до західно-європейської культури шляхом живих дипломатичних і культурно-економічних зв'язків з Чехією, Німеччиною і Польщею.

Аж в 14 ст. за князювання Юрія I (1301-1308), об'єднуються і волинські волості, — централізується Волинь й українська політика звертає знову свій зір на схід. Нажаль вона не могла мати більшого успіху, бо там вплив татарів на "своїх" людей був ще дуже помітний.

Опираючись на природні південні кордони лісистих Карпат, Галицько-Волинська держава мала багато даних до кращого й більшого державного розвитку. Але доля оберталась до наших князів по-мачошиному. Не бракувало та-

кож зовнішніх і внутрішніх ворогів, які підривали силу й спроможність розвитку молодого держави. Зовнішніми ворогами були, звичайно, Польща, Угорщина й Литва. Всі вони старались поширити свої впливи на ті землі. Одначе вже Роман Галицький зумів їх скоро поскромити. Стаючи пострахом для литовських прикордонних племен, він “орав Литвою,” як згадує наш літописець.

Куди гіршим ворогом являлися внутрі держави непокірні бояри. Вони завжди знаходили якусь причину до ремствування і незадоволення. За князювання Романа, при допомозі промалярської партії бояр — Угорщина поновно вмішується до внутрішніх галицьких справ, всуваючи на короткий час Романа з Галичини. Тут найвиразніше пізнати киричну роботу розгнужданого боярства, які вже перед Романом робили чимало всяких бешкетів, вмішуючись навіть в чисто приватні родинні справи князів, як от: спалення живцем Настасі — жінки Ярослава Осмомисла, вигнання Володимира Ярославича з Галича, тощо. За часів Романа бояри поділилися на різні партії, як: партія промалярська, партія Ігоревичів — претендентів на галицький престіл та партія прихильна Роману.

Роман Мстиславич, як вказують джерела,¹ держав живі звязки з польським королем Лешком Білим та його сином Володиславом Тонконогим, що був у спорі з батьком за краківський престіл. Понадто мав звязки зі саксонськими князями та дуже рухливим папою римським Інокентієм III, Візантією та угорським королем—Андрієм. Недаром отже іпатський літопис називає Романа “самодержцем всеї Руси.”² Не зважаючи на ті внутрішні труднощі, що їх спричинювали самі бояри, Роман зумів їх “притиснути.” Галицька літопись каже, що Роман вигнав з країни членів партії Ігоревичів “кормильчичів,” які весь час кирили та не давали впорядкувати країни.

У міжнародній політиці Роман був дуже активний. Піддержуючи політику Гогенштавфів проти німецького короля

¹ Kadłubek: Monum. Pol. hist. II. 544-7; J. Długosz: (II) s. 149-152).

² Іпат. с. 479, та М. Грушевський: Іст. Укр.-Руси т. III.

Оттона IV, він пішов війною на польського короля Лешка, прихильника Оттона IV.

Ця збройна кампанія, про яку згадує також суздальська літопись,—закінчилася для України дуже трагічно. Роман заскочений несподівано польськими передніми військами—згинув 19.6.1205 р. під Завихвостом. Ця подія, що сталася на день “св. Гервасія і Протасія,” як зазначають з пихою польські історики, перечеркнула далекойдучі пляни Романа про завоювання Польщі.³

Після смерті Романа на ЗУЗ розпочинається великий хаос переплітаний, майже постійною 40-літньою, змінною своїм щастям, боротьбою за галицький престіл Романовичів (Данила й Василька), від опису якої, як каже галицький історик—Зубрицький—“аж голова крутиться.”

Цей хаотичний період кінчається перемогою Романовичів над Уграми й поляками під Ярославом 1245/46 рр., після якої Данило був змушений зробити поїздку з “поклоном” до татарського хана—Бату. Боротьба за галицько-волинську спадщину велась між київськими Ростаславичами, чернігівськими Ольговичами; значить—між унуками Ярослава Осмомисла, боярами та синами Романа (Данила й Василька), згл. їх “опікуном”—угорським королем Андрієм.

Остання фаза боротьби Данила за свою “отчину” тривала від 1230-1245 р. і закінчилась, як сказано, перемогою Данила.

Коли зараз по смерті угорського короля Андрія в 1235 р. Данило брав участь у коронації його сина—Белі на угорського короля, то виступав тут не як його “васаль, але, як гість.”⁴

Хоч новий угорський король виказував менше заінтере-

³ Я свідомо здержуюся на важніших моментах з подій Гал. Вол. Держави, зазначаючи ті відосередні впливи зовнішні й внутрішні, щоб представити занепад Г. В. Держави не як “Деус екс махіна,” але як результат ряду причин, що повстали на протязі довгих десятків років ще перед трагічною смертю Юрія II.—М. С.

⁴ Зубрицький: III. с. 124; Дашкевич: с. 48 та М. Груш.: Історія Укр.-Руси, т. III.

сування Галичиною, як його попередник, то всеж Данило мусів за полагодженням того спору вдаватися до ворога Белі — останнього Бабенберга австрійського герцога Фридерика Войовничого, в союзі якого нераз шахував Белю. Північного сусіда—Литву, Данило використав проти князя Кондрата Мазовецького, що виказався, як віроломний союзник. Данило робить союз з литовським князем Мендогом, при помочі якого заангажує своїх противників Литвою, а сам несподівано нападає на Галич і здобуває його. Іпатійський літопис це місце так описує: “Данило увійшов у свій город, вступив до Церкви Богородиці й сів на столі свого батька, а на знак побіди поставив свій стяг на німецькій брамі.”

(Згадка про німецьку браму, вказує на живі звязки Галича з Німеччиною, головно торговельні; й напевно в Галичі, як торговельному центрі були в той час німецькі купці й осадники.)

По здобутті Галича, Данило має багато клопотів з неспокійними боярами, які продовжували, на свою руку, роздавати княжі землі (в Коломийщині!) та робили інші “розпорядки” на перекір князеві, не даючи й після перемоги під Ярославом відбудувати й упорядкувати знищену війнами країну.

В той час, як пише папський посол Пляно-Карпіні, що відвідував, після перших нападів хана-Батія, татарів,—в Україні переводили татари спис населення в цілі оподаткування, а князі дістали були наказ приїхати до хана...⁵ Це не минуло й Данила. Він дня 25.10.1245/46 рр. їде до Батія по “ярлик”—дозвіл на князювання.

Той же П.-Карпіні розпочав з Васильком переговори, намовляючи його до унії з Римом. Ці переговори започаткували відомі дипломатичні звязки Данила з Римом. Ціллю дальших переговорів було у першу чергу паралічування дальшої татарської експансії на захід, поміч Данилу від папи й західного християнства проти татар та унія української православної церкви з Римом. Останнє було для папи

⁵ М. Грушевський: Іст. Укр.-Руси, т. III.

найважливіше, для Данила ж найважливіше було одержати поміч проти татарів.

Приблизно 1253 р. Данило повідомляє папу, що татари пригтовляються до підбою західної Європи. Папа негайно видав буллу, взиваючи західних християн (чехів, мораван, поляків та пруських лицарів) до христового походу проти татарів. Протитатарську кампанію мав перевести папський легат—Опізо, який привіз Данилові від папи королівську корону. І справді Данила короновано 1253 р. в Дорогичині “вінцем від Бога,” як каже наш літописець,—на галицько-волинського короля.

Нажаль з тієї протитатарської коаліції нічого не вийшло. Сподівана поміч не прийшла. Огірчений таким зворотом подій, Данило й не думав про унію! Не так одначе представляв собі справу унії папа. Він не зважаючи на невияснення справи, буллею з 1255 р. дозволяє литовському Мендовгу—воювати українські землі й їх людність, як невірних. На початку 1257 р. папа Олександр II новою буллею докоряє Данилові за те, що, мовляв, він “відступив від послуху” та грозив йому клятвою.⁶

Понадто Данило був зайнятий, як союзник Белі у війні з Австрією та чеським королем Отокарем, що по смерті останнього Бабенберга заняв Австрію. Та ця воєнна виправа лише поглотувала сили Данила. Вона не принесла жодної користі, яктакож тут нічого не допомогло подружжя Романа Даниловича з австрійською спадкоємницею—Гертрудою. Беля згодом погодився з Отокарем та поділився з ним Австрією, поминаючи нічим нарок Романа Даниловича.

Кращі міжсусідські відносини з Угорщиною настали аж по смерті Белі—за панування короля Степана.

Відносини між Данилом а Польщею були довший час дуже нестійкі. Також союзник Данила—Кондрат Мазовецький, відхилився був від Данила й за це Данило відібрав від нього Дорогичинську землю та напустив на нього Литву. Приязнь союзів у тих часах нерідко мінялася з во-

⁶ Hist. Rus. mon. I. Nr. 93 і 94; та М. Груш. тамже.

рожнечею. Союзи й союзники були нестійкі в своїх приреченнях, химерні й їх важко було нераз взагалі використати, бо такі союзники, як то було дещо пізніше з татарами, саме в критичну хвилину зраджували і переходили до ворожого табору.

По смерті Кондрата, настає згода між польським королем Лешком Встидилівим і мазовецькими князями. З ними Романовичі держать добросусідські відносини. Земовит Мазовецький навіть помагає Данилові в рр. 1240/50 підбити литовські племена—ятвягів.

Після закріплення Романовичів на Волині, настають також тут кращі відносини між Литвою і галицько-волинськими землями. Вони одначе ніколи, на довшу мету, не були устabilізовані. На північному пограниччі часто велися дрібні бої, які нераз давалися взнаки прикордонному населенню.

Ще перед остаточним сформуванням сильнішої литовської держави князем Мендовгом коло 1230 рр. ватаги ятвягів часто нападали на українські пограничні землі та нищили майно й добро української людности. Про такі напади, що відбувалися безогляду на дружбу кн. Мендовга з Романовичами—багато згадує наш галицько-волинський літописець та згадуваний вже П.-Карпіні. Він каже, що переїзджаючи полудневою Волинню і Київщиною, дуже боявся литовців, “бо вони часто нападають на українські землі вповні несподівано.”

Небезпеку напівдиких литовських племен—ятвягів, усунув Данило при помочі мазовецьких князів, при чому Мендовг був нейтральний, бо ятвяги його не слухали й не підчинялись йому.

Трактатом з 1254 р. пруські лицарі признають Данилові 1/3 частину ятвязької землі, рештою діляться з мазовецьким князем.

Але розріст Литви Мендовга йшов скорим темпом, що не подобалося ані Романовичам ані другим сусідам Литви. Данило укладає протилитовську коаліцію з поляків і пруських лицарів, яка одначе до нічого путнього не довела, бо хитрий Мендовг вихрився і тим відтягнув хрестоносців

від Данила. Поляки також не поспішали. Лише завдяки успішним походам самих Романовичів на німанську “Чорну Русь,” склонили Мендовга в 1256 р. до миру з Данилом, який покріплено подружжям Шварна Даниловича з дочкою Мендовга, й тим поширено не лиш приязнь, але й кордони української держави далеко на північ.

Нажаль союз довго не потривав. Примусова поміч Василька татарам у поході на Литву, розсердила Мендовга й він нападає на Волинь. Замирення наступило аж по смерті Мендовга. Тепер настала добра конюнктура для галицько-волинських земель. Шварно Данилович дістав від Войшелка, сина Мендовга в спадщину, майже всі литовські землі, а сам він вступив у манастир. Одначе ті, здавалося б, такі блискучі й корисні для українських князів політичні потягнення, не були використані! Вони проминули дуже скоро та скінчилися нічим; залишаючи по собі лише згадку та хаотичні, позакулісові, політичні інтриги. Все це кружляло, як у зачарованому колі.

Щоправда, українські князі ще були, до певної міри, залежні від татарських ханів, супроти яких Данило не міг вести рішучої політики, не маючи до того “відповідних сил”—як каже проф. М. Грушевський. Також Данилові було дуже важко й незручно вести політику “хитрого лиса,” яку вели москвини, закріплюючи за собою поступово, але певно, крок за кроком кожну пядь землі.

Коли Данило вибрався війною, щоб поскромити “татарських людей,”—поза малими успіхами, йому не вдалося скинути зі себе татарське ярмо, ані закріпити за собою ті посілости, які мав. Татари на місце невдачника—Куремси, вислали енергічного полководця—Бурундая, якому вдалося покорити всі українські міста та домогтися їх знищення таки власними руками українського князя Василька, поширюючи при тому свою помсту на всі українські землі. Данило тікає на Угорщину. Повернувши на рідні землі, бачить згарища й руїну власних замків-твердинь, що коштували такого великого вкладу гроша й праці та часу. Розпука й зневіра підірвали дорешти його сили й він 1264 р. вмирає. Вневдовзі після нього вмирає 1270 р. його брат Василько,

передаючи Волинь своєму одинакові—Володимирові. І так Лев І. Данилович стає князем Галичини, а Володимир Василькович—Волині. Шварно, як згадувано, одержав був від Войшелка литовську спадщину. Збагачення Шварна й поступ Войшелка викликали образу, зависть та ненависть Льва проти Войшелка. Безоглядна амбіція Льва дігнула його до того, що він пішов до монастиря, підпив Войшелка й убив його... Мабуть тільки за те, що він віддав свої землі Шварнові, а не йому. Про Льва І слушно висловлюється наш історик Ст. Томашівський, кажучи, що “Лев—це була помітна особистість, але іншого покрою ніж його батько (Данило) й дядько (Роман). Його політична амбіція переходила в безоглядність.”

Злочин цей у своєму наслідку, в першу чергу, відбився дуже від’ємно на дальшій долі українських земель взагалі та Галицько-Волинської держави зокрема. Приєднані до неї білоруські землі, зараз по смерті Войшелка, відібрав великий литовський князь Тройден.

Намагання Льва І здобути, по смерті короля Болеслава, для себе польський королівський стіл, покінчилися невдачно. Польські пани вибрали собі Лешка Чорного з мазовецької лінії, який у бою під Госліцями переміг Льва та його союзника—хана Ногая.

Час панування Лешка Чорного, це період постійних польсько-українських війн. По смерті Лешка (1288), Лев здобуває Люблинську землю й прилучує її до своєї держави. “Це був останній акт перемоги України над Польщею.”⁷ Крім того Лев І у союзі з чеським королем Вацлавом II прилучує Карпатську Україну з Мукачевом до Галицько-Володимирської держави.⁸

Кінцем 13 ст. кінчається також найкраще джерело історії цієї доби—Галицько-Волинська Літопись. Про дальші події маємо лише загальникові та скупі відомості, й то переважно, чужих авторів. В 14 ст. настають для Галицько-Володимирської Держави тверді й важкі часи, від яких

⁷ М. Груш.: *Ист. Укр.-Руси*, т. III.

⁸ Б. Крупицький: *Geschichte d. Ukraine. Leipzig, 1943.*

залежала дальша доля цієї країни. Крім татарської небезпеки, яка аж ніяк не проминула, хоч не завжди була така страшна, як у першій своїй стадії, на заході зростав у силах грізний ворог—Владислав Локеток, що з'єднавши всі, досі розсварені, польські князівства під свій скиптр, став сильним і небезпечним суперником для українських князів. Також Угорщина—на півдні, почала підноситися під проводом нової династії—Анжу. Некраще було й на півночі, де молода литовська держава під кермою великих князів—Гедиміновичів, стала небезпечною суперницею для сусідів.

Юрій I—Львович (1301-1308) зумів ще якось з тої небезпеки вибresti. Лише мусів зрєктися 1302 р. Люблинщини в користь польського короля Локетка. Він відновив союз з пруськими лицарями, що був на зовні звернений “проти” татар, а вдійсності був—проти Литви. Він у своїх грамотах титулує себе “Rex Russiae,” але його наступники (Андрій, Лев II і Юрій), титулюють себе вже лиш “dux,” отже—князями.

Сини Юрія I—Андрій і Лев II (1308-1323)—панували разом у Волині й Галичині. З Литвою жили в згоді. Лише Карпатську Україну втрачають на користь угорського короля Карла Роберта з Анжу. Та всежтаки з півночі позначається чимраз більший натиск литовських князів на Волинь. На протязі 14 ст. приходять до поважних конфліктів між Литвою і Галицько-Волинським князівством. Литовські князі відривають від Волині Дорогиччину та Берестейщину. Вже тоді позначався не зріст, а занепад Галицько-Волинської Держави.

Коли в 1323 р. помирали оба брати—князі—Андрій і Лев II, українські землі осиротіли. Бракло захисників українських земель, які так віддано обороняли її від усіх ворогів, а головно від татар. Недаром Вол. Локеток у листі до папи римського писав, що “два останні українські князі—схизматики, що були йому за непоборимий щит проти татар,—зійшли з цього світа.”⁹

Ця несподівана смерть обох князів, заплутала ще більше

⁹ Велика Іст. України, вид. І. Тиктора. Львів, 1935.

відносини, внутрі країни, між химерними боярами. Спочатку вони самі пробують володіти, бо оба останні Романовичі були бездітні. Згодом бояри покликають на княжий престіл сина сестри Романовичів—Марії, Болеслава Тройденовича-Мазовецького.

Болеслав негайно прийшов до покликаних земель, змінив обряд і дістав у православному обряді імя Юрія, і як Юрій II “*dux Russiae*,” як він себе титулує в виданій грамоті з 1325 р., почав княжити на галицько-волинському княжому престолі, як законний український володар, покликаний панами землі—боярами.

Прийшовши в країну—Юрій ніде не стрінув більшого спротиву. Бояри самі його хотіли, а народ все одно—мовчав, бо не розбирав і не мішався до більшої політики. Лише, як зазначає хроніст міста Львова—Зіморович—Львовяне ставили спротив князеві Болеславу Тройденовичу.¹⁰

Галицько-волинське князівство відрізане зі сходу “татарськими людьми”—починає чимраз більше тяготіти на захід. Доказом такого зближення було також покликання Болеслава-Юрія на галицько-волинський княжий престіл.

Юрій II, піддержуючи добрі відносини з татарами—був на війсьній стопі з Польщею. Польський король Казимир Великий прямо ненавидів Юрія і старався за всяку ціну позбавити його володіння українськими землями та підкорити їх Польщі. Він не жалів ані труду, ані грошей, піддержуючи різні інспірації й інтриги, щоб ослабити та зовсім позбутися того останнього самостійного галицько-волинського володаря, який перескаджав Польщі в реалізації, вже попередніх, проти-українських змов, що їх започаткували попередники Казимира ще тоді, як показувалися перші позначки ослаблення Галицько-Волинської Держави.

В надії відпруження та добросусідського життя з Литвою, Юрій II жениться з дочкою литовського князя Гедиміна—Офкою, а також навязує дружні стосунки з пруськими лицарями.

Спочатку внутрішня політика Юрія опиралася на боярах,

¹⁰ Велика Історія України, вид. І. Тиктора, Львів, 1935.

але де-далі він старався дещо від них освободитись, хоч до кінця свого панування держав прибічну боярську раду, яка, разом з владикою, завжди брала чинну участь у нарадах над державними справами. Переважно всі історики т.зв. російської школи, кажуть, що Юрій почав оточувати себе чужинцями: німцями, чехами й поляками, потураючи водночас поширенню на ЗУЗ католицизму..., а це не могло подобатись, очевидно, українському православному духовенству ані боярам... Одначе причин непорозуміння між боярами а князем—треба шукати де інде. Неможна беззастережно приймати всі ці закиди, бо на ділі Юрій сам, перейшов на православну віру, напевно не був сторонником католицизму аж до тої міри, щоб спровокувати проти себе українське духовенство й бояр. Він був лише толерантним супроти католицизму, а не його розширником! Марку “ворога” правословної Церкви, міг дістати Юрій лише завдяки ворожій пропаганді, яка зі сторони Казимира й його вистанників різними засобами старалася викликати внутрішнє негодування й ворожнечу, щоб при помочі внутрішньої незгоди чимскорше позбутися Юрія і приступити до анексії українських земель. Це була єдина ціль польської тогочасної, ворожої до Юрія, політики! Польська пропаганда закидувала Юрієві різні неморальні вчинки, включно до насилля боярських жінок, тощо, щоб тим способом збунтувати проти нього бояр. Очевидно, що серед такого стану річей і сам Юрій, бачучи вороже відношення до нього бояр, мусів зареагувати й трохи прискромити їх. Одначе він і надалі держав прибічну боярську державну раду, що, як сказано, в усіх важливих справах брала, разом з православним владикою, участь в державних нарадах. Вже сам цей факт каже догадуватися, що князь Юрій не був ворогом ані бояр ані православної гієрархії!

Не маючи мужеського потомства, Юрій наклонюється ще ближче до Литви, одружуючи свою дочку з литовським князем Любартом, якого водночас признає спадкоємцем українських земель “у Володимирі, Луцьку й усій Волинській землі.” Цебто передає всі Галицько-Волинські Землі, по своїй смерті, литовському князеві—своєму зятеві.

Проф. М. Грушевський каже, що “цей крок Юрія II був причиною пізніших нападів польського короля на українські землі та вступом до польсько-угорської угоди в справі Руси.”¹¹

Справді цей крок ще більше поденервував польського короля, але він не вплинув спеціально на польсько-угорську протиукраїнську угоду, бо така, подібна, протиукраїнська угода Польщі й Угорщини була зроблена ще перед Казимиром. Казимир повів від початку свого панування протиукраїнську політику натиску на Галицько-Волинську Державу, зрікаючись водночас чисто польських земель на заході, щоб коштом їх заспокоїти сусідів—німців і чехів, та за їх плечима можна було скорше добитися рекомпенсати—українських земель!

Отже були поважні причини: в першу чергу польські апетити на ЗУЗ-і зростали впарі з позначками внутрішньої незгоди, слабости й “безкоролівя,” яке настало по смерті останніх Романовичів. Тепер Казимир забажав зреалізувати давніші мрії польського короля Лешка, що разом з угорським королем—Андрієм, намагалися проковтнути українські землі, тимбільше, що вони мали стати заплаатою теренових втрат, яких зазнав він через уступки на заході та півночі.

Звідси й таємні постанови польсько-угорського союзу, а в дальшому їх солідарність в спільних акціях проти ЗУЗ!

Після Вишеградської угоди з 1339 р. Казимир розвинув шаленну пропаганду проти Болеслава-Юрія. При помочі агітації поміж самими боярами—йому вдалося розсварити, й так недуже прихильне Юрієві—боярство й настроїти їх проти свого князя. На наслідки цієї роботи не довелося довго ждати. В країні повстала протикняжа таємна партія бояр, яка приготовила своєму володареві страшну смерть отрутою.

Дня 7.4.1340 р. в місті Володимирі отруєно князя Юрія II.—Тройденовича. “Отрута була така сильна, що тіло князя розлетілося.” Із смерттю цього останнього галицько-волин-

¹¹ М. Груш.: Іст. Укр.-Руси, т. III.

ського князя, що ще мав у собі українську кров Романовичів—дозріває трагедія і тої решти українських земель, що ще до того часу жили самостійним життям. Буйність, сваволя і безхарактерність певної частини тодішнього українського боярства—була тим чинником, який не будував, а руйнував і те надбання довгих поколінь кращих галицько-волинських князів! Українське боярство мало дбало про свою державу і її долю. Воно було ладне заміняти все за свої амбіції і особисті порахунки, навіть піти за ворожою намовою і вбити свого володаря!

Ремствування бояр, це одна зі сумних сторінок нашого державницького життя на протязі соток років. Вони завжди вмiли пошкодити, але нажаль, дуже мало, або й ніколи не зуміли допомогти нашим князям позитивно-конструктивним вкладом праці в державне будівництво. Деструктивізму й сваволі в них так багато, що їх чинність прямо засмічує нашу історію ріжними авантюрами, змовами, тощо. Одною із останніх афер-авантюр, було отруєння боярами Юрія II. Але, як досі всі екстраваганції нашого боярства лише компромітували та послаблювали українських володарів, то ця остання прямо обезголовила українську державу! Ця подія кинула змісця весь державний апарат у дезорієнтацію, хаос та безвідповідальність!

В країні поширюється революта й гульня ріжних елементів, що під намовою ворожих агентур, почали грабувати та вбивати винних і невинних, особливо чужинців.

Одначе ті ексцеси ніяк не помагали ані не усували непевности й аномальности внутрішніх відносин у Галицько-Волинському князівстві. Вони лише загострювали міжусідські відносини, які й так були не найкращі, й прискіпували чужу, ворожу інтервенцію, яку заздальгідь приготував Казимир Великий.

Безперечно, що й сам князь Юрій міг мати певні недомагання, але така розвязка спору, отрутою, ніяк не може оправдати її аранжерів. Навпаки, вона кидає яскраве світло на державно-моральну вартість тодішнього українського боярства взагалі.

Сучасники цієї трагічної смерті різно пояснювали собі причину смерті Юрія II.

Ян з Чарнкова каже, що Юрія отруїли за те, що він “хотів перемінити їх закон і віру.”

Історик Іван Вінтербурський пише, що князь згинув, “подовгих роках доброї управи зате, що почав розмножувати віру й скількість латинників.”

Празький крилошанин — Францішек — пише, що “цей князь, ревний до правдивої (католицької) віри, спроваджував з різних країв католицьких священників і богословів, бажаючи викоринити серед українців схизму, а вони, в обороні своєї віри, отруїли князя й різними способами позбавили життя багатьох католиків.”

Важко тут повірити, щоб Юрій змінивши сам обряд (з католицизму перейшов на православ'є), “бажав викоринити серед українців схизму”—як каже Францішек. З того бачимо, що ці записки, це краще здогади причин трагічної смерті Юрія.

А ось що подає записка Яна Траски, як причину смерті Юрія II: Юрій Тройденович “був дуже непомітний у відношенні до своїх підданих, взявши їх і правив від них гроші, відбирав їм та безчестив жінок і дочок, а крім того наводив на них чужинців—чехів і німців.”¹²

Записки Траски—це очевидні наклепи на нашого князя. Вказання на неморальні сторінки Юрія—це свідомо лайка польських шовіністів, які накоївши лиха, ще й осміювали нашого князя, приписуючи йому різні неморальні вчинки.

Це лише нас може впевнювати, що смерть Юрія була ділом польських агентів Казимира. Що Казимир був докладно інформований про смерть князя наперед, вказує на те його похід на Галицько-Волинську Державу, що відбувся зараз на другий день смерті Юрія II!

Як я сказав, і сам Юрій не був аж надто такий ідеальний. Він також мав певні прогріхи; головню його ліберальна поведінка супроти католиків, а головню чужинців могла була неподобатись місцевим боярам. На певну індиферентність

¹² Цитати взято з Вел. Іст. Укр. — Тикт., і Груш. т. III.

Юрія до українських справ вказує, також і його грамота, видана в Володимирі 1339 р. в справі надання м. Сяніку німецького магдебурського права, де вїтївство мав перебрати його слуга Бартко з Сандомира, а осадники, які мали б користати з “15 літ свободи від податку,” вичислені так: “чи то буде німець, чи поляк, чи угрин, чи русин.”¹³

Зараз по смерті Юрія II, Любарт Гедимінович вибирається в землі Галицько-Волинської Держави, які опановує майже без спротиву зі сторони українського боярства, бо й самі бояри, бачучи безвихідність положення, в яке кинули українські землі, були йому прихильні.

Отак закінчився один з кращих періодів самостійности й державности українських земель.

Галицько-Волинська Держава занепадає! Цей упадок приготовано, переважно, руками самих боярів, а погребано руками “добрих” сусідів—поляків, у першу чергу!

Занепад Галицько-Волинської Держави доводиться зазначити саме датою смерти Юрія II—1340 р. Бо після цього Галичина хоч і задержує ще самостійність аж до 1349 р., то виступ на престолі Галицько-Волинської Держави Любарта Гедиміновича,—започатковує зовсім новий період у політичній житті українських земель.

На історичну арену виступає новий політичний чинник—Литовсько-Українське Князівство, розріст якого започатковує собою князь Любарт.

Україна з того часу щезає зовсім з політичного овиду, як самостійна держава, а також зникає з карти Європи, як окреме політичне тіло. Її плодюча земля далісе плодить, але над скарбами її плодів повстає довга боротьба сусідів між собою, які гадюкою обвивають її з усіх сторін, намагаючись висмоктати останні соки її матеріальної і духової культури, грабуючи народне майно, ожебруючи її жителів; позбавляючи її самостійного вирішування своєї долі, усуваючи поступенно батьківську віру, мову і права; викривлюючи національну гідність і гордість українського народу, паралічуючи й саму його душу.

¹³ М. Груш.: Іст. України, т. III.

Та український народ по волі й неволі—ще довго борикається разом з литовськими прибраними панами-князями проти Польщі й Угорщини. І щойно 1349 р. вдається ворогам опанувати Галичину, тоді, як Волинь ділить дальше спільну долю разом з литовськими землями в окремому політичному тілі Литовсько-Української Держави.

II

Польсько-Мадярська змова проти Галицько-Волинської Держави

Позиція Галицько-Волинської Держави, в залежності від внутрішньої сили й згоди, була і назовні сильна та мала відповідний респект перед сусідами. Одначе вміру внутрішнього послаблення, захиталася також зовнішня повага держави.

Принцип рівноваги й залежності внутрішніх сил із зовнішніми, діяв і в відношенні до Галицько-Волинської Держави, внутрішні відносини якої були дуже чуйні й скакали, наче сейсмограф, то вгору, то вдолину; така бо була химерна вдача чисельного українського боярства, вплив якого в державі був дуже помітний. Проте й зовнішнє положення країни не завжди було однаково сильне. Воно було залежне від трьох основних чинників: внутрішньої згоди, спокою і сили; особистих державницьких здібностей даного володаря і спільних міжсусідських інтересів. Такі ж принципи обов'язували й довколичних сусідів. Бо такі узалежнення відносин можемо зустрічати в кожній державі тих і пізніших часів. Це, принцип твердої логіки, яка важко мстилася на тих, хто посмів її злегковажити.

Перші наслідки злегковаження цих принципів, стрічаємо вже взаранні нашої історії. Вони червоною ниткою промержують історію ЗУЗ, і нерідко притягають очі сусідів, які стараються використати слабкі місця противника й витягнути для себе, можливо, якнайбільше користей.

Примінюючи ті принципи на ЗУЗ, бачимо, що саме незгода внутрішня допомогла уграм перший раз посягнути на Галицькі землі ще в 12. ст. Збунтовані бояри проганяють

свого князя Володимира з Галича. Він тікає до найближчого сусіда — Мадярщини. Тут король — Беля III. присягає йому поміч. І, справді, він йде війною, займає Галич і саджає тут свого сина Андрія, а Володимира саджає, але в . . . тюрму!

Від того часу (1189 р.) малярські королі титулюють себе “Rex Galatiae” та розтягають свої претенсії на Галицьку землю. Подібних “помочей” побачимо більше.

Після ненадійної смерті Романа Мстиславича, наступила в ЗУЗ довга й затяжна боротьба за княжий стіл.

Угорський король Андрій II. (1205-1235) обіцяє поміч вдові Романа; але користає з нагоди, обсаджує (1206) Галичину й приймає титул “Rex Galiciae et Ladomeriae.” Таксамо “помагав” і польський король Лешко Білий.

До цієї зовнішньої інтервенції немало причинилися свої претенденти на галицький престіл, яких було дуже багато; а всі вони кермувалися не добром батьківщини, а чисто амбіціонерськими, провінціонально-особистими інтересами. Таке саме становище занимала й українська шляхта-боярство; створюючи своєю поведінкою в країні нечувану суматоху ріжних війн, боїв і сутичок усіх проти всіх, яких годі перечислити, й “від яких аж голова крутиться”—як писав, уже згадуваний, історик Галичини — Зубрицький.

Перманентно-хаотичний стан внутрі Гал.-Волин. Держави тих часів, підсунув сусідам думку скористатися з нього й, по можливості, поробити приготування до повної ліквідації цієї держави.

В тій цілі й відбувся з’їзд Лешка й Андрія в Спіші 1214. р.

Угорський король висуваючи свої “історичні” претенсії до Галичини, задумує її анектувати. Щоб вийти з цієї справою делікатніше перед польським королем, придумано своерідну історичну комедію. Рішено одружити 5-літнього сина Андрія — Коломана з 3-річною дочкою Лешка — Соломією. Ця “пара” має стати володарями Галичини. Як би це сьогодні не виглядало кумедно, але, тоді робилось дуже поважно, бо сам папа римський Інокентій III. — дає на це дозвіл, висилаючи водночас допоручення угорському архієпископові — помазати Коломана на “галицького короля.”

Вся оця процедура була зроблена з глибоким розмислом обох володарів та найвищої церковної гієрархії. Перші сподівалися віддати дітям “кусок хліба,” очевидно, безправно зграбованого в свого сусіда, а другі — повернути ненависних “схизматиків” на католицьку віру.

Але незабаром ця дружба перемінилася в ворожнечу між обома сватами — володарями, й це, на деякий час, припинило їх каїнову роботу.

Лешко не задоволівся західньою Галичиною з Перемишлем, а й Андрієві здавалося, що дав за-багато. Ці розбіжності одначе не перескаджали насаджуванні католицизму. І так, воскресенська літописна записка каже, що з насадженням Коломана в українських землях посилюється насильна латинізація української Церкви.¹ Друге, чуже, джерело про ті часи каже, що “Галичина просила самого короля, що хотять прийняти католициство, лише, щоб оставити їм їхній обряд.”²

Ця перша спроба сусідів — ворогів поділитися українськими землями між собою, не вдалася ще й тому, бо Романовичі в 1245. р. розгромили під Перемишлем угрів і поляків та самі запанували в своїй батьківщині. Пізніше Данило женить свого сина Льва з дочкою угорського короля Бейли IV., Констанцією, й позбувається на деякий час угорського натиску на Галичину, так що за його наступників — Степана I. (1270-1272) та Володислава IV. (1272-1290) — між Гал.-Волин. Державою а Угорщиною настає період спокійніших часів.

Коли польський король Лешко згинув у боротьбі з Данилом, Галичина має менше клопоту від Польщі, в якій по-встає внутрішній розгартіяш і міжусобиці в боротьбі за краківський престіл, на який претендували сторонники велико- й малопольської шляхти. В тих спорах українські князі нераз стають арбітрами, а брат Лешка — Кондрат Мазовецький стає навіть союзником Данила.

Роз’єднані між собою Угорщина й Польща йдуть тепер

¹ Воскрес. I. с. 1196, та М. Груш.: ст. Укр. т. III.

² Theiner: Monumenta Hungariae; i Codex Arpadianus VI. 227.

окремими шляхами, а тимсамим зменшується небезпека для Галичини.

Вона набирає на силі щойно пізніше, за сина Вл. Локетка — Казимира Великого (1333-1370). В часах Казимира обі держави вилікують свої рани й скорим темпом приходять до першорядних сил, яким Гал.-Волин. Держава не могла сама протиставитись.

В Угорщині перемогла папська партія з Карлом Робертом — Анжу в проводі, який стає королем Угорщини, започатковуючи нову королівську династію.

Натомість в Україні тоді саме повстають чимраз частіші суперечки, а ponadто, надвлада татарських ханів не давала змоги підвестися країні з упадку.

По смерті князів — Юрія I. і Андрія (1323), бояри покликають на свого князя Болеслава — Юрія II. Тройденовича, якого пізніше (1340) самі отруїли.

Ще за життя Казимир старається розхитати внутрішню рівновагу та послабити значіння і силу Гал.-Волин. Князівства, щоб по смерті Юрія, було легше самому спанувати ті землі. Для цієї цілі він дуже дбайливо підготовляв ґрунт ще скорше. В ім'я мира й розв'язання рук, відступає (1336) в користь Чехії — Шлеск, а як того було мало, то ще пізніше (1343) відступає пруським лицарям — Померанію. Здобуття українських земель мало бути компенсатою за втрачені землі, які Казимир віддав, майже добровільно, щоб тим самим мати можливість всеціло заангажуватися в “руській справі.”

Але тут виринають певні труднощі, перед якими Казимир зовсім не зупиняється, не жалюючи навіть польської корони.

Знаючи претенсії угорських королів до Галичини, Казимир, не маючи потомства, робить з уграми, досі нечуваний в історії, трактат, який своїми наслідками заважив дуже багато й на долю українських земель в майбутньому. На з'їзді у Вишгороді 1339 р. дійшло між Казимиром і його шурином Карлом II., до угоди, на основі якої, у випадку, коли Казимир не матиме синів, польська корона має перейти, як спадок, на угорського королевича Людовика, сина Карла й Єлисавети — (сестри Казимира). За те у майбутньому

Угорщина має допомогти Польщі приєднати Галицько-Волинську Державу, у спадку по Болеславі — Юрієві II.³

Цим “подарунком” Польщі Уграм, Казимир дістав Галичину, на яку від 1189 р. мадяри мали “історичний” нарок.

Це був другий з черги замах на українські землі, на права й свободу українського народу, який тоді, мабуть і не передбачував тих позакулісових дипломатичних підступів і заговорів.

Угорський король вповні солідаризується з Казимиром, приймає ту угоду й старається її совісно сповнити. Вже в 1340. р. є згадки, що угорський король поступає згідно з Вишеградською угодою, даючи поміч Казимиру на підбій Галичини.

Казимир виявився добрим політиком, передбачуючи наперед можливості, які опісля оправдували його політичну лінію й потягнення супроти своїх легковірних сусідів.

Вишеградська угода, це також передбачення зросту мадярських апетитів на Галичину. Вона мала на меті якраз запобігти однібічну анексію Галичини, заспокоїти мадярів можливістю переходу польської корони до Угорщини. Але за те Казимир не відступав від Галичини, забезпечуючи її за собою далеко наперед, хоч за ту спадщину, як показалося, треба було провадити десятилітню затяжну боротьбу з Любартом, згл. з галицьким боярином — Детьком, якого піддержували тепер саме ті ширші маси досі “мовчазного” українського народу.

Не зважаючи на першу невдачну виправу 1340/41. рр. угорські королі й далі піддержують Казимира в його походах на ЗУЗ в 1345 та в 1349/50. рр.

Після анексії Галичини (1349), Казимир відновляє 1350. р. з угорським королем Людовиком угоду з попередніх (1339) літ, яку заключив був з батьком Людовика — Карлом. Людвик одначе стояв на становищі своїх прав до Галичини, про те її признається Казимиру лише на час його життя, а по його смерті, вона має перейти до Угорщини, за платою 100,000 флоренів Польщі.

³ *Chronica Budense*, с. 254, та М. Груш.: *Іст. Укр.* т. III.

Уступки Польщі зі сторони Угорщини в справі Галичини, були “компенсатою за спадщинне право на польську корону.”⁴ Інше джерело в тій справі говорить, що сам Юрій, зробив спадкоємцем своєї землі (Казимира). Воно дальше говорить, що в тій умові брав участь сам Юрій II, який бував на Угорщині 1338. р. Тому вже 1337. р. Казимир титулує себе “паном Руси.”⁵

Одначе того в ніякому разі не можна приймати за правдоподібне, бо по-перше — Юрій жив з Казимиром на військовій стопі; а що важніше, він же признав, по своїй смерті, Галицько-Волинську Державу своєму зятеві Люберту Гедиміновичеві! До нього вона й належала до 1349. р.

Ян з Чарнкова пише, що по смерті Болеслава-Тройденовича, володів його “руським” князівством Любарт Гедимінович аж до 1349. р., коли Казимир відібрав те князівство від нього... “Boleslao filio Troyden... interempto, Lubardum filius Gedimini ducis Litwanorum eundem ducatum Russiae possidebat, quem Kazimirus Anno D. 1349. obtinuit ex intergo.”⁶

Боротьба за Галичину велася тепер всіма дипломатичними, а дальше збройними силами Казимира й Угорщини проти Любарта й фактичного управителя Галичини — майордома — боярина Дмитра Детька, що в своїй одинокій латинській грамоті виступає, як “Provisor seu capitaneus terre Russiae.”

Його влада в країні дорівнювала самостійному князеві. Він несе весь тягар боротьби з Польщею й Угорщиною, в якій піддержували його також хиткі союзники — татари.

Детько відбиває перший напад Казимира в 1340/41 рр. та разом з татарами пустошить польські й угорські землі. Такий зворот бойового щастя дуже огірчує Казимира, бо замість перемоги, він мусить робити з Детьком мир, присягаючи йому шанувати права українського народу. Але цей

⁴ М. Груш.: Іст. Укр. т. III; Prochazka: W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza W. (Kwart. hist. 1892).

⁵ Abraham: Powstanie, s. 205, 208.

⁶ Monum. Poloniae, II. s. 629.

мир був лише передишкою для Казимира. Він даліше мріє про анексію ЗУЗ і в тій цілі шукає за помічниками. До папи пише листа, посилаючи йому ряд підхлібних, правдивих і фантастичних відомостей про свої “благі” заміри, замовчуючи при тім дійсний стан. В одному такому листі за 25.б.1341. р. Казимир подає папі звіт про те, як то він “обурений убивством Болеслава — Юрія та погромами латинників по містах Галичини й Волині, він, мстися за зневагу католицизму й бажаючи покорити собі український народ, рушив походом на Галичину, але — старший українського народу — (Дмитро Детько!), при допомозі татарського хана Узбека відпер наскок Казимира та вдерся в саму Польщу.” Казимир був змушений замиритися з тим “старшим українського народу” й, прийнявши його під свою зверхність, захвати український народ у його обрядах, правах та звичаях. Водночас просить Казимир папу, щоб звільнив його від присяги, даної Д. Детькові про збереження українського народу в його обрядах, правах та звичаях.⁷

Отже наступ Детька на польські землі справді настрашив Казимира й він ляментує до папи за помічню, домагаючись зібрати західні народи до хрестового походу проти татар.⁸

Як виходить з дальших звідомлень, то Казимир писав неправду папі, повідомляючи його, що “приймавши його (Детька) під свою зверхність”..., бо Детько з татарами примусили були Казимира дати собі спокій і не нападати більше на українські землі. Звідси й присяга Казимира Детькові. З грамоти Детька, виданої 1341. р. якою закликає торунських купців до відновлення торговельних звязків з Галичиною, Детько виступає, як “капітанеус” Галичини й підлягає тільки під зверхність Любарта, а більш нічию. Також угорський король у своїй грамоті, виданій у справі збирання мита від кошицьких купців, називає Детька своїм “васалем,” але хіба тільки на основі давніших претенсій угорських королів до Галичини. В тій грамоті з 1344. р. Людо-

⁷ Вел. Іст. Укр.: Тикт.—Голуб.

⁸ Theiner: Monum. Hungariae, I. s. 637-38 (Nr. 958-59; та М. Груш.: Іст. Укр.-Руси, т. IV, с. 16-17.

вик скаржитися, що українські митники беруть більше мито з угорських купців “quam a populis et hospitibus regni Poloniae et aliorum regnarum.”

Отже з того випливає, що українські землі тоді ще ніяк не були залежні від Польщі чи Угорщини!

В 1343. р. папа своєю буллею дає наказ, щоб польське духовенство, виплатило дві десятині на поміч Казимиру проти татар та Детька. Водночас папа звільняє Казимира від присяги, даної Детькові на вірність і пошанування прав українського народу.

Десь 1344/45. рр. Казимир, підкріплений папською підмогою, йде вдруге на Галичину, але й тим разом йому не щастить. Він прилучує до Польщі лише Сяніччину. На те вказували б осадчі привілеї Казимира, датовані 1345/46. рр., видані для Ясельщини, й деякі для Сяніччини.⁹ Але Казимир при тому не обстає. Він підбирає нових союзників та пригтовляється до остаточного удару на Галичину. Користаючи з невдачі, якої зазнав Любарт у боротьбі з пруськими лицарями, які в 1348. р. розбили литовських князів, та перетягнувши хана на свою сторону, рушив 1349. р. на підбій Гал.-Вол. Князівства.

Ян з Чарнкова каже, що в 1349. р. Казимир “напавши з сильним військом, забрав усю землю, з усіма городами й замками, залишаючи Любарту тільки місто Луцьк з його округами...” Пізніше він дає зрозуміти, що Казимир здобув в 1349. р. Володимир, Белз, Бересте “et alia minora.”

Новгородська літопись про цей великий похід Казимира під 1349. р. пише, що “прийде краківський король з великою силою і взявши підступом (лестю) землю Волинську, і много зла заподіяв християнам, а святі церкви перетворив на богоогидні латинські служення.”¹⁰

Понадто є документ Казимира з 5.12.1349. р., в якому К. забезпечує пруським купцям свобідну путь “через землю руську до міста нашого Володимира.” Тут Казимир титу-

⁹ Monum. Pol. s. 629-630.

¹⁰ Новг. 350; та М. Грушевський: Іст. Укр. т. IV.

лує себе *Dei gratio rex Poloniae dominusque terre Russiae.*'¹¹

Після перемоги й здобуття Галичини, у поновленій 1350. р. угоді з Людовиком угорським, нормує справу Галичини в той спосіб, що вона залишається за Польщею до смерти Казимира.

Тимчасом Любарт зібрав нові сили й уже 1351. р. нападає на Польщу; а також є відомості, що "Литва, того ж року, пустошить Львів."¹²

Казимир негайно (1351) повідомляє папу, що хоч здобув землю "невірних русинів," з якої можна б було утворити "7 епархій," то татари з Литвою загрожують Польщі й треба коштів на удержання війська... та що один із сильніших князів руських уже вихрестився... разом із дружиною за намовою Казимира!"

Хоч тут знова Казимир невірно подавав папі відомості, страхаючи його татарами, з якими якраз був у союзі, але папа одушевлений тим "навертанням" — відпускає Казимирові десятину на 4 роки.

У відплату за литовські напади, Казимир і Людовик, вибираються того ж 1351. р. на Литву. Похід був звернений на волость Кейстута-Бересття. Але за відсутності Казимира, який захворів і остався у Любліні, Людовик помирився з Кейстусом, котрий у майбутньому мав бути в союзі з Польщею і Угорщиною. А понадто Кейстут пообіцяв вихреститися. Поза тим *status quo* залишався без змін.

Одначе умови не дотримано, бо вона ніяк не могла задовольняти литовських князів. Вони підписали мир лише з примусу та зогляду на важкі обставини. Вже 1352. р. Казимир з Людовиком йдуть вдруге на Литву.

Боротьба почалася облогою м. Белза, якого боронив воєвода — Дрозд. Протягаючи з перемирям — Дрозд добре укріпив замок і поставився проти напасників. Розпочалась важка облога, але замку не здобуто. Тут згинув єдиний син Людовика, а йому самому дісталось по голові, що мало не

¹¹ Caro: *Geschichte Polens*, II. s. 285.

¹² *Monum. Pol.* II. p. 885.

згинув. З розпуки й сорому відступив він в Угорщину. Вертаючись додому, українські партизани підпалили хату, в якій він ночував, — так що Людовик ледве з життям утік.¹³

Хитрі татари побачивши слабість союзників, приєдналися знова до Литви й разом з українськими військами нападають та нищать Польщу. Залишається все, за малими винятками — по старому. В 1350/52. рр. Литва повернула собі знова всю Волинь; лише Галичина остається під Польщею. Перемир'ям, яке заключено 1352. р. між Польщею і Литвою — признано Польщі Галичину й Люблинщину. Але це не вдовольняло обох партнерів, і боротьба, з малими перервами та змінним щастям, продовжувалась дальше.

В 1356. р. Казимир знова просить в папи помочі проти Литви. Водночас скаржиться на польських біскупів, які, як виходило з листа, замало його піддержували.

Тепер татари знова підпадають намові Казимира й переходять на його сторону. На те нарікають перед папою пруські лицарі, бо Казимир обов'язався платити татарам данину за Галичину.¹⁴

Наслухавшись різних реляцій Казимира, папа в 1363. р., дає всім тим розрішення, що візьмуть участь в походах проти Литви, татар і схизматиків, на 12 літ від того року.¹⁵

При чинній папській помочі — Казимирові знову повелося. Він знейтралізував татар, дістав чинну поміч від пруських лицарів, і 1366. р. разом з ними напав на Литву, переважаючими силами переміг литовських князів та домігся “вічного мира.” На основі того “вічного мира,” Казимирові признається Володомирщину... Литва зрікається Волині на користь Казимира.¹⁶

Отак за помічю Угорщини й папи, Казимир добився поне-

¹³ Вел. Іст. Укр.—Тикт.; М. Груш.: Іст. Укр. т. IV, та Дубницька хроніка, що є головним джерелом до польсько-угорського походу в 1352 р.

¹⁴ Theiner: Monum. Pol. I. Nr. 739, 742, 756 (р. 581).

¹⁵ Theiner: Ibid. I. 789 і 833, s. 568; та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. ст. 43.

¹⁶ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV., ст. 44.

волення Галицької землі; приєднав її до Польщі, потішаючи угрів, що після його смерті, вона перейде — згідно з умовою — до Мадярщини.

По смерті Казимира (1370), королем Польщі стає Людовик Угорський. Користаючи з замішання, яке повстало тоді в Польщі, литовські князі — Любарт і Кейстут, нападають на Польщу, приєднують Волинь знова до Литви й постійними нападами пустошать польські землі, відплачуючись за дотогочасні кривди, заподіяні Польщею. Але ті походи, а головню, знищення Литвою Сандомирщини, примушують Людовика піти, разом з поляками, походом на Литву. Вони відбирають Волинь й змушують Любарта присягнути на “згоду й послух” польсько-угорському королеві.

У відношенні до Галичини, Людовик повів зовсім окрему політику. Він бачив, з якою дбайливістю і послідовністю приєднавав ту землю Казимир для себе. Тепер була добра нагода повернути Галичину до Угорщини та закріпити її правно за нею. Політику звороту тієї країни Угорщині, переводив Людовик дуже обережно, щоб не дразнити польських захланних панів. Уже 1372. р. Людовик віддає ту землю під окремиї заряд Володиславу Опільському (1372-1378), що був по матері родичем Людовика, й походив зі старої польської родини Пястовичів. Досі він займав становище палятина, цебто першого урядника Угорщини, який саме підготовляв ґрунт у Польщі перед коронацією Людовика.

Вол. Опільський ставши управителем Галичини, титулує себе “самодержцем Руси.” Він чеканить для Галичини окрему монету, видає сам, і підписує різні грамоти та рядить, як справжній володар Галичини. Коли ж 1378. р. Людовик рішив остаточно прилучити Галичину до Мадярщини, і звільнив Опільського зі становища управителя цієї землі, надаючи йому інші землі в корінній Польщі, то Опільський видає грамоту “панам дідичам, воеводам, війтам і галицькому народові,” що в ній звільняє їх від присяги, послуху, вірности і всіх інших обовязків, належних йому, як “дідичному володареві.”¹⁷

¹⁷ Вел. Іст. Укр. — Тикт.

Своє завдання Володислав Опільський, як окремий володар Галичини, в цілі її “відпольщення” — вповні сповнив. Після його уступлення в 1378. р., прилучено Галичину безпосередньо до Угорщини.

Від 1378. до 1387. р. Галичина була окремою угорською провінцією, кермована безпосередньо угорськими намісниками та урядниками. Але смерть Людовика 1382. р. потягла за собою багато ріжних змін; у першу чергу — політичних та устроєвих. Як вже згадувано, єдиний син Людовика згинув під Белзом. Людовик залишив дві дочки. По смерті Людовика Угорщиною правила його мати — Єлисавета. Дочка — Марія — вийшла заміж за Жигмонта Люксембурського, що пізніше став королем Угорщини.

Молодшу дочку — Ядвигу, серед дуже інтересних обставин, обрано королевою Польщі. Вона, вийшовши в 1386. р. заміж за великого литовського князя — Ягайла, під намовою польських панів; йде походом на Галичину й приєднує її 1387. р. остаточно до Польщі.

Так закінчилась польсько-угорська умова проти цієї землі, яку по 30-ти літній боротьбі, прилучено до польської держави.

І, як з однієї сторони це прилучення отвирає Польщі браму до дальших підбоїв на схід, то з другої сторони — вона знаменує початок зросту непосильної оборонної боротьби українського народу за відновлення правди, волі і свободи!

Ця боротьба мережаною ниткою тягнеться з певною градацією — посилення, то послабленням — аж до упадку самої Польщі!

III

Нарок Великого Литовського Князівства на українські землі; польські впливи та проникання

Ще далеко перед занепадом Галицько-Волинської Держави—на південному сході Європи, організується в 13. ст. нова, велика й сильна держава, творцем якої треба безперечно назвати литовського князя Мендовга. Він, з малих, розсіяних і розсварених між собою, литовських племен, створив доволі добре організовану на військовий лад—сильну войовничу державу.

Вже взаранні пробудження литовських племен, їхні князі мали поважні перепони в поширенні своєї держави. Понадто не всі литовські племена стреміли до об'єднання. Найбільше непосидючим, незгідливим та відосередно-діючим племям були—ятвяги, та, висунені найдалше на північ—жмудини, які так як і інші племена,¹ належали до індоевропейської сімї народів, які на шляху політичної еволюції дуже між собою зрізничувалися.

До 13. ст. ті племена були доволі пасивні. В порівнянні з їхніми сусідами—українцями, поляками й іншими, які до того часу відіграли вже поважну політичну роль, розпоряджаючи великими потенціями духово-культурних вартостей і політичних сил,—литвини сиділи на своїх малодоступних, з півдня—землях, майже інертно. Сусіди Литви—українці, поляки, не пускалися тоді далеко на північ між

¹ Розміщення лит. племен було: 1) Пруси—від устя Німана до Висли; 2) Ятвяги між Німаном і Бугом; 3) Литва—над р. Вілією і прит. Німана; 4) Корсь—над Балтиком; 5) Жмудь—на північ від Німана; 6) Жемчолу—на полудн. березі Двини; 7) Летичола (Лотиші)—на півн. побережжі Двини.

ріки Двини, Німану, лісів та озер, бо мали доволі простору більше доступного, й проте вони литвинам не докучали.

Щоправда, наша найстарша літопись багато разів згадує про сутички та більші й менші походи українських князів на литовців, передовсім на ятвяг, що були дуже зачіпні й мешкали в найблищому сусідстві з українськими землями. Іпатійський літопис (54), говорить про українсько-литовські війни, від 983. р. походом Володимира Великого на ятвягів, так що до 1203. р. включно, начисляє до 15 менших і більших українсько-литовських сутичок.²

Здавалось би, що ті часті ворожнечі й сутички повинні були поживавити політичний ріст тих литовських племен. Але так не сталося, бо вони відбувалися лиш на погрянниччі й то в меншому масштабі, не заподіваючи Литві більших внутрішніх потрясень чи життєвих небезпек.

Є відомості, що вже в 12. ст. нижнє побережжя західної Двини—територія Лотишів—була опанована руськими князями полоцької династії.³

Також Іпатський літопис (6), під кінець 11. ст., вчисляючи ті країни, що платять дань Україні—згадує також Литву. Проф. М. Грушевський, подаючи замітку Длугоша,⁴ де говориться, що Литва давніше була рабами України; “*servi enim Ruthenorum existentes annis pluribus perizomata, suberis pendebant*”..., давала дань ликом і корою,—каже, те “не мусить бути історичним фактом”.⁵ Думаю, що немає підстави опрокидати те місце, як історичний факт! Бо, як є історичний факт, що українці так часто воювали з Литвою, то, напевно, по тодішньому звичаю, переможений мусів платити дань! Не має сумніву одначе, що такої дані не платила вся Литва, бо її українські князі ніколи не завойовували. “Рабами,” в розумінні сучасників, були ті племена, що платили дань Україні; а що племена були

² М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 5-6.

³ М. Груш.: тамже, та *Heinrici Chronica Lyvonicae* с. 1.—каже, що місіонар на проповідь у лотишів брав дозвіл від князя Володимира (*rege Valdemaro de Ploescke*).

⁴ Ян Длугош: II, с. 177.

⁵ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 5-6, і даліше.

литовські, то літописець неозначуючи докладно, котре племя платило дань, але переніс це на загальну назву “Литва.”

Та ця українська “неволя” не була ані така страшна, ані не незносима.

Куди гірше для Литви було з “прибраними” сусідами на півночі—Ливонськими лицарями, які виростили в політичну силу з купецьких поселенців, що в 12. ст. осілися на устю ріки Двини. В 1202. р. вони зорганізувалися в лицарське братство, котре на протязі 13. ст. підбиває собі сусідних лотишів.

Другого небезпечного, для Литви, сусіда спровадив у 1230. р. Кондрат Мазовецький. Це був Тевтонський (палестинський) Орден, що рекрутувався із самих німців, який з ласки Кондрата осівся на землях при устю Висли.

Тут на протязі 50. рр. стався інтересний експеримент, (подібно, як колись з Київською Руссю!); Тевтонські лицарі поневолили всі литовські племена—прусів, а саму назву привласнили собі, називаючись від того часу Пруськими хрестоносними лицарями. Понадто вони раз назавжди витиснули литовські племена з цієї території, відсуваючи їх дальше від берегів Балтику.

Офіційно чинність Лицарів мала обмежуватися до поширення християнства серед поганських литвинів. На ділі ж вони поширювали християнство не словом божим, але огнем і мечем.

В 1237. р. оба ордени злучилися в одну федерацію, і від тоді наступ на Литву значно зріс на силі. До союзу прийшло внаслідок того, що Ливонське братство показалося заслабим у конкуренції з Данією та північними вільними республіками Новгороду й Пскова.

Тепер держава німецького Ордену, що була сполукою духових, лицарських та міщанських сил, занимала простір всієї Померанії, аж до озера Пейпус. Орден не сидів спокійно. Навертаючи на Христову віру поган, поставив собі за ціль підбити ті племена, поневолити та взагалі “зломити

будьякий опір автохтонів,”⁶ які чимраз більше спротивлялися тій німецькій своєрідній християнізації. Де далі вони напірають на властиву Литву, Жмудь і Ятвягів, поширюючи боротьбу й на Польщу, яка тепер пробує сама добитися до берегів Балтійського моря.

1370. рік позначився двома великими перемогами. Німецький союз міст “Ганза,” яка так як і німецький хрестоносний Орден, порядкувала свої станові справи й інтереси по-своєму, не звертаючи на цілість німецької держави,— під проводом бюргермайстра з Любеки—Ганса Віттемберга, здобуває столицю Данії—Копенгаген, примушуючи данців підписати (1370) в Штральзунді, дуже понижуючий для Данії—мир, на основі якого Ганза опановує, майже все балтійське побережжя та стає “паном ситуації в самій Данії.”⁷

Того ж року Орден на голову побив литовських князів, недалеко Кенігсбергу, опановуючи в той спосіб, силою спірну територію.

Тепер Ганза стала найсильнішою потугою торговельною, а Орден—мілітарною і фінансовою силою північної Німеччини.

Коштом литовських племен та литовської території—Пруські лицарі до 1400. р. заложили 93 німецькі міста та кругло 1400 осад, якими згерманізовано ту країну дорешти!⁸ А все це повстало на трупах автохтонів-литвинів. В ім'я християнізму—лицарі немилосердно нищили все, що попадало під руки. Огнем і мечем ширили страх, руїну й згарища литовських селищ—примушуючи мешканців до невільничого підданства й прийому Христової віри, на якій лицарям багато менше залежало, як на грабунку й матеріяльних здобутках. І для тих грабіжницьких цілей Орден

⁶ Dr. Edmund Bassenge: Der nationale Gedanke in der deutschen Geschichte.

⁷ Richard Suchenwirth: Deutsche Geschichte, Leipzig 1941.

⁸ Таке саме почали пізніше робити з нами поляки . . . Лише ми вже не могли тоді других колонізувати, як це робили литвини; уступаючи німцям, наступали на укр. землі й, не стрічаючи сильнішого опору—опановували їх! М. С.

нерідко діставав ще підмогу від папства й західного християнства, які глибше й не придивлялися, в який спосіб переводиться поширення Христової Правди, любови й терпимости!

В тих нещадних боях, боротьбі на життя і смерть, гартувалися литовські племена, і завдяки релятивному спокоєві й нерідкій помочі від своїх південних сусідів—українців—Литва могла зорганізувати чимраз більший військовий спротив, завдяки якому охоронила себе від повної, не лиш політично-національної, але й фізичної смерти! Бо небезпека з півночі була дуже велика й, напевно, була б поглотила всю Литву. Але, як згадує найкраще джерело тих часів—Галицько-Волинська Літопись вже 1219. р. з Литви приходить до українських князів Романовичів, велике посольство, в результаті якого Данило стає союзником Литви та “пускає” її на Мазовецьких князів.

Великий литовський князь Мендовг, завдяки добрим сусідським відносинам, скріплює свої позиції внутрі держави до тої степені, що стає небезпечним навіть для самих Романовичів.

Добросусідські відносини України до Литви, врятували останню від не минучої загибелі. Вони також були посередньою причиною політичних впливів литовських князів на українські землі, які датуються від часів Романовичів. Вони поширюються й закріплюються за Даниловичів та переходять в одвертий нарок литовських великих князів на всі українські землі, який з правного боку потверджує згодою останній галицько-волинський князь Юрій II. Всеж доводиться ствердити, що литовські політичні впливи зростали в Україні скоршим темпом і в більших розмірах, ніж українська культура й віра—в Литві. Бо вона впливала на Литву лише тоді, як мала безпосередній звязок з литовськими князями та литовськими землями.

Коли, після смерти литовського князя Витеня (1315), наступив його брат Гедимин; він, поженивши свої дочки на українських князях, стає дійсним “збирачем руських земель,” починаючи від Пскова й Новгорода. Тут вперше зударяються між собою інтереси Литви з Московою, де як-

раз по такій же лінії і з таким самим заміром виступає другий збирач “руських земель”—московський князь Іван Калита.

Та ми повернемо ще раз до Мендовга й оцінки його князювання.

Заслуга того великого литовського князя для Литви полягає передовсім у тім, що він ціле життя боровся не лиш з зовнішніми ворогами, але і з внутрішніми. Намагаючись закріпити свою позицію—він завів найгострішу централізацію країни. Коштом малих князівств створив центральну владу з осідком у Вильні, яке сам для цієї цілі побудував. Недаром каже Галицько-Волинська Літопись, що Мендовг “князуючи в литовській землі, почав побивати свою братію, а інших вигнав із землі, почав княжити над цілою литовською землею і запишався дуже—нікого не уважав собі рівного.”⁹

Це справді вірна характеристика того мудрого, грізного й сильного литовського володаря.

Під 1250. р. Данило використовує боротьбу Мендовга з його противниками, що їх повиганяв з краю, намагаючись відірвати “Чорноруські волости,” яких не здобув, а лише порабував їх. Хитрий Мендовг, щоб оминати небезпек Данилової коаліції, 1253. р. вихрестився, здобув королівську корону й приязнь пруських лицарів, а рік пізніше відступив частину спірної території “Чорної Руси”—Романовичам.

Роман Данилович одержує від Мендога Новгородок, а від його сина—Войшелка—Вслоним і інші волості; далі Мендовг зрікається непослушних йому ятвягів, землями яких (1254) поділилися: Данило, Пруські лицарі й Земовит Мазовецький.

Не зважаючи, що вже 1258. р. Мендовг назад відбирає в Романа Чорноруські волости, схрещування литовсько-українських державних інтересів іде впарі з обосторонніми культурними впливами. Тут виразно пізнати, що політичну перевагу Литви, рівноважила багато вища українська духовна культура, що побіч релігійних впливів, завойовувала,

⁹ Іпат. 587; та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 80. і далі.

майже, цілу Литву. Бо й справді, Литва старалася завойовувати українські землі політично, а Україна силою обставин, завойовувала Литву своєю вищою християнською культурою. Таких аналогій в історії людства ми зустрічаємо дуже багато. Вони датуються ще з часів старинньої грецької культури, яка також завойовувала культурно північну Македонію, королі якої положили кінець грецькій самостійності!

Підбивання литовськими князями українських земель почалося свідомо. Мендовг, усуваючи противних собі князів, не вбивав їх, (як це колись було між українськими князями) але виганяв їх в українські прикордонні землі. “Показував дорогу” навмисне, як запримічує Галицько-Волинська Літопись, щоб тим самим уможливити енергійним литовським князем “вибитись” та зростати коштом чужої землі. Він навіть заохочує своїх “княжат,” щоб ішли собі походом на сусідні землі, бо “що хто собі здобуде, того й буде.”¹⁰ Шляхом таких і їм подібних підбоїв, поширялася територія литовського князівства чимраз дальше на південь, витискаючи звідси, як українських так і татарських князів і “їх людей.”

Така політика Мендовга для наступних поколінь литовських княжих династій—стала політичним аргументом у переконуванні, що саме вони, литовські князі, мають право “збирати українські землі.” Спадкові переконання потверджувалися й аргументувалися різними родинними записами-тестаментом, тощо. Кульмінаційною точкою, у тому відношенні, було рішення Юрія II., на основі якого вся його спадщина, по смерті його, переходила на його зятя—литовського князя Любарта Гедиміновича.

Смерть Мендовга (1263) перериває на деякий час литовську експансію на українські землі. Смерть Мендовга відтворила справжню його велич і хист. Бо після його Литві не щастить. Спочатку боротьба сина Войшелка з убийниками батька, поглищує все заінтересування і сили

¹⁰ Іпат. с. 154.

держави та спричинює повний застій росту Великого Литовського Князівства.

Внутрішня депресія і зневіра самого Войшелка доводить до того, що він 1267. р. передає свою батьківщину синові Данила—Шварнові. Цей акт міг був спричинити для Литви не лиш застій, але й політичну смерть. Одначе збіг обставин, безпорадність нашого Даниловича, а дальше—непродуманий вчинок Льва Даниловича, що закінчився смертю Войшелка, перекреслили всі ті сподівання.

Литва переходить під владу князя Тройдена, який відбирає подарунок Войшелка та відновляє “збирання українських земель.” Він опановує Турово-Пинщину та узалежнює її від литовської держави.

Після смерті українських князів Андрія і Льва (1323), Литва опановує Берестейсько-Дорогиччину; й так більшість північно-українських земель переходить під владу Великого Литовського Князівства, за виїмком Києва.

Про ті часи оповідає так звана Ширша русько-литовська літопись, що Гедимін оружно підбиває собі, на початку свого панування, цілу Київщину... Йде також на Волинь і забирає Володимирське князівство, а згодом забирає ще й Луцьке князівство. Опісля йде на Київщину й забирає Овруч і Житомир. Перемагає київського князя Станислава, під Білгородом, який теж здобуває. Того ж часу знімає ще Переяслав, Путивль і інші задніпрянські міста.

Проф. М. Грушевський,¹¹ опрокидає це подання літописи, кажучи, що “це оповідання не мусить бути... правдиве.” Абстрагуючи від ідентичности точного опису подій літописцем, не можна відмовити йому (літописцеві) певної слушности, хоч би й тому, що годі заперечити, що таких походів Гедимін не робив, бо не має до того певніших джерел. Правда, що в той час, як твердить проф. М. Грушевський,—Київ належав до кого іншого . . . Це одначе не перешкаджає, бо не знати на як довго заняв Гедимін ті землі? Тоді бо були випадки, що протягом одного року дана територія переходила кількакратно в інші руки. Так

¹¹ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

само могло бути й з Гедиміновим походом на Київщину.

Та як би воно не було, це місце вказує нам, що Гедимін продовжував, започатковане його попередниками, “збирання українських земель” силою, а не якоюсь привабою українських князів чи симпатіями боярства й населення до Литви. Він, очевидно поводитьься з українськими князями дуже ліберально, шануючи водночас українські права, віру, звичаї й обичаї та сам ними перенимається, підпадаючи, до певної міри, під вплив високої, на ті часи, української культури, титулуючи себе “Letffhinorum Ruthenorum rex.”

А вже син Гедиміна—Ольгерд (1341-1377), занявши Чернігівщину, Переяславщину й інші східньо-українські землі, насаджує по більших українських містах своїх синів, щоб вже на довше вдержати ті землі при Литві.

Около 1360. р. він займає Київщину, де саджає князем свого сина Володимира (1362-1393) на місце якогось Федора, що підлягав ще татарам. Зчерги Ольгерд розбив татар над Синіми Водами (1363) і пішов на Поділля, де засів на якийсь час князь Федір Коріятович, пізніший шнязь Мукачева.

Й так отже Литва вже при кінці 14. ст. опанувала майже всі українські землі, за виїмком Галичини.

Шукаючи причин такого скорого й легкого підбою Литвою українських земель, майже всі українські історики, з проф. М. Грушевським в проводі, висувають на перше місце причину, мовляв, “Литва не вводила в підбитих українських землях жадних змін, та не переслідувала ані віри, ані звичаїв-обичаїв, шануючи старі права згідно з гаслом литовських князів “ми старого не рухаємо, а нового не вводимо.”

Це є безперечно одна з важливих причин, але не найважливіших! Тих добрих прикмет литовських завойовників ніяк не можна не доцінювати. Але те далеко не може бути аргументом, що “українці самі йшли” до Литви.

Отже, причин легкого опанування українських земель Литвою було багато більше й важніших. Першою і найважливішою причиною—була слабкість українських князів; друга причина—послаблення в Україні татарських впливів і вза-

галі—татарської політичної сили; третя причина—це пасивність українського боярства, яке до речі було обезголовлене, без сильного проводу й напрямних; четверта причина, це брак відповідного українського династа, бо в тих часах не грала політичної ролі маса, суспільство, чи навіть обезголовлена шляхта,—а династ. Лише він міг був повернути землі допорядку й обстояти за ними!!

І щойно пята причина легкого підбою литовськими князями українських земель—є саме відносно легке трактування і толеранція мови, віри, звичаїв-обичаїв, обряду й релігії та не вмішування також в економічні відносини країни. Така поведінка мала напевно великий вплив на стабілізацію мирного співжиття обох народів, які чимраз більше пізнавали себе взаємно, вимінюючись культурними надбаннями. Литва не мала, крім мілітарної переваги, що дати здобутим землям. Вона не мала ані вищої, ані навіть рівнорядної культури, ні релігії (поганство!), ані виробленого письма, ні сильнішого адміністративного апарату, ні фінансів; і тут саме українська культура побідила й перевищила на голову своїх завойовників, які мусіли підпасти під культурний вплив завойованих.

Великий Литовський Князь Ольгерд гордо заявляє, що всі українські землі мають належати до нього, цебто—до Литви . . . “*nihil iuris ordo sibi reservaret apud Ruthenos, sed omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere.*”¹²

Одначе весь цей вплив української культури, включно з мішаними подружжями, не давали багато надій на повне “зрушення” литовських князів. Вони перенималися українською культурою, й, як погани, приймали українську православну віру, але надаліше держалися твердо при своїй литовській народності й захищали цілоти державно-литовських інтересів, не своїх партикулярних, але й не українських, чи “руських.”

Між цілою плеядою литовських князів, за виїмком Свигайла, не має ані одного, хто б працював для України,

¹² *Scriptores rerum Pruss.* II. s. 80. та М. Груш.: *Іст. Укр.* т. IV.

а не для себе, або Литви! Крім отже православної віри, нерідко-української жінки, канцелярійного письма й, почасти, “руських” законів—не було більше ані одного екземпляра, ані одного, що так скажу—“ренегата,” який віддався б трудам боротьби і праці для українських державних інтересів!

Висновки, що “якби Литва була довше потревала, була б зовсім зрушилася”—є також досить неправдоподібні, бо серед тих обставин до того було б ніколи не дійшло. Крім вищої культури й релігії, в нас тих часів, не було кому “рушити” Литву політично. А вища культура ще не є ознакою самостійности й незалежности. Нажаль, тоді, (й тепер, ще буває) числилися більше зі силою, ніж культурою.

До речі литовські князі не завжди були визвольниками українських земель. Вони були також окупантами. Лише їхня окупація була безумовно багато легша, як татарська, малярська, чи напр. польська.

Подвійні подружні споріднення Юрія II. з Гедиміном повязали ще сильніше співзалежність між литовським княжим двором та престолом Галицько-Волинської Держави. Тепер нарок Литви на всі українські землі був явно potwierджений, не лиш апетитами попередних литовських князів, але законно переданий самим її останнім господарем.

Тепер не треба було воювати за “права” на ті землі, але треба було вести боротьбу за саме вдержання українських земель. І, як показалося, вдержати було багато важче, як набути право на ту країну!

Протягом попередніх десятирок років, поза кулісами політичних комбінацій назбиралося багато “історичних” прав і претенсій до українських земель. Крім татар, Угорщини, Литви й Польщі, — приписували собі право на “збирання українських земель”—також великі московські князі. Останні, так як і Литва, приписували собі претенсії до цілості українських земель. Натомість Угорщина й Польща, покищо, претендували лише до західно-українських земель. Вони знайшли більше енергії, хитрости, дипломатичної спритности та політичної рутини, а вслід за тим, і мілітарної сили, щоб не лиш супротивлятися, але повстати проти

литовських “збирачів,” які саме тоді втрачали розгін і спроможність до поведення будьякої успішної протиакції.

Як бачимо, дату смерти Юрія II, не можна числити за початок нароку литовських князів на українські землі, бо вони починаються з часів Мендовга-Гедиміна-Ольгерга. Її скорше можна прийняти за дату початку збройної боротьби між Польщею і Литвою за здобуття українських земель; та початок перманентного послаблення литовсько-українських земель.

Литва й тепер продовжує збирання українських земель і це їй вдається, але лише на короткий час. Ці збирання були хиткі й не мали багато виглядів на вдержання і впорядкування зібраних земель, бо самим “збирачам” бракувало сили й порядку внутрі країни. Литва переживала економічну й політичну кризу. Програна Литви з пруськими лицарями під Кенінгсбергом 1370. р., підірвала її політичну й економічну сили. Хрестоносці наносили Литві дуже великих втрат і руйнували її політично й економічно, не допускаючи до розвитку литовської торгівлі, замикаючи перед нею будьякий доступ до Балтику. Проте Литва не могла вийти поза натуральну вимінну торгівлю, не створивши навіть платіжної системи, бо через постійні набіги сусідів — Прусаків, її руки були постійно звязані різними війнами. Все це паралічувало литовську державну господарку, яка й так ніколи не була поставлена на відповідний рівень й ніяк не могла дорівнювати польській державно-господарській системі. То потягнуло за собою багато невдач і на полі боїв, які так часто велися в Литві й довкола неї.

Через те Литва вже не мала цієї розгонової кольонізаційної сили, які супроводили її на початку її державного розквіту. Вона заблисла й передчасно мусіла погасати. Відступала там, як показалося, де був спрямований сильніший наступ; де мала менший вплив та трудніший доступ. Таким саме тереном була Галичина. Тут по кількох невдачних спробах спротиву—Любарт таки відступає, полишаючи ті землі за Польщею. Очевидно, що тут було багато причин. Українські війська Детька бились, поки могли, а Литва ж не могла дати більшої сили й помочі, бо сама відчувала

їх брак на півночі. А понадто інші литовські князі, крім Любарта й Кейстута, що мав Берестейсько-Дорогичину, не дуже й спішилися помагати, бо їх то не боліло. Вони мало інтересувалися далекими від них українськими землями.

Одначе, втрачаючи Галичину, Литва ще далеко не зараз здає свої позиції. Вона здобуває інші українські землі—Київщину й Поділля та деякий час стає певною барикадою проти-польських експансивних впливів на схід. Польські пани, хоч також дуже часто суперничали між собою, але вони завжди на перший плян підносили інтерес держави, корони й “ойчизни,” і то переважно, тоді коли дані спори відносилися до сусідних держав чи земель.

Вони змагались, суперничали між собою за впливи на краківському королівському дворі, однак то їм не перешкаджало спрямовувати свою політику експансії на схід. Під тим кутом у них завжди була єдність і згода поглядів.

Зворот на схід, що його колись започаткував був ще Болеслав Хоробрий, тепер значно посилювався. Не лиш польські королі, але, майже вся панівна верства польської магнатерії спрямовують свій гін на схід, простягаючи жадібні руки по багатства українських плодovitих земель, вбачаючи там джерело доходів, збагачення, особистих почестей і привілеїв та “гонорів,” за якими польська шляхта була б пішла і в пекло, щоб лише там недуже пекло...

І так, після опанування Галичини 1349. р. польські пани, безогляду на те, що стрінули тут десятилітний спротив, починають опановувати ті землі нелиш політично, але й економічно, та починають проникати звідси одним скоком ген дальше на Поділля, а другим—на північно-західні українські землі—Холмщину, Підляшшя та Волинь. Але тут на Волині, польським панам нещастило, бо, як показалося, тут була ще доволі сильна українська родова шляхта й вона не вказувала жадних симпатій до чужих зайдів. Волинські бояри були найбільше відпорними, й так скоро не далися ані намовити, ані застрашити ані обдурити польським панам... Крім Галичини, поляки найскорше й найсильніше кольонізують та поглищують західне Поділля, де було об-

маль українського місцевого боярства. Звідси вони проникають по трохи аж на Київщину, а також інфільтрують й інші українські землі.

Свої колонізаційні заміри й впливи переводили польські магнати, дуже хитро й обережно, двома шляхами. Безпосередньо, якщо мали доступ, або посередньо через впливи поодиноких панів, а навіть через Литву, яка згодом починає католицистися й дегенеруватися.

До зросту своїх впливів в українсько-литовських землях, поляки не жаліють ані труду ні грошей, ані підступу й політичного шантажу. Немаючи напр. доступу на Волинь, вони посилають туди шляхетських кавалерів-женихів до українських багатих шляхтянок-вдовиць і панянок, які не зважаючи на статутіві заборони,—таки виходили за іноземців замож і пропадали разом з майном у польському денационалізуючому кітлі.

Саме відношення Польщі до українського елементу було наскрізь відмінне від такого ж відношення Литви, яка, як династичний шильд українських земель—шанувала права, мову, віру, звичаї й обичаї українського народу, словом не вміщувалась до його внутрішнього життя. Того не було під Польщею. Вона вважала все те, що мало український характер, включно до української культури, віри, мови, звичаїв,—за менше вартісне, нижче, й її відношення до тих скарбів української культури, духа й українського права—було наскрізь негативне, підступне й вороже!

На тлі релігійних поглядів, оцінка української православної церкви, католицькими кругами, як “схизматицької віри,” яку трактовано нижче від жидівських божниць, підкреплювала й оправдувала поляків морально, нерідко й правно, перед заподіяними проступками й злочинами; бо в практиці вони не зобов'язувалися, проти православних, у своєму відношенні до них ніякими християнськими правилами. Навпаки, вони робили все, що могло якнебудь послабити, чи обезправнити ненависних “схизматиків.”

Антипатія і злегковаження мілітарно переможеного українського елементу, підсичувана провідними верствами польської корони, яким допомагала й польська церковна

гієрархія,—абернулась згодом у безпосередню ворожнечу та нехтування елементарних прав автохтонного українського населення.

Там, де проникнули польські пани, створювався завжди нездоровий, ворожий для українців фермент. Вони бо вміли своєю тактикою, химерами й підступами—збаламутити не лиш багатих українських панянок, але й українських вельмож, яких втягали до своїх товариств, зближуючи їх з родинними кругами, а даліше намовляли їх переходити на католицьку віру й “користати” з тих прав, якими вони користаються.

Такі практики переводила Польща не лише в Галичині, яку найскорше інкорпоровала, але й по інших українських землях, які нерідко, хоч належали політично до Литви, падали посередньо під польський насильницький вплив. Польські пани наперед підшукували собі слабших характерів серед місцевого населення, випробовували їх, а потім при їх таки помочі, “ловили душі” й других, сильніших характером і відпорніших, панів. Інколи такі нечулі й індеферентні егоїстично-матеріялістичні елементи своєю поведінкою підривали довіря до своєї віри, мови, звичаїв і обичаїв та були посередніми помічниками латинізації і польонізації українських земель. Часто такі перекінчики ставали найбільшими ворогами своєї батьківської віри й народности.

У тому напрямі польські магнати повели нещадний наступ на душу українського панства, міщанства, а навіть, згодом селянства, й таким чином ослабили й здеморалізували по-трохи, майже всі суспільні верстви—з духовенством включно, які йшли тепер по щаблях не вгору, а котились вдолину—пропасть. Та не вдалося польським панам погубити душу українського народу! Не всі пішли на шлях вигідництва “привілеїв” і служіння цілям польського шовінізму! Були ще пани “хлопи й попи,” українського народу, які від тих ранніх часів польського впливу, не втратили ґрунту під ногами, як це нажаль зробило дуже багато визнатних українських родів; вони видержали наступ польських панів і не попали в реєстр українських шляхецьких родів, які відреклися своєї дідівської віри; не стали ані

індіферентами, ворогами, чи гнобителями таки своїх земляків.

Коли шляхом унійних змагань, поляки досягнули певні, хоч тимчасові, політичні здобутки, вони їх вповні використали й посилили свій вплив у решти литовсько-українських землях. Починаючи від Кревської умови, вони не проминули ані одної нагоди, намагаючись приготувати ті землі якнайскорше до інкорпорації з Польщею.

Ті польські пляни було дуже важко зреалізувати, але вони всеж таки шляхом впертих намагань, дуже наблизилися до своєї цілі.

Причина труднощів була в самих ініціаторів, які злегко важили собі українські провідні верстви, убезправнення і кривдження яких згодом на поляках таки помстилося.

Взагалі політика польських магнатів і королів супроти українських земель була несправедлива, а навіть брутальна.

Хіба, як можна назвати слова польського короля Казимира Великого, що здобувши західні українські землі, кинув гасло “Галичина для Польщі!”? Це нагадує нам таке відоме й огидне наших часів “нур фюр Дойче”...

Ці слова польського короля не були пустою фразою. Він справді вязав їх “при помочі польсько-німецьких елементів”¹³ з Польщею якнайсильніше. Політика Казимира в Галичині вказує на те, що Казимир “громадив сили Руси проти Руси”.¹⁴

Ціла Галичина, її матеріяльні скарби, духова культура, торгівля й фінанси—були тільки для Польщі. Тут виключне право до всього того мали польські магнати, купці, ремісники, кольоністи й земельні багатії. Казимир не пускає в Галичину й шлезьких купців, відповідаючи їм на їхнє прохання, що “я здобув Русь своїми власними людьми і дорога (на Русь) має служити тільки моїм людям..., нікому не хочу прияти, тільки своїм людям, бо вони помогли мені на татар і інших ворогів”.¹⁵

¹³ М. Грушевський: Іст. Укр.-Руси т. IV. с. 61.

¹⁴ тамже с. 62.

¹⁵ Breslauer Urkundenbuch, I. s. 170-172.

В згадуваному вже листі до папи, Казимир хвалиться, що за його намовою перейшов “один з найсильніших руських” разом зі своєю дружиною, на католицьку віру. Це дає нам певний образ політики Казимира і під кутом релігійним. Казимир не забуває декому з українського боярства потвердити або й дати нове надання, але то мусів бути тип уже “*natione Polonis.*” Це саме відносилось й до тих, що користалися з осадчих привілеїв німецького права.

IV

Початок унійних змагань між Польщею і В. Л. Князівством. Причини й ціль уній

Початків унійних змагань Польщі й Литви, треба шукати в тих політичних, а далі й економічних обставинах, серед яких уже напочатку 14. ст. знаходились обі держави. Ті змагання набирали чимраз виразніших форм і більших заінтересувань, аж в другій половині того ж сторіччя. Мілітарно-економічна перевага німецької Ганзи й сполучених Пруських хрестоносних лицарів, що опанували ціле прибалтійське побережжя, почали з півночі загрожувати Литві перманентними нападами, які де-далі поширилися та звернулися також проти Польщі, були тим “грізним мemento,” яке наказувало обом загроженим країнам шукати часто спільних шляхів і засобів оборони.

Спочатку весь тягар боротьби з Орденем несла сама Литва, яка заплатила багато жертв крові й майна та втратила всі пруські племена й їхню територію.

Польща, по смерті Вл. Локетка, за панування його сина Казимира Великого,—бажаючи спокою на півночі, відступила Ордену Померанію, але тим тривалого мира не осягнула. Навпаки, вона втратила зовсім доступ до Балтику, значіння якого зростало з кожним роком, і за його осягнення, Польща мусіла пізніше зводити затяжні бої.

Таким чином пруський лицарський Орден став для Литви й Польщі, ворогом ч. 1., якого одначе було тим важче побороити, що часто-густо, розсварені між собою—Литва й Польща—ставали “союзниками” лицарів, при помочі яких, взаємно себе поборювали, послаблюючи водночас свою відпорну здатність. Стан перемінного союзництва і ворогу-

вання тривав, майже, два століття. На пункті оминання взаємної боротьби, перед спільною небезпекою, Польща за часів Вл. Локетка, держала союз з Литвою, який з його смерттю знехтовано Казимиром, і відступлено від спільної оборони проти північного ворога.

Казимир уступаючи Прусам, звернув свою політику на схід, де якраз перехрещувалися литовсько-польські інтереси. Це відносилось впершу чергу до земель Галицько-Волинської Держави.

На цьому відтинку польська політика осягнула певних успіхів. Мінімум тих політичних осягів, що сяз-так оправдували політику Казимира, ніяк не задовольняли польських магнатів, яким було все мало. Одначе наступили такі політичні ускладнення, які здержали, на певний час, експансію Польщі на схід; абсорбуючи всі сили країни на чисто внутрішньо-династичні справи, що наступили саме в розгарі зросту Польщі.

Династична криза, яка повстала в Польщі ще за життя безпотомного Казимира Великого, збільшила турботи польського панства, бо по смерті Казимира, їх думки щодо майбутньої корони, були дуже розбіжні й вони поділились між собою на два табори.

Перший табір репрезентували пани малопольські, що мали великий вплив на краківський королівський двір; та великопольська шляхта, що хотіла такий вплив на краківському дворі здобути й дістатись ближче до державних впливів, яких так вперто боронили малопольські пани, маючи тут вже довший час рішаючу перевагу.

За життя Казимира не могло бути й мови про якебудь зближення Польщі з Литвою. Обі країни, починаючи від смерті Юрія II., провадили між собою вперту боротьбу за українські землі, яка закінчилась перемогою Польщі й утратою Галичини.

І якраз у час смерті Казимира (1370) литовські князі зазнали в бою з Хрестоносцями дошкульної поразки.

Цей непевний стан для обох сторін не покращав також за часів панування Людвика Угорського, що згідно з Вишеградською умовою (1339) засів, по смерті Казимира, на

польському королівському престолі (1370-1382). Але Польща вже не раз була в важкому положенні і завжди щасливим збігом обставин, хитрощами й “лестю” зуміла з того положення вийти на чисті води. Некраще було й тепер. Чужа династія править країною, міста в німецьких руках, які, побіч з церковною гієрархією, творили державу в державі.

Ворог з півночі й зі сходу та непевність внутрі, казали польським панам шукати якогось певного й тривалого виходу, а його зараз не було. У відношенні до особи Людовика польська шляхта також поділилася: оні визнавали його, другі (великополяне), були проти. Ця стриманість обернулась у ворожнечу щойно тоді, коли Людовик явно прилучив (1378) Галичину до Угорщини.

Польські пани нераз давали зрозуміти, що вони не бажать собі володаря, який бажав би й стремів би до чого іншого, як вони—шляхта польська.

Весь 14. і 15. період століть—це характерна боротьба між собою польських панів за впливи, а водночас консолідація у справах, що відносились до зовнішньої політики Польщі.

Ми не стрічаємо ані одного випадку, в тих часах, де б польські пани, напр. не піддержували своїх володарів у експансії на схід. Навпаки, вони були тими, що ту ідею східньої експансії, самі підсували королям, приневолюючи їх до прямого діяння по їхньому пляні. Так було напр. з Ядвігою. Польська шляхта прямо примусила її йти війною і силою зайняти Галичину та прилучити її знова до Польщі; так було й за часів Ягайла і його наступників!

Нехить до угорських династій зростала вміру втручання Людовика до польських внутрішніх справ, чого поляки собі не бажали. Вони любили самі наказувати, а не слухати. А вже прямо ненавиділи тих, які робили по своїй, а не їхній волі. А такими був Людовик Угорський, який крім тих “прогрівів,” не мав дуже чим полякам заімпонувати, бо в самій Угорщині, нерідко бракувало порядку й спокою.

В Литві того часу було також багато противорічностей, які, по смерті Ольгерда, з дня на день поглиблювалися.

Ольгерд за життя зумів держати все ще сякий-такий послух, дисципліну й мав потрібну силу й поміч братів (тріумвірат), щоб протиставитися Прусам, Польщі й Московським великим князям, а ponadto, приєднував ще до Литви південно-українські землі.

Зі смертю Ольгерда—династія Гедиміновичів розхиталася. Забрало консолідатора й сильної руки. Ольгерд віддав Велике Литовське Князівство синові від другої жінки—Ягайлові, й тим розбіжності та невдовілля ще поглибилося. Прийшло до того, що Ягайло посуперничався зі своїм опікуном—стрийком Кейстутом; казав його увязнити й (1382) — удусити.

Вичерпаний постійними війнами—Любарт, в осені 1379. р. —в грамоті, якою надає права Львов'янам складати свої товари, що йдуть через Волинь—у Володимирі,—признає Людовика Угорського своїм зверхником.

Ponadto рік 1382. був замітний ще двома подіями: смерть Кейстута в Литві й смерть Людовика в Польщі.

Слід згадати, що того ж року, за відомостями Яна з Чарнкова—Любарт користує з безкоролів'я в Польщі й відбирає “Кремянець, Олесько, Городло і Снятин”.¹ Але ці успіхи Любарта не були тривалі й на долю інших українських земель не мали жадного впливу.

Коли 1382. р. зі смертю Людовика, зірвано між Польщею і Угорщиною персональну унію, становище західних українських земель і надаліше оставалося непевне й невирішене. Щойно 1387. р. Ядвіга силою прилучує ті землі до Польщі. Від того часу ведеться дуже багато дипломатичних спорів, але Галичина від анексії 1387. р. зостається твердо при Польщі.

На місце розірваної польськими панами персональної унії з Угорщиною,—на політичному овиді зарисовується нова литовсько-польська унія, яка перериває збройну боротьбу за спадщину Галицько-Волинської Держави, зводячи її до чисто дипломатичних переговорів.

Здавалося, що заключенням таких унійних угод, як їх за-

¹ Monum. Pol. hist. II. s. 720., та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

проектовано, Литва, а з нею всі українські землі, увійдуть в склад польської держави, й щезнуть взагалі з овиду боротьби й політичних заінтересувань сусідів.

По смерті Людовика, опозиція хотіла вибрати польським королем п'ястовича Володислава Білого. Друга сторона польських магнатів—погодилась признати королевою Польщі одну з дочок Людовика, яку назначить їх мати—Єлисавета. Рішили признати наймолодшу дочку—Ядвигу, з тим застереженням, що вона постійно перебуватиме в Польщі, визначаючи водночас реченець приїзду Ядвиги до Польщі.

Ядвиги в час не приїхала і польські пани, на з'їзді в Серадзі заявили, що якщо до означеного дня Ядвиги не приїде, вони зривають з династією Людовика,—проти якої були великопольські пани.

На тому з'їзді домагалися також звороту до Польщі “руської землі”.² На з'їзді було багато прихильників Земовита Мазовецького, що його піддержували пани з Великопольщі,—а проти—були пани Малопольщі. Ядвиги таки на час не прибула. На польську корону претендує тепер Жигмонт, муж Марії—старшої дочки Людовика та Земовит Мазовецький. Невідомо, що було б з того вийшло, але нарешті приїхала Ядвиги й зараз, надругий день 1384. р. коронувалася на королеву Польщі.

В Угорщині в тому часі лютувала домашня війна. Перемагає Неаполітанський король і коронується на угорського короля; але його 1385. р. вбито, й угорський престіл здобуває Жигмонт.

Діждавшись Ядвиги, польські пани вже мали менш-більш готовий плян щодо дальшої долі Польщі. Головно, Малополянє змагали до того, щоб Ядвигу одружити з великим литовським князем—Ягайлом, і таким способом скріпити свої позиції внутрі Польщі, та—впливи в литовсько-українських землях.

Польські пани назовні ніби хотіли “направити” кривду, яку заподіяв Литві Казимир Великий, зрікаючись литовсько-польського союзу свого батька (Локетка) відданням

² Monum. Pol. hist. II. s. 135., та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

Пруським лицарям Померанії, скріпляючи таким способом ворога Литви, який показався, згодом, таксамо небезпечним для Польщі, як і для Литви.

Але шлюб Ягайла з Ядвигою мав бути чимось більшим, як “відновленням союзу.” Він мав принести в “дарі” для Польщі всі литовсько-українські землі. Ті бажання були провідною ідеєю поляків у часі їхнього гарячкового намагання за всяку ціну одружити Ядвигу з Ягайлом.

Не “зворот до польсько-литовського союзу,”³ але змагання до анексії усіх литовсько-українських земель Польщею! Не “союзом,” але зреченням своєї окремішності, своєї політики, віри, культури й свободи, мала Литва заплатити за ту шану, яку польські пани робили Ягайлові!

Вони не хотіли лиш особистої унії, але реальної злуки Литви з Польщею. Дарма, що у практиці їм століттями не вдавалося так ідеально її зреалізувати, як бажалося.

Формально унію заключено 1385. р.

Я повище згадував про ті зовнішні й внутрішні відносини Литви й Польщі, вказуючи на причини, які притягали одну і другу державу до замирення. Таке замирення зроблено. Його безумовно бажала й сама Литва,—але не унії польської рецепти!

Однак, вже в зародку цієї унії виринали непорозуміння. Литва хотіла передишки на час впорядкування внутрішніх відносин, а Польща—вбачала в унії скріплення своїх позицій на сході й велич, що мала наступити шляхом інкорпорації до Польщі всієї Литви.

Що обі сторони себе взаємно потребували, видно, хоч би з того, що не було реального спротиву проти унії. Литовські пани, наче загоріли від “щастя,” не говорячи вже про самого Ягайла, якому імпонувала молода королева та польська корона. Й він за неї був ладен навіть продати, чи подарувати все, що лиш мав; отже й батьківщину.

Насувається питання, чому саме польська шляхта так радо зривала персональну унію з Угорщиною, і водночас так завзято ліпила другу унію з Литвою? Відповідь на це

³ диви: М. Груш.: Історія Укр.-Руси т. IV. с. 125 і даліше.

можна знайти вже з повище сказаного. І так: польські пани почувалися під угорськими династами не так певно й дещо принижено. Вони мусіли придивлятися до актів, яких самі не любили й ніяк не бажали (прилучення Галичини до Угорщини). Перспективи такої дружби для Польщі—були майже ніякі.

Інакше виглядало з унією польсько-литовською. Тут польські пани почувалися панами ситуації. Литва й Ягайло давали познаки, що слухатимуть їх, а не навпаки. Понадто перспективи на майбутнє були куди кращі. В тій унії поляки розчисляли також на поміч і признання католицького світу, бо вони були переконані, що несуть в Литву Христову віру й католицько-польсько культуру.

Отакі були менш-більш атути, що промовляли за унією Польщі з Литвою.

Не зважаючи на те, що Ядвига заручена й замужня опісля за Вільгельма Австрійського, який, на думку польських краківських панів, був за слабим партнером для Польщі й Ядвіги; не допускаючи також Земовита, що хотів одружитися з Ядвігою,—вони звертаються до великого литовського князя Ягайла, того “напів цивілізованого” князя, як вони його називали, сподіючись потягнути від нього якнайбільше користей. Посольство польських панів і їх пропозиція були дуже на руку Ягайлу, бо саме тепер він воював з Витовтом, з яким щоправда в 1384. р. помирився, але домашнього клопоту він мав ще дуже багато.

Небезпека від пруського Ордену не припинювалася; а понадто наростав новий ворог зі сходу—Московське велике князівство, до якого перебігають сини Ольгерда (Дмитро й Андрій).

Пруські лицарі свідомо піддержували розбрат унутрі Литовського Великого Князівства, помагаючи напереміну то одному, то другому супернику, ослаблюючи тим країну внутрі. Крім того литовське плем'я жмудини—заявили Ягайлові, що вони його будуть доти держатися, доки він не покине дідівської (поганської) віри.

Серед таких обставин, Ягайло прийняв польську пропозицію дуже радо. Він ладен був усе зробити, щоб одержати

польську корону й тим самим попертя та піддержку своєї внутрішньої політики.

Давніша русько-литовська літопись про те так розкаже. В тім часі “почали ляхи з Кракова слати до великого князя литовського—Ягайла, щоби прийняв хрещення старого Риму, й прийняв за жінку королеву Ядвигу та став королем у Кракові і в усій землі лядцькій.”⁴

Цей плян польська шляхта переводила безоглядно й супроти особи королеви Ядвиги—насильно. Вони ломлять спротив Ядвиги й силою проганяють її мужа—Вільгельма Австрійського з Польщі.

Назовні робили це в інтересі добра християнізації Литви, а на ділі кермувалися холодним розумом державної польської рації.

Понадто Ягайло імпував польським панам, як такий, що буде “високо” цінити ту честь, яку йому роблять, і дасть себе водити такими стежками, якими його польські магнати поведуть. Як показалося, то вони не помилялися. Ягайло дійсно високо цинив ту шану, що йому зробила, як не-як культурніша від Литви держава, королем якої небаром він мав стати.

Звідси польські пани почали так безпардонно натискати на Ядвигу, щоб розвелася з чоловіком, мотивуючи це, що вони не роблять тої пропозиції з особистих, партикулярних, чи навіть лише державних інтересів, а для добра католицизму, поширення престіжу римської Церкви й віри на півночі поганської Європи, де практикувалось приєднання вірних не лиш словом але й силою. Таке поставлення польської шляхти знайшло повну піддержку серед християнських кругів нелиш в Польщі, але поза її кордонами.

Осягнувши обопільну угоду, між Ягайлом і Польщею підписано відповідну угоду, з нагоди якої Ягайло видав польській шляхті грамоту, яка мала між іншим такі точки:

1. Ягайло обов'язується вихреститись сам та вихрестити, по своїм шлюбі на латинську віру, всіх своїх нехрещених братів, бояр і всіх людей у своїх землях.

⁴ Latopisec Litwy i Kronika Ruska, s. 40.

2. Він обов'язується звернути свої засоби на те, щоб здобути утрачені землі Литви й Польщі (тут польські пани мали на думці Галичину, що була в той час під Угорщиною!).
3. Ягайло обов'язується заплатити суму 200 тисяч фльоренів, умовлену в подружнім контракті Ядвиги з Вільгельмом Австрійським, на випадок недодержання того контракту, (польські пани супунували, що Ягайло може надуматися і поступити інакше).
4. Обіцяє вернути свободу всім християнам, що їх взято в неволю (Литвою), особливо з Польщі.
5. “На вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські (українські) до корони польської” (*Demum etiam Jagallo sepe dictus dux promittit terras suas Lithwaniæ et Russiæ coronæ Regni Poloniæ perpetuo applicare*).⁵

Цей акт, що його підписали дня 15. серпня 1385. р. в Кракові, вказує нам якою ціною і як великодушно все це Ягайло підписував, погоджуючись на втілення Литви до Польщі.

Одержавши таку грамоту польські магнати відразу почали змагати до її реалізації, яка згодом показала багато трудністю, від обіцянок, грамот і чорнила. Їм довелося її реалізувати ще багато разів, але польські пани вповні її ніколи не досягнули!

Після підписання того акту, того ж року відбувся шлюб Ягайла з Ядвігою, який у 1388. р. папа римський, уневажаючи попередній,—потвердив.

На з'їзді польських панів у Люблині 1386. р., вибрали Ягайла “одногосно своїм королем і паном.” Однак на ділі Ягайла вважали мужем королеви, а не королем! Дня 18. 2. 1386. р. Ягайло на грамоті, якою потверджує права польських панів,—підписується лиш як “*dominus et tutor regni Poloniæ.*”⁶

⁵ За М. Груш.: *Іст. Укр.* т. IV. с. 129. Повний текст тієї грамоти у *Codex Epistolaris saec. XV. t. I. Nr. 3.*

⁶ *Codex Epistolaris saec. XV. t. II. Nr. 7.*

Польські пани не бажали собі Ягайла як польського короля, але як фігури, що мала б бути знаряддям в їхніх руках, при допомозі якого можна б було діпняти інкорпорації литовських земель.

Хоч пізніше Ягайло всюди підписує себе, як “rex Poloniae, princeps Supremus Lithwaniae et heres Russiae”,⁷ але є згадки, що по смерті Ядвиги, Ягайло приїхав у Литву, кажучи, що він у Польщі вже не має що робити, бо Ядвиги померла.⁸

На протязі свого володіння Ядвиги, як королева Польщі давала надання землі не лиш в Польщі, але й на Литві. Вона, між іншими, потверджує за Федором, князем Острожським його князівство, з обовязком служити, “нам, нашим наступникам і Короні польській.”⁹

Такі слова зобовязання підвладних служінням і воєнними повинностями нагадують нам західний феодалізм. Поступування польських королів на чужих землях були, отже зовсім відмінні, від такого поступовання в корінній Польщі, де при надавані земель не було, крім двохгрошевої оплати від лану, таких зобовязувань служіння і військової повинності.

Під впливом польських панів Ягайло 1390. р. принципово касує Велике Литовське Князівство, інкорпоруючи ті землі, разом з українськими, до Польщі. При тому присяжними грамотами переведено литовських і українських князів на становище васалів польської держави й зобовязано до вірности й послуху польській короні.

Проф. М. Грушевський каже, що це “першорядний факт в історії наших земель, коли б тільки був прибрав реальніше значіння”.¹⁰

Якщо брати під розсудок інтереси Польщі, то можна б погодитися з думками нашого історика, але для наших земель, цей факт був “першорядним” . . . злом! Це був вимрі-

⁷ Codex Epist. Vitoldi, Nr. 24.

⁸ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 130 і дальше.

⁹ Archivum Lang. I. Nr. 16., та М. Груш.: тамже, с. 136.

¹⁰ М. Груш.: Іст. Укр.-Руси т. IV. с. 136-7. і дальше.

яний шлях польської політики й першорядний підступ до інкорпорації литовсько-українських земель, яка діяла проти інтересів тих земель та її мешканців! Він—цей факт—приготовляв згубу українських земель тепер і в майбутньому. Поневолення, що наступало поступово й тривало, майже до наших днів, мало свій початок саме в польсько-литовській унії! Вона, крім поневолення наших земель політично, ожебрачувала їх духово й матеріально, позбавляючи всіх дотогочасних культурних і державницьких надбань.

Про “реальніше значіння” не доводиться і говорити, бо про нього ніхто й не думав! Це не була унія в буквальному розумінні того слова; то був один із багатьох засобів польських панів, перебороти кризу, й далі йти шляхом експансії на схід; неперебираючи в засобах, змагати до цілі, цебто до загарбання литовсько-українських земель!

Що до такого загарбання не прийшло відразу, треба завдячувати тим обставинам, які витворилися, після унійного захоплення, серед литовсько-українського панства, яке протягом того часу очунялося й блище приглянулося її справжній реалізації.

Коли під впливом польських дорадників Ягайло поназначував намісниками у Вильні—поляків (першим був Микола Московські, другим—Ян Олесніцкі),¹¹ на Литві вибухло повстання проти Ягайла. Народ, зглядно литовські пани повстали проти нього за те, що саджав у Вильні “старосту свого лязького”.¹² Саме на тому тлі повстали великі противорічності й непорозуміння. Литовські князі й пани не хотять від тепер нічого знати про якусь залежність Литви від Польщі; мотивуючи, що вони про те ніколи нічого й не чули!

Литовський князь Витовт поставився також проти інкорпорації Литви до Польщі. Одначе великою похибкою з його сторони було те, що він позбавив окремішности українських земель в Литовському Князівстві, усуваючи всіх

¹¹ Ян. Длугош: III. с. 480-493.

¹² Русько-литов. літопись; Учен. зап. П. т. I. с. 36; Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 136.

окремих сильніших князів з їх постів, приєднуючи ті землі до безпосередньої залежності від Литви та його намісників. Взагалі політика Витовта показала для українських земель ворожою. Це недвозначно свідчить, що ніхто з литвинів за час т.зв. “Литовсько-Українського періоду,” й не думав робити якоїсь окремої “руської” держави. Навпаки, всі вони дбали виключно про свої власні інтереси, або загально-литовські, а ніколи, або дуже мало, про інтереси українських земель чи українського населення. Звідси, думаю, твердження, що “ті землі були б з часом зовсім відокремилися”,¹³ мають за собою дуже мало правдоподібності.

Доля українських земель була дуже крепко звязана з долею земель литовських. Всі українські землі, що за виїмком Карпатської України, опинилися під Литвою і Польщею—не відігравали тепер жадної самостійної ролі ані в політичному, ані в громадсько-національному житті. Вони були залежні від тих держав і мусіли їм до певної міри коритися та йти за проводом їх володарів.

Так було на Литві так було і в Польщі. В залежності від потягнень їх володарів, наклонювались під тим кутом і ті українські землі, що до них належали; а це тому, бо бракло свого українського проводу!

Перше замирення Витовта з Ягайлом (1384) довго не потривало. Витовт, погоджується на зірвання свого союзу з пруськими лицарями, але коли, внаслідок насаджування Ягайлом польських намісників у Литві, посварився з ним удруге, Витовт знова робить союз з Хрестоносцями, які також були невдоволені з литовсько-польської унії і старались весь час перешкодити її реалізації. Однак і цей союз довго не потривав.

Витовт у т.зв. “Острівській угоді” 1392. р. знова погодився з Ягайлом, одержуючи тим разом князівство у Вильні (прийшов на місце Яна Олесніцкого), титулюючи себе володарем (*Dominus trocensis, luczensis etc.*) Троцьким,

¹³ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. від с. 136-260. ности.

Луцьким і т. д. Значить, тепер Витовт дістав батьківську землю—Троцьк; бо при першій перемирю, він одержав був лише землю Луцьку. Пізніше, аж до 1411. р. Витовт титулує себе просто “литовським князем.”

Помирившись, за посередництвом Ядвиги зі Скиргайлом —братом Ягайла, Витовт, від 1394. р. послушно виконує всі доручення Ягайла, всуваючи водночас усіх прихильних до українців, литовських князів та українських вельмож із їхніх дотогочасних володінь, підчиняє ті землі безпосередньо собі та Ягайлу.

Однаке й тим разом Витовт переконався, що його володіння є таки обмежене. Королева Ядвига зажадала, щоб “руські землі платили їй дань,” бо ті землі вона одержала від Ягайла, як віно. Це вимагання обурило Витовта й українських панів до тої міри, що вони—українська й литовська шляхта, зібравшись на нараду, рішили, що “жадної дані платити не будуть, бо вони ніколи нікому не підлягали й ані вони, ані їхні батьки Польщі данини не платили.” Після того протесту обурення не вгавало. Воно ще побільшувалося й дійшло до того, що литовсько-українські князі й бояри “оголосили Витовта королем литовським і українським—річ перед тим нечувана”.¹⁴

Такий оборот набрала польсько-литовська унія після “набирання реальних форм,” цебто після намагання її реалізації.

Зовсім стає нам очевидним, що те проголошення означало повну самостійність і незалежність Литовсько-Української Держави від Польщі. Тим проголошенням литовсько-українські пани явно знехтували креську угоду, перекреслюючи тим самим постанови про інкорпорацію тих земель до Польщі.

При тому проголошенні Витовта Литовсько-українським королем, вся литовська шляхта, пани й бояри, вирікалися, що вони ніколи нічого не чули й не знали про будь-яку залежність литовсько-українських земель від Польщі.

Тими проголошеннями і заявами, креська унія вповні

¹⁴ *Scriptores rerum Pruss.* III. 224., та М. Груш.: *Ист. Укр.* т. IV.

уневажнювалася! Воно й нічого в тому дивного. Бо вже від самого початку, як попередно згадано, обі сторони ту унію розуміли по своєму різно. Кожна сторона інтерпретувала її собі так, як для неї краще виходило. Ті не порозуміння, хоч не увінчались повним успіхом, бо сам Витовт не використав їх, то все ж вони поглиблювали й скріпляли ті противорічності, що наростали й залишалися, наче близни по рані, на завжди нестертими.

V

Становище українських земель у Великому Литовському Князівстві перед Городельською Унією:

[а) політично правне, б) релігійне, в) суспільно-господарське-станове]

В середньовіччі, а подекури—й у новіших часах, прийнялося було звичаєве право—переконання, що держава належить даній панівній династії, яка має неподільне право робити зі своєю державою і підвладними так, як сама захоче.

Такий погляд на державу вкорінився був не лиш у нас часів Київської держави Володимира Великого й Ярослава Мудрого,—він був ще більше й частіше практикований на заході Європи, де ще Людвик XIV—король Франції міг гордо сказати “держава—це я!” У наших землях згодом у наслідок політичних перемін, цей погляд, хоч не був і скорше такий абсолютний, змінився до тієї міри, що князі й їх роди хоч мали нарок на свою “отчину,” але вони не мали права її продати, нечесно позбутися, чи замінити, бо не мали виключного впливу на хід державно-політичного й господарського життя.

Головно за часів Галицько-Волинської Держави, велику роль в політично-суспільному житті, починає відігравати українське боярство, впливи якого не послабляються аж до занепаду цієї держави, цебто до часу повної втрати політичної незалежності, що її забрали нашим землям Польща та Литва.

Останній князь Галицько-Волинської Держави Юрій II, хоч як йому закидають чужі історіографи нетолерантність

супроти бояр та їх родин, держав при собі боярську раду, яка побіч князя та владики, підписувала княжі грамоти.

На основі того можемо припускати, що, навіть за того володаря, який згинув з рук своїх бояр, як і за його попередників—династія мусіла числитися із своєю шляхтою, яка в тих часах мала великий голос в державних справах.

В XIII. ст., вчасі творення, князем Гедиміном, литовської держави, Галицько-Волинське Князівство було вже сильною організованою державою, з якою числилися також західні володарі, вдержуючи з нею, крім політичних, і торговельні живі звязки.

Коли в XIV. ст. на півночі, побіч Литви, виростає нова політично-економічна й мілітарна сила—Союз німецьких міст та з'єдинені сили німецьких орденів-лицарів,—Литва під їхнім натиском починає посуватися чимраз відважніше на південь на українські землі.

Ці політичні відносини створюють ряд міжсусідських союзів, які спричиняються до ширших взаємних політично-культурних та господарських впливів.

Найскорше під такий політичний вплив Литви попадають українсько-білоруські землі, цебто північне пограниччя Галицько-Волинської Держави.

Знова за часів Романовичів литовські південні землі дістаються в круг українського культурного та політичного впливу. І хоч політично ці землі незадовго заміняли господаря, то культурний вплив України залишався і зростав даліше.

По смерті Шварна Даниловича, його північні землі займає литовський князь Тройден, а Турово-Пинська земля вже скорше “слухала” Мендовга.

В 1302. р. від українських земель відпала Люблинщина, а протягом XIV. ст. Литва відриває від Галицько-Волинської Держави Дорогичину й Берестейщину. Отже ті землі від часу панування обох братів-князів Льва II. і Андрія (1315-1323), належали політично й адміністративно до Великого Литовського Князівства. То був період, так би сказати, напів насильного забирання українських земель від галицько-волинських князів.

Коли ж останній князь цієї землі Юрій II. посвоячився з литовським великим князем Гедиміном та його сином Любартом, і не залишивши мужеських потомків, передав свою батьківщину зятеві Любарту, — від того часу починається другий період т.зв. законного або добровільного збирання українських земель Литвою. Цей саме період цікавить нас зокрема.

Відносини Юрія II. до Литви були доволі добрі й приязні. Гірше виглядало те відношення до Польщі, яка старалася підкопувати повагу й силу Юрія II. ззовні й нутра й тим немало спричинилася до його трагічної смерті.

Українські землі “давалися” завойовувати литовським князям тим легше, бо політика литовських завойовників у відношенні до українських земель була дуже ліберальна. По-друге, українські князі були ослаблені постійними війнами з татарами, поляками, уграми, та з Литвою, а до того їхні землі нерідко відмовляли їм послуху, повинуючись радше сусіднім литовським князям.

Після того, як вимерли родові—династичні українські князі, землі, що переходили під литовську зверхність, не ставили майже жадного спротиву, й то як зі сторони боярства, так і зі сторони решти населення, яке більшої участі досі в політичному житті, майже, не брало.

Зайнявши українські землі, литовські князі надто не мішалися у внутрішні справи країни. Крім релігії, звичаїв-обичаїв, залишали їм також українське місцеве законодавство, яке згодом так розширилося, що прийнялося в цілій литовській державі; прибираючи лише певні впливи місцевих, звичаєвих судових практик, тощо.

Залишаючи майже всі правні форми країни непорушними, литовські князі не змінляли також і соціального ладу та громадського порядку. Отже литовські завойовники, це не загарбники типу татар, угрів чи поляків. Вони завойовували—“збирали” українські землі так легко й скоро лише тому, що їх майже ніхто перед ними не боронив! Недиво, що вони часто залишали на місцях ту саму управу—адміністрацію й самого князика даної землі. Він сидів собі спокійно аж до смерті, після якої литовські князі вже наста-

новляли своїх литовських людей, які підпадали тут певній асиміляції. Але треба признати, що хоч ті їхні люди (брати, сини), скоро акліматизувалися, приймаючи часто українську віру, звичаї, а навіть і мову, то все ж вони залишалися литвинами. Завоювання українських земель переводили вони дуже обережно, поступали толерантно, зважаючи й шануючи права й звичаї автохтонного населення, але не забували й дбали про цілість своєї батьківщини—Литви.

Правно вони не творили якоїсь федеративної литовсько-української держави, але в практиці український народ мав багато волі, свободи й горожанських прав. Ніхто його не переслідував, не гнобив, не винищував, як то було під татарським ярмом чи іншими загарбниками. Взагалі весь період від 1340-1569. рр., який загально в історії називається “Литовсько-Український,” в дійсності не представляв собою литовсько-української держави в повному розумінні й значенні того слова. Це була лиш (до унії!) литовська держава, яка завоювавши українські землі політично й мілітарно, була завойована Україною культурно. Це парадокс, але правдивий і вірний! І лише це, а не що іншого, цебто, культурний вплив та культурна перевага України над Литвою взагалі, дала право історикам назвати цей період литовської держави “Литовсько-Українською державою.” Під іншим оглядом немає в нас ані підстав ані аргументів, бо Литва не робила з українським народом, ані його володарями, жадного союзу, ані угоди, чи унії. Вона правно мала нарок на українські землі (й то не всі), щойно по смерті Юрія II., котрий, як законний останній володар західних українських земель передав їх своєму зятеві литовському князеві Любарту Гедиміновичу.

Любарт, як спадкоємець тих земель, провадив спільно з українським боярством, майже десятилітню затяжну боротьбу з другими насильницькими претендентами на ті землі—Польщею й Угорщиною.

Від 1340. р., від коли бракло українського суверена, імя Україна, українець (Русь, русин), щезає не лише з карти Європи, але й з тогочасних історичних джерел; а як ще донебудь виступає, то вже лише, як провінція Польщі або

Литви. Здавалось би, що український народ і його провідна верства взагалі не беруть жадної участі в тій політичній грі, боротьбі й змагу та мілітарному двобою, що ще довгий час шалів над українськими землями. Про них тепер ніхто не згадує... Виразно говорить лише про Литву, Польщу й Угорщину. Й хоч українці не заховувалися так безчинно—пасивно, то все ж говорить тоді дуже багато про них, але без них! Насправді було інакше. Український народ і його провідна верства не вся так відразу стратила голови. Десятилітню війну з Польщею й Угорщиною не провадив Любарт сам; він був лише династичним шільдом; її провадив український народ під проводом свого найкращого боярина—Дмитра Детька, який довгі роки протиставився двом сильнішим державам—Польщі й Угорщині, котрі понадто мали ще й піддержку зі сторони могутого голови західної Церкви—папи римського.

Лише так можемо відтворити собі дійсний стан. Тоді ніхто не числився з суспільними масами, клясами, тощо, бо вони хоч існували, але або зовсім не брали, або дуже слабо вступали в державні справи. Усе йшло на рахунок династа-володаря, безогляду на те хто ним не був би: чужинець, чи свій.

І так боротьбу, за незалежність українських земель, з напасниками провадив сам український народ під проводом кращих своїх боярів. Так було не лише в десятилітній боротьбі (1340-1349), але взагалі, в усіх довгих пізніших боях литовських князів з польськими королями, поважне місце занимали українські воїни—князі й бояри. Сьогодні можемо прямо подивляти, що ті розсварені між собою бояри, коли побачили, якого лиха накоїли смертю Юрія II., обєднуються довкола свого найстаршого боярина—Детька й на протязі 10-ти літньої твердої боротьби завзято захищають свої землі перед польською перевагою. Вони тут себе показали кращими в обороні, як у наступі, бо нескоро підлягли коаліційним силам ворожої переваги.

Важко погодитися з твердженням,—мовляв—сторонниками Литви треба назвати волинських українських князів і бояр, бо галицько-українські бояри й панство спротиву

полякам майже не ставили; а це тому, бо Любарт на Волині був “своїм чоловіком”,¹ а в Галичині того не було . . . Я одначе думаю, що вдійсності було далеко не так. Доказом того, в першу чергу є десятилітня боротьба кращого українського боярства під проводом боярина—Дмитра Детька, з Польщею й Угорщиною та пізніші протипольські повстання на західних українських землях. Натомість Волинь не відчувала такого безпосереднього сильного, ворожого, перманентного натиску від Польщі; стояла в безпосередньому сусідстві литовських земель, а в дальшому була звязана спільною долею з рештою матірних литовських земель, хоч і творила сама певну відрубність. Того всього бракувало Галичині. Проте причина більшого піддержування волинськими панамі Любарта, полягала не втому, що він був “своїм чоловіком”; перша причина тут була в сусідстві, а друга в самому інтересі Любарта, який більше займався й інтересувався тими землями, як Галичиною. Галицькі бояри, боронячи свої землі перед ворожою навалою, тимсамим піддержували й Любарта, до якого Галичина належала.

Коли датою 1349. р. Галичина втрачає політичну незалежність, то доля інших українських земель стояла в залежності від долі литовської держави. Українські землі, що попали під політичну залежність від Литви, мали з нею неписану унію, що завжди і “в днях недолі” була між обома народами досить тривала, а інколи навіть триваліша, як кількакратно писана унія польсько-литовська. Та неписана унія була джерелом довіря та обопільної помочі в боротьбі зі спільними ворогами, й доки її не захитано, вона себе завжди добре оправдувала й для обох партнерів була корисна.

І так, як українські землі не протиставлялись литовській політично-мілітарній перевазі, так Литва не супротивлялась перевазі і впливові української культури. Українська релігія, право, література, письмо, мова й навіть спосіб життя—обичаї, звичаї та громадсько-соціяльний порядок, позначалися великим впливом на литовським народі. Відомі,

¹ М. Груш.: Історія Укр.-Руси, т. IV.

з тих і пізніших часів, Литовські Статути, й взагалі литовське право, розвивалися з української “Руської Правди”: в адміністрації, урядах і княжій канцелярії вживали “руської” мови й письма, яке щойно під впливом польських проників й унійних угод, було згодом витиснуте латиною.

Не диво, що литовські князі женилися на українках, приймали православну віру й словянщилися—українізувалися, підпадаючи під вплив культури завойованих.

Але українська вища культура була наче посередньою причиною занепаду самих її носіїв; цебто—української Галицько-Волинської Держави. Подібне відношення було у старинних греків до своїх (також) північних сусідів—македонців, які наперед побирали від Греції вищу культуру, а опісля завоювали її мілітарно, запечатуючи її долю в бою під Хіронейми 388. р. Це, мабуть, не припадок, що південні народи, від тропіків і субтропіків починаючи, завжди падали жертвою, на північ від них положених народів. Ланцюг таких історичних експериментів, мабуть, захопив і наші землі в свою орбіту.

До всіх наведених повище аномалій, прийшли ще інші: Україні забракло родових—династичних князів. Вони вимерли, а з їх смертю почала завмирати українська стара культура, яку попередив занепад свободи, волі й власної держави. Брак династії спричинив, майже в цілості, всю пізнішу трагедію українських земель. Династичний князь був володарем, головою держави. Бракло голови, тіло само не було в спроможності встоятись серед бурі ворожих нападів; його почали оголовлювати чужі, сусідні династи.

За великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича (1341-1377), що опирався на тріумвіраті братів—Кейсту-та та Любарта, прийшло до кульмінаційної точки тієї неписаної литовсько-української унії. Він займав решту українських земель та роздавав їх поміж пословянщених литвинів. Розбивши на Синіх Водах татар, займає Київщину, Поділля; всуваючи в Києві останнього представника т.зв. “татарських людей”—князя—Федора, і так українські землі переходять, майже в цілості, під Литву. Українські князики від тепер стають не князями, а радше великими й

меньшими поміщиками, число яких зростало чимраз більше. Із князівств, як: Чернігівське, Новгород-Сіверське, Трубчевське, Рильське, Курське, Липовецьке й ін., лише Брянськ було трохи більше й сильніше. Українські землі: Смоленська, Чернігівська, Переяславська, Київська й Подільська, йшли радо під зверхність литовського князя Ольгерда, бо позбувалися куди гіршого татарського ярма та їхньої надвлади.

В 1362. р. Ольгерд посадив у Києві свого сина Володимира, син якого Олександр (прозваний Олелько), дав відомий рід Олельковичів, що пробував тут майже сто років. Ольгерд мав всіх 11 синів; 7 від першої, а чотири від другої жінки. Другий син—Федір Ольгердович, взяв уділ у північній Волині, та видав рід князів Сангушків. Константин Ольгердович—дістав Чернігівщину й Чорторию на Волині й став головою роду князів Чорторійських. Дмитро Корибут-Ольгердович—Брянський—став головою княжих родів—Вишневецьких, Заславських, Корецьких і Ружинських. Князі з династії Гедиміновичів володіли, майже всіми українськими землями, за виїмком Галичини. Київщина й Задніпрянина були під князюванням Дмитра Ольгердовича; Поділля мав Федір Коріятович; в Стародубі княжив братанич Ольгердовича—Патрикій Наримунтович.

Але в 1394/95. рр. Витовт, наче на бажання самих поляків, поусував сильніших князів—братів, з їх волостей, намагаючись забрати всі ті землі й зцентралізувати їх в одних руках. З Полоцька усуває Андрія Ольгердовича, з Волині—Федора Любартовича, з Поділля—Федора Коріятовича. Цей останній, після усунення дістав, разом з дружиною, від угорського короля Жигмонта Мукачів і Маковицю. Політика Витовта, що напереміну раз був за, а раз проти Ягайла й Польщі, була доволі шкідлива для дальшої долі литовсько-українських земель. Може б Витовт нарешті був пішов і правильним шляхом, шляхом розриву з Польщею, але, коли 1399. р. в бою з татарами над Ворсклою, зазнав повної невдачі, всі його заміри показалися ще більше безсильними; тимбільше, що польська шляхта негайно зуміла те

послаблене становище Витовта використати для своїх цілей.

Переглядаючи склад українських земель, треба мати на увазі, що не всі вони мали однакову політичну долю, а в парі з тим неоднакові були в них впливи.

ГАЛИЧИНА з переходом під Польщу зазнала радикальних, під кожним оглядом, перемін, як ніодна українська земля досі. Наставлення Казимира, мовляв, “Галичина для Польщі,” відбилося в практиці для автохтонного населення дуже від’ємно. Галичина не мала ніколи литовських впливів, а також сама вона для Литви дала найменше із скарбниці своєї духовної культурної переваги. Тут уже 1430 р. заведено в цілій країні польське право, яке фактично діяло значно скорше перед його офіційним ввведенням, проте тієї дати ніяк не можна порівнювати, або брати за початок польських впливів, які тут закорінювалися багато ранше, ще перед приєднанням тих земель до Польщі.

ПОДІЛЛЯ мало дещо відмінну долю від Галичини. Але не зважаючи на те, що воно довший час належало до татар, а від 1363. р. до Литви, польські впливи тут вже в XIV. ст. були досить поширені й скрізь замітні. Впливи ті, з переходом Поділля під безпосередню польську зверхність, значно поглиблювалися та закріплялися.

Українська шляхта тут переходила подібну суспільну еволюцію, як то було з нею в Галичині. Сильнішої, родової шляхти, тут майже не було. Сюди найскорше напливала українська шляхта з Волині, й то в часі, як Поділля було звязане політично з Великим Литовським Князівством, цебто, за часів Коріятовича, Витовта, а пізніше—Свитригайла; понадто сюди дуже вчасно почала напливати польська шляхта з Польщі та з Галичини. Польська шляхта дійшла тут до такої сили, що навіть проти волі Ягайла, старалась приєднати Поділля безпосередньо до Польщі, що їй таки удалося.

ХОЛМЩИНА та БЕЛЗЩИНА також дуже скоро підпадали під польські політично-правні впливи. Ті землі помірно дуже скоро дісталися під обстріл польської експансивної політики й нарешті їм підлягли. Тут такі роди, як

Кордиевичі, що дали Польщі великих сторонників—Грицька, подільського старосту, син якого був подільським воеводою, скоро, вже в XV. ст. зовсім спольщилися. Поза ними тут же бракло знатніших родів. Ще деякий час була осталася здрібніла українська шляхта, яку згодом прямо залляла польська т.зв. “шляхта заїздова,” яка напливала на ті землі, головно з Мазовша.

ПІДЛЯШШЯ, що було через довший час під безпосередньою литовською владою й було наче кузнею, де перетоплювалися—українізувалися литовські князі, підпадає також під впливи польської колонізації, яка напливала сюди з сусідніх земель—з заходу й півночі. Та земля в XV. ст. переходить на польське право, витискаючи з тих земель право литовсько-українське. Безогляду на те, що Підляшшя, аж до Люблинської унії (1569), належало безпосередньо до Литви, також помірно скоро підпало під чужі—польські впливи.

СІВЕРЩИНА найдовше перебувала під владою окремих князів, які провадили, в відношенні до Литви, майже зовсім самостійну політику. Та земля в XV. ст. вилучується та виходить раз назавжди зпід литовського впливу й складу Великого Литовського Князівства.

ПЕРЕЯСЛАВЩИНА—країна, що “весь час за Литви лежала облогом”,² не відіграла в той час якоїсь замітної ролі. Вона, як і Київщина, якийсь час лежала найбільше в невідгідному становищі між татарським молотом і литовсько-польським ковадлом, поки не поділила долі інших українських земель.

ВОЛИНЬ займає, під оглядом політично-правним, зовсім окреме місце й тим відрізняється від решти українських земель. Вона, під кожним оглядом, найдовше задержує український характер країни. Місцева, досить чисельна й сильна українська аристократія, держалася тут твердо своїх звичаїв-обичаїв, православної віри й литовсько-українського права. Українська волинська шляхта всіма силами боронилася проти напливу чужого елемента. Під полі-

² М. Груш.: Іст. Укр.-Руси, т. IV.

тично-правним оглядом Волинь заховала найбільше окремішности, навіть у відношенні до Великого Литовського Князівства. Свої права волиняки зберегли також після відомого виступу проти окремішности українських земель—Витовта. Вони в своєму витревалому горнилі найбільше впливали на українізацію литовських князів, які не раз знаходили в тій землі схоронище й поміч.

Взагалі на Волині, Берестейсько-Пинщині та Київському Поліссю, які під правно-політичним оглядом належали Литві,—литовські впливи стрічалися з проти-впливами вищої української культури тих земель. Недиво, що Волинь своєю окремішністю зуміла змодифікувати також литовське право, Литовський Статут. Під впливом довготривалих традиційних “місцевих практик,” тут витворилося відмінне від усіх інших земель, що входили в склад Великого Литовського Князівства, т.зв.—Волинське Право. І тут на довшу мету не удалось закріпити цієї окремішности. До того спричинився дещо сам Витовт та пізніші події, які розхитали єдність волинської шляхти, в парі з чим прийшло до внутрішнього послаблення та чужих впливів.

Але спротив українсько-волинської шляхти проти польських впливів тривав далі. Він вповні себе оправдав, бо ще пізніше великий князь Казимир надає привілей та обіцяє не роздавати “жадних земель, замків, міст, або яких-небудь маєтностей у посілість й управу, а також урядів і гідностей”³—лиш волинякам. Одначе поляки почали тут пролазити шляхом купна, заставу дібр та через супружжа.

Проти мішаного супружжа боронились також литовські князі. Вони видали окремих закон, на основі якого було заборонено жінкам, що виходили за чужинців, та які відходили в обсяг чужої землі—Польщі, Мазовша, або деінде,—давати в посаг землю. Їх посаг мав бути виплачуваний готівкою і “вони не мають мати права до земних маєтностей”.⁴ На ділі то право не було захищене, бо його часто ламали самі українські шляхтянки. Звичайно такі спра-

³ М. Груш.: Іст. Укр., т. V.

⁴ Codex Epist. saec. XV. t. III. s. 12. (parag. 14).

ви подавали до суду, який також у більше випадках не міг з того положення справи винести корисне для закону рішення.

БЕРЕСТЕЙСЬКО-ПИНЩИНА хоч була більше безпосередньо звязана з Литвою, як сама Волинь, все ж ті землі жили досить свobodно, лиш менше відрубно. Вони зберігали свою окремішність та боронилися проти польських колоністів доволі витрвало й довго. З них Кобринське князівство, зі своїми окремими князями, витворили також певні окремі правно-адміністративні практики, відмінні від загально велико-литовських судів, тощо. Сама Берестейщина була найдовше форпостом проти впливу польського права, що вдержалося тут ще навіть по люблинській унії.

БРАЦЛАВЩИНА й КИЇВЩИНА—землі, висунені найдалше від Литви й Польщі, заховували окремий український характер досить довго, хоч пізніше почали підпадати під польські впливи, які позначалися разом з тим, як загально політично-адміністративний апарат перебирав у свої руки чужий елемент. В парі з тим польські впливи проникають чимраз більше, витискаючи водночас та послаблюючи політично-правне становище українського населення.

Після крeвської унії весь державний апарат Великого Литовського Князівства, починає, у наслідок шовіністичної політики Ягайлонів, а головню польської аристократії, польонізуватися та латинщитися; на місце української мови й українського письма, починають вводити письмо латинське або польське.

Всі отже українські землі (без Галичини) належали, під оглядом політично-правним, Литві. Вони користувалися діючим литовсько-українським правом,—правом Литовського Статуту, що був вироблений на основі “Руської Правди” й мав багато елементів українського права, практикованого на наших землях часів Київської і Галицько-Волинської Держави. Щойно пізніше ті землі, з під політично-правної форми литовської—підпали під політично-правний польський вплив. Різниця між одним а другим, позначалася дуже різко. Перші бо шанували українське звичаєве право й право Статуту, яке витворилося за Литви, цебто

литовсько-українське статутове право; натомість Польща те право зневажала та, всупереч традиції і інтересам народу,—запроваджувала своє польське право, підчиняючи українське автохтонне населення польським городським та старостинським судам.

Чужі впливи захитували віру, звичаї, обичаї, підривали довговікову традицію, але знищити, як їм бажалось, українського народу асиміляцією, винародвлюванням, латинізацією,—таки не вдалося. Найсильніший спротив тим ворожим затіям поставило, свідомо, чи несвідомо, українське селянство, духовенство та дуже мала частина українського зубожілого панства. Лиш вони стали носіями наших гарних звичаїв-обичаїв, нашої побутової традиції, яку й нам передали.

Саме там, де були звернені перші ворожі удари й впливи, як Лемківщина, Холмщина, й по черзі інші українські землі, наступає напів-свідомий, інтуїтивно-впертий відпір проти тих чужих впливів, завдяки якому в тих землях, ми й сьогодні, наче в дзеркалі, можемо відтворити тодішню добу ворожого сконцентрованого наступу на українські землі з заходу!

Литовське право, що повстало під впливом старого українського права й української культури, в дійсності ніколи не стало чисто литовським, окремим правом. Воно, як каже проф. М. Грушевський “має посереднє місце між правом староруським і польським”,⁵ яке витиснене пізніше польським правом, поступенно затрачується і уступає з публічного життя, втрачаючи горожанство в користь нового, чужого права і суду.

Вплив українського права в Литві датується від XIII-XIV. ст., що прийшло тут, як готова форма для нового політичного тіла, надаючи йому відповідного відсвіжуючого змісту в нових політичних умовах.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ в Галицько-Волинській Державі не було якслід впорядковане. Щойно 1303. р. впорядковано

⁵ М. Груш.: Іст. Укр., т. V.

його в той спосіб, що в Галичині основано окрему митрополію з осідком у Галичі.

Внаслідок татарської окупації та обсадження волостей т.зв. “лучшими людьми,” які підлягали безпосередньо під татарську зверхність, київські митрополити не бачучи для себе ані пошани ані пільги чи користей, вони не знаходили сили видержати довше у зруйнованому Києві, почали змінити митрополичий осідок та переносити його з місця на місце, стаючи за приказкою “ходячими митрополитами.” Таке мандрування українських владик не могло ніяк спричинитися до вдержання серед вірних авторитету православної церкви.

В Києві після татарського нападу осталося всього 400 хат. Руїни українських міст, пограбування церков і монастирів та брак меценатів—князів і “ктиторів,” все це сприяло занепадові церкви, внаслідок чого київський митрополит в 1299. р. на постійно покидає Київ і переселюється до Володимира над Клязмою.

Щоб тому зарадити українські князі вже скорше пробували впорядкувати в своїй Галицько-Волинській Державі церковні відносини. Нарешті за князя Юрія I. в 1303. р. появилися грамоти від грецького цесаря Андроніка й царгородського патріярха Анастазія про утворення Галицької Митрополії з єпископськими катедралями в Володимирі Волинському, Перемишлі, Луцьку, Турові й Холмі. Так повстала Галицька Митрополія, як 81-а з черги митрополія царгородського патріярхату. Першим галицьким митрополитом був Ніфонт, який уже в 1305. р. помер.

Хоч в Галичі вже давно існувало владиттво, бо вже за Володимира тут був єпископом Олексій, а опісля Косма, то утворення тут митрополії дуже розсердило суздальсько-володимирських князів і їх митрополита—Максима й вони почали вже зарання перешкоджувати дальшому існуванню окремого митрополичого стола.

По смерті Ніфонта, князь Юрій вислав до Царгороду на свячення ігумена Спаського монастиря—Петра, який стрінувся в Царгороді з кандидатом на володимирського митрополита (титулярно київського), що також прибув тут,

по смерті Максима, на свячення. Одначе патріярх висвятит тільки Петра й надав йому титул “митрополита київського й усеї Руси,” а Геронтія—кандидата на володимирського митрополита, пустив з нічим. Але митрополит Петро Ратенський (1309-1326) переноситься з Галича до Володимира над Клязмою а від 1320. р. до Москви, де 1326. р. вмирає.

В Галичі було ще два митрополити: Гавриїл (1326-1329) та Теодор, який за патріярха Івана Калеки добився в 1341-1347. рр. становища галицького митрополита. Але коли патріярхом став Ісидор Вухіра, галицьку митрополію в 1347. р. знесено. Сталось це на бажання московського митрополита й князя, а це тим легше, що за українською галицькою митрополією не було кому обстояти, бо династія українських князів в 1340. р. вимерла, й це було причиною, що цісар Іван Кантокузен та патріярх Ісидор Вухіра видають в серпні 1347. р. грамоту, якою повертають галицьку митрополію знова до київської, яка в той час (від 1320. р.) мала вже свій осідок у Москві.

Тому сприяли також царгородські патріярхи, що нераз кермувалися мотивом “хто дасть більше.” Вони видумали навіть штучну назву “Мала Росія,” щоб так відріжнити галицько-волинські епархії від московських північних, що по їхньому належали до “Великої Руси.” Цією назвою послуговується перший раз у нашій історії, вживаючи її на політичних грамотах Юрій II., називаючи себе 1335. р. князем “Малої Руси.”

На переломі XIII-XIV. ст. позначається безпереривна мандрівка українського вищого духовенства, що згодом набирає явної еміграції на північ. Причини тої втечі з рідних земель української духовної, а нерідко й свіцької еліти треба шукати в упадку дружинного устрою країни й упадку церковно-релігійного життя взагалі. Це відбилося дуже від’ємно на культурно-релігійному житті всієї України. Ослабла й занепала українська аристократія, а в парі з нею нидіє українська культура, письменство й мистецтво. Центр старої української культури—Київ, а за ним і вся Київщина та Чернигівщина тепер зовсім занепадають. Уровень укра-

їнської культури держала ще якийсь час на певному поземі, тільки Галицько-Волинська Держава, яка згодом також йде до катастрофального занепаду. Проте й українська церква, втративши державну опіку й піддержку, хилилася до упадку. Її долею також мало цікавилися грецькі патріярхи, що створивши загально “руську” митрополію, були ладні стягати десятину, а ponadто, вони сугерували, що й грецькі, візантійські цісарі є також зверхниками України,⁶ зате чисто духовним життям своїх підлеглих ерархів—занималися небагато.

В 1315-1320. рр. засновано візантійським цісарем Андроніком II. Палеологом і царгородським патріярхом Іваном Солодким, митрополію для Литви, митрополитом якої мав бути Теофіль. Але ця справа так і застрягла неполаджена. Аж дещо пізніше Ольгерд Гедимінович казав висвятити якогось Романа, якому підлягали деякий час ті землі, що належали до Литви. Це були часи, коли Москва, Литва й навіть Польща, старалися мати окремих православних владик, щоб тимсамим їхні землі не були залежні від митрополитів чужих земель.

Таким чином було (в XIV. ст.) аж трьох митрополитів: два титулярні київські (литовський і московський) та один галицький, що його поставив патріярх на виразне домагання й погрози Казимира Великого, який грозив, що “як не буде окремої митрополії, то скаже всіх хрестити на латинську віру”.⁷

Так було відновлено вдруге галицьку митрополію. По смерті митрополита Андрія 1371. р., Ягайло вислав до Царгороду на посвячення луцького єпископа Івана, який через спротив литовського митрополита Кипріяна не добився своєї гідності—галицького митрополита. Тут патріярх висилає (1398) вифлеємського єпископа Михайла, який проганяє Івана; а галицька митрополія перестала фактично існувати в 1401. р. тому що її підчинено литовському митрополитові — Кипріянові, який 1406. р. помер.

⁶ Гляди М. Груш.: Іст. Укр., т. III.

⁷ М. Чубатий: Історія Укр. Церкви, ч. II., с. 136.

“З упадком галицької митрополії упало і галицьке владитство, бо панування Ягайла було часом переслідування—латинізацією східньої церкви. Прямуючи до облатинщення Галичини, забрав Ягайло для латинників перемиську катедру і заложив там галицьку латинську митрополію”.⁸ Так отже приступлено тепер до латинізації не лиш Галичини, вона поступенно поширюється також і на інші українські землі. На українських землях чимраз більше починають зростати латинські громади, що повставали переважно по більших містах. Спочатку вони жили в Україні кожна для себе, бо ще не було в українських землях організованої церкви латинської. Коли одначе пізніше почав сюди ще напливати польський елемент, католицька—латинська церква оформлюється і стає до боротьби з українською православною церквою. Вже в XIII. ст. католицькі місії в Україні були дуже чинні. Головно активізувались Домінікани й Францішкани присутність яких в Україні давала привід папам настановляти в тих землях латинських єпископів. Понадто політика Ягайла й Витовта дуже сприяли католиченню й латинізації не лиш литовських, але й українських земель. Витовт сам фундує костели й монастирі для латинників, як: в Брацлаві (1406), в Старих Троках “кляштор” Венедиктинів (1405), в Липниках (1411) та багато інших,⁹ які ставали гніздами польонізації й латинізації українсько-білоруського населення.

Коли саме в 1413. р. московський митрополит—грек—Фотій, побуваючи в литовсько-українських землях на візитації, почав забирати всякі дорогоцінності й вивозити їх до Царгороду, Витовт постановив позбутися його. Відібравши майно, замкнув його в тюрму, опісля прогнав. Він 1414. р. скликав собор до Новгородка, де вибрано митрополитом Григорія Цамвлака. Коли одначе царгородський патріарх відмовив його висвятити й признати, скликано другий собор, на якому проголошено Гр. Цимвлака митрополитом для всіх українсько-білоруських земель. Одначе

⁸ М. Чубатий: *Ист. Укр. Церкви*, с. 137.

⁹ П. Н. Батюшков: *Белоруссия и Литва*, С-Петербург, 1890., с. 108.

пізніше занедбано до решти наладження православної гієрархії, яка згодом зовсім на литовських землях втрачає ґрунт під ногами й хилиться до упадку.

ЛИТВА, підбивши собі українські землі, не вимагала від її мешканців—бояр, нічого, крім несення воєнних тягарів, цебто ставитись кожночасно, на заклик князя до воєнних походів із своїми кіньми та зброєю. Проте суспільно-господарський характер того поступування зазнавав певних перемін. Тут на протязі довшого часу витворилися окремі специфічні відносини, головнo в ділянці землевласництва. Литовські князі, вимагаючи воєнної повинности—тягарів від українських земель, змагали до того, щоб обтяжити тими повинностями в першу чергу багатих землевласників; прямуючи тим шляхом до всебільшої залежности землі від власника, й власника від держави, цебто, від державних воєнних повинностей, що у практиці призвело до обмеження прав власности взагалі. Таке практикування, що його вводилося зогляду на державні інтереси, довело до того, що вже в XV. ст., як на це вказують акти, земельна власність має характер наскрізь обмежений.¹⁰

Слід відмітити, що певному обмеженні (в практиці) підпадала вся власність взагалі, бо вона була посередньо, чи безпосередньо—зв'язана зі земельною власністю.

Беручи під увагу такі суспільні відносини, дослідники цієї доби в своїх поглядах на її оцінку, між собою поділилися. Одні вбачають в тому форми західнього феодалізму, а другі це заперечують, бо, мовляв—у західньо-європейському феодалізмі є дуже багато різних окремих прикмет феодалізму, яких ніяк не можна знайти, чи порівняти з т.зв. “феодалізмом” Великого Литовського Князівства.

І так дослідники литовського права: І. Чацький, Ярошевич, проф. Антонович і інші, висловлюють ріжні думки й погляди на справу литовського феодалізму. Останній каже, що “в Литві твориться самостійний феодальний устрій”.¹¹

¹⁰ Порівняй: М. Груш.: Іст. Укр., т. V.

¹¹ Монографії: І. с. 137.

Натомість Новицький опрокидує той погляд. Він іде далше й вказує на паралельність розвитку земельних відносин Великого Литовського Князівства—з Московським князівством, що міг бути “тільки наслідком походження.” Отже, на думку Новицького Литва мала перебрати, чи завчити ту форму від своїх московських сусідів. Подібної думки були також Будинов-Леонтович. Одначе вони видвинули протифеодальну теорію..., бо “руські землі здебільша прилучувалися добровільно, не силою”,¹² отже для них не треба було заводити чужих взорів, у тім випадку за Новицьким—московських. Данилевич також заступає феодальну систему в Великому Литовському Князівстві.¹³ Знова ж Довнар-Запольський каже, що він не може заперечити “певного впливу феодальних понять в давніші часи у властивій Литві”,¹⁴ в основі яких вбачає федеративний принцип. Щодо вказання Новицьким на аналогії такого поступування в Московському князівстві, проф. М. Грушевський звертає увагу на аналогію земельних надань в Галичині й на Поділлі під Польщею;¹⁵ але він водночас відступає від думки про примінення феодального права Польщею для Галичини.

Переглядаючи ті різні погляди на литовське право й земельну систему, згляндо—на “литовський феодалізм,”—поділяю думку Запольського, котрий каже, що такий своєрідний литовський феодалізм повстав у наслідок збільшення кінного війська,¹⁶ а я додаю, що—взагалі війська, а не лише кінного. Грушевський заперічує, що “в давній Русі також було кінне військо”—але такого не було... Але порівняння часів XI-XII. ст. із часами литовсько-українського періоду, також не може бути аж причиною, що там було так, а тут інакше. Бо й справді в часах XIV-XVI. ст. вживали володарі більше війська, як їх попередники з перед двісті-триста літ. Часті военні походи, вимагали постійного

¹² Очерки Історії Права, та М. Груш.: Іст. Укр. т. V.

¹³ Замітки по історії Литовсько-Руського Права.

¹⁴ Государ. Хозяйство: с. 85., та М. Груш.: Іст. Укр. т. V.

¹⁵ Барское Староство, с. 152 і 163.

¹⁶ Государ. Хозяйство Литовс. Руси, с. 20-21.

війська; бо до далеких і частих походів вже не вистарчало самого “громадського війська,” а понадто й сама тактика боротьби була пішла значно вперед. Отже до того треба було вибрати з громади для військової служби—повинности заможніших громадян—панів, щоб кожночасно могли, без труду й перебою приєднатися до військової формації, що таким способом можна було її зорганізувати найскорше. Такими тягарями можна було обтяжити лише суспільну верству багатих землевласників—бояр-панів, яких лише таким способом можна було водночас зобовязати до солідного сповнювання тієї повинности. На такий бо воєнній силі опиралася вся сила не лише Литви, але майже всіх тогочасних держав. Навіть татари казали “брати ярлики”—якими водночасно зобовязувано підлеглих князів до послуху й помочі. Звідси також і литовські князі обтяжують землевласників воєнними повинностями й іншими застереженнями, у випадку несповнювання тих обовязків.

Отакий був початок литовського “феодалізму,” якого аж ніяк неможна порівнювати до справжнього західно-європейського феодалізму. Це був лише своєрідний “модус вівенді.” Бо та система в ті часи була найкращою і найпевнішою. Вона зобовязувала власників, бодай трохи, до несення воєнного тягару, котрий було б неодному важко сповнити без таких зобовязань.

Польща, опанувавши західно-українські землі при роздаванні тих же земель, накладає на їх власників обовязок воєнної служби. Але в відношенні до Литви “така реформаторська діяльність, рішуче ломання старих практик з власної ініціјативи, не було звичайне литовському правительству”.¹⁷

Не можна аж так далеко вірити, щоб Литва ради державного інтересу не пішла на таку ініціјативу—крок вмішання чи певної зміни, тимбільше, що така система на заході, а також до певної степені—на сході вже давно практикувалася, й вона не могла аж так не подобатися боярам, бо за це вони на Литві мали ще й так багато воль-

¹⁷ М. Груш.: Іст. Укр. т. V. с. 5-6.

ностей і права. Очевидно, що тут треба “припустити таку правительственну політику й ініціативу”—литовських князів щодо землеволодіння, бо польське або німецьке право, що впливало іншими разами на політику литовського уряду, “тут не могло дати готового взірця”.¹⁸ І не дало, бо не треба було готового взірця шукати. Литовські князі могли лиш дещо “наслідувати,” взоруватися на сусідах. Очевидно лише тут, де їм такий взірець найбільше підходив до розв’язання даної проблеми.

В Польщі напр. взагалі не було феодальної системи, чи права в відношенні до землевласників, але це її зовсім не шкодило ввести в життя феодальну систему на українських підбитих землях. Так робили й литовські князі. Вони не потребували аж взоруватися на сусідах, бо всеодно їм такий підхід до розв’язання важливої проблеми збройних сил і їх організація за феодальною системою—були відомі. А хоч би й ні, то вони його ввели, бо він себе оправдував і був добрий для обох сторін. Але найголовнішу роль тут відіграла потреба, конечність державної рації втримати більшу кількість кінного війська, яке переважно й рекрутувалося з поміщиків, землевласників і шляхти-боярства. Інакше бо, навіть для найбільше ліберальних князів важко було знайти тоді кращу розв’язку тієї проблеми.

Отже литовським князям, як виходить довелось таки ввести ту одну “новину” й примінити її до землевласників, безогляду на те, що то була для них може й справжня новина, якій вони всеодно не спротивлялися, бо вона їм, серед тих умов, не видавалася аж така надто несправедлива.

На заході Європи феодалізм був багато строгіший і виразніше окреслений, оформлений законом, який уходив за звичайне правило. Він нікого ані не дивував ані не відстрашував. Коли ж він показався такий корисний для Польщі, що вона всупереч своєму праву ввела його, то і для Литви був добрий і вигідний.

Нераз уже пізніше литовські князі вводили багато змін

¹⁸ М. Груш.: Іст. Укр. т. V. с. 7-8, і далше.

під польським впливом; як—зміна права, обрядів, тощо, й вони могли робити це навіть несвідомо, але в справі обтяження землевласників повинностями воєнної служби, напевно робили зовсім свідомо, бо це було в інтересі литовської держави та їх власному. Навіть, щоб вони були вже дочиста “зрушилися,” то були б всеодно ввели таку систему, яка для них і для забезпечення держави була доволі добра. Тут “зрушення” литовських князів не мало більшого значіння і впливу. Вони ніколи так не “порушилися,” щоб забулися, що вони литвини, а не “русини.” Ідеалізувати “рушення” литовських князів немає в нас потреби, бо всеодно між ними важко знайти бодай одного, щоб вважав себе українцем, а не литвином. Вони христилися в православній вірі, бо були ще поганями, але як Ягайло завів латинізацію то майже всі (за виїмком жмудинів) пішли на латинську віру, незважаючи, що деякі з них скорше мали віру православну. Перенимали також, згодом латинську й польську мову; а все це очевидно робилося на укор мові, письму і культурі українській.

Як щоб вони не були приймали української культури, віри, мови, то це означало б, що вони її не потребували, бо мали свою рівнорядну; а що так не було, вони українізувалися, але тільки під аспектом культурним, а не політичним! Це й не диво,—вони бо були самі меншекультурні, а в додатку їли український хліб і жили серед його оточення.

Менш-більш до Городельської унії українські стани держалися ще на поверхні громадсько-суспільного життя. Українське боярство-шляхта ще не вся була обтяжена чужою службою. Зміни в тих відносинах найскорше позначилися на західно українських землях. Внаслідок змінної боротьби українського народу з переважаючими матеріальними й фізичними силами Польщі й її союзників (1340-1370), найбільше втрат мали українські бояри-шляхта.¹⁹ Після перемоги Польщі на західно-українських землях, гир-

¹⁹ Z dziejów Ukrainy; та Kodex Małopolski, t. VI. Akta grodzkie i ziemskie II. (Текст латинський подає реєстр покривджених; та продажа монастиря Каленинового, 378. і дальше).

ка доля стрінула всіх тих, що обороняли своєї землі та національної гідности, віри, звичаїв, обичаїв. Багато з них вигинуло, а інші були змушені емігрувати. ЦЕ БУЛА ПЕРША ЕМІГРАЦІЯ українського свідомого елемента, що мусів берегти свого життя перед ворогом—втечею з рідних прадідівських земель в чужину, переважно на схід і північ. Тих, що осталися намісці польська рука не залишила в спокою. Вони спершу втратили, внаслідок конфіскації своє майно, а з черги їх усунено на нижчі щаблі суспільної верстви. Коштом їх кривди збагачувався чужий впливовий елемент. Сюди переважно напливала польська упривілейована шляхта та прихильні польському урядові німецькі колоністи. При переслідуванні й упосліджуванні українського елемента, польський уряд тут не перебирав у засобах. Він щедрою рукою роздавав українську землю чужинцям, не зважаючи кому та земля належала. Жертвою безоглядної негачії чужої власности впали не лиш землі “винуватих” бояр, але також громадські посілости та манастирські й церковні добра. Між іншими, жертвою насильницької політики Польщі впали цілі волості, як—Ряшівська—Івана Ракослава, Самбірська—Спитків, Ярославська—Тарнавських; дальше великі лятифундії Кметів, Бучацьких, та багато менших маєтків, які безпосередньо поконфісковано, як “нулло юре посессорес,” що не могли виказатися документами, які стверджували б право надання власности.

Польща понадто роздає своїм підхлібникам, досі зовсім вільні, українські села. Це був дуже важний, до тепер нечуваний удар на свободу й волю українського селянства й сільських громад. Та політика дала початок того жахливого кріпацтва українського села, яке від того часу чимраз більше почало вгинати свої спрацьовані руки й спину під тягарем “панських жартів” аж до 1848. р. включно!

Некраще було й українським містам. Вони, що досі втішались своєю повною свободою, мусіли також зазнати незавидної долі від переможців. До них тепер постійно напливає польсько-німецький ворожий елемент, котрий маючи піддержку держави, витискає українських мешканців

поза мури міста, або упосліджуючи їх різними безправними заборонами провадження торговельних чи кустарних підприємств, позбавляв їх навіть ремесла.

Польська влада надаючи містам, а також більшим селам, магдебурського—німецького права, упривілейовувала ними лише пришелців—чужинців—католиків, позбавляючи місцевих мешканців елементарних прав горожанських і загально-громадських.

До того лиха приходять ще чужий державний і самоуправний адміністративний апарат, який також не занедбував послуговуватися і вислуговуватися польським магнатам коштом українського населення.

І так впарі з українською шляхтою починають денациюналізуватися українські міста. Лише села, обернені на панську власність, віддані в їхнє посідання, працюють в чимраз твердшому кріпацтві, але водночас стоять на сторожі своїх традицій, мови, віри, звичаїв-обичаїв; вони працюють і дишуть ненавистю до “панських жартів.”

Дещо краща доля стрінула тих горожан, що їх доля кинула під панування литовських князів. Тут, крім бояр-шляхти, процвітали також вільні українські міста й сільські громади. Хоч вони не брали ще живої участі в громадсько-політичному житті, але жили своїм окремим патріархальним звичаєм—життям вільних міщан та селян. Їм оставлено віру, мову, звичаї-обичаї та старі права й українське законодавство. Але нажаль і тут пізніше під напором змінного державного апарату й напливу польського елементу—відносини змінюються на гірше.

Коли ще в XIV-XV. ст. можна було стрінути поважне число українських знатних імен, які стояли на перших і другорядних місцях, то пізніше й того забракло. Слава й потуга українських знатних родів, никла мов сніг на сонці. Одні вимирали, другі не видержували й ради бажання зрівнятися з чужими елементами в привілеях та правах—переходили на католицизм, а з ним попадали вже прямо на той бік польської барикади, затрачуючи там не лиш віру, але й мову, звичаї і обичаї, словом—тіло й душу. Такий перехід до ворожого табору шляхом зміни обряду, поширю-

вався чимраз більше й до решти послаблював силу спротиву тих, які ще не відпали від своєї віри, мови й батьківщини.

Перемучення, матеріяльне й духове послаблення, напір польської католицької шовіністично настроєної верхівки, чимраз більше паралічували всякий відпір, захитуючи й самі основи української культури, віри, мови й самого духа. Вони захитали, але не зломали!

VI

Політика Польщі супроти українсько-литовських земель перед Городельською Унією

Намагання Казирима Великого здобути західно-українські землі для Польщі, ввінчалися до тої міри успіхом, що 1349. р. при допомозі угрів, він здобуває Галичину та прилучує її до польської корони.

Політика Казимира супроти здобутих українських земель спочатку була доволі обережна, хоч ненадто тактовна. Він докладав усіх старань, щоб тепер поступенно ті землі закріпити на постійно для Польщі. При допомозі всього державного апарату й мілітарної сили та напливу польського колонізаційного елементу, який уже намісці находить “союзника” німецьких купців—колоністів, що тут осілися ще передше—за добрих часів,—починається вперта колонізація західно-українських земель.

До них згодом прилучується слабший характером місцевий елемент, що наслідком перемучення довгою боротьбою, різних конфіскацій та взагалі зубожіння матеріального й духового, вбачав порятунок у переході на латинський обряд; забезпечуючи в такий спосіб за собою частину тих привілеїв, що ними користувалась на їхній землі чужа польська шляхта. Але боротьба за спадщину Галицько-Волинського Князівства між Польщею і Литвою продовжувалась даліше.

Перевага польсько-угорських військ над литовсько-українськими, доводить до перемоги їх над Литвою, до т.зв. “вічного мира,” що його підписано 1366. р., на основі якого Литва зрікається галицько-волинських земель на користь Казимира. Тим миром Польща здобула правне признання

їй, головню—Галичини, бо за Волинь бої не вгавали аж до часу, коли по смерті Казимира (1370), литовські князі відбирають її назад для себе. Подібно воєнна кампанія повторяється ще декілька разів, аж поки весь цей спір не переходить на шлях чисто дипломатичної боротьби.

По смерті Казимира настали нові труднощі й для самої Польщі. Правління Людовика Угорського в Польщі, по смерті Казимира, позначилося деяким послабленням польських позицій взагалі. Змагаючи приєднати Галичину безпосередню до Угорщини, Людовик розраховує тут на політично-дипломатичний такт та поміч Володислава Опільського, надаючи йому Галицькі землі під окремий заряд.

Від 1372-1378. рр. Вл. Опільський стає паном—володарем тих земель, від'єднуючи їх таким чином від польських впливів та зверхности. В 1378. р. Людовик звільняє Опільського від тогочасних обовязків, а Галичину прилучує безпосередню до Угорщини. Цей крок Людовика дуже обурило польських панів, які вважали ті землі своєю провінцією.

Смерть Людовика (1382) призводить до зірвання польсько-угорської персональної унії. Ситуація тим не вияснюється. В Угорщині й Польщі повстають внутрішні неспокої; тут і там йде боротьба за королівський престіл та політичні впливи ворогуючих між собою партій і сторонництв.

В Польщі перемагає партія малопольської шляхти, признаючи молодшу дочку Людовика — Ядвигу королевою Польщі. Але щойно тепер починається нова драма—двобій, а радше тро-змагання за вибір мужа для Ядвиги й короля Польщі.

В самій Польщі повстає три сторонництва, які мають окремі погляди щодо майбутнього своєї держави й її володаря. Найсильніші з них і найрухливіші показалися малопольські пани, що для розвязки питання польської корони знайшли великого литовського князя—Ягайла, як партнера на мужа для Ядвиги й короля Польщі. Друга партія—великопольських панів піддержувала Мазовецького князя—Земовіта, що мав оженились з Ядвигою, і як нащадок Пястів, стати польським королем.

Третя партія — найслабша — піддержувала Вільгельма Люксембургського—нареченого, а пізніше мужа Ядвиги.

Але в тій внутрішній боротьбі за впливи, перемогли малопольські пани. Вони 1385. р. в Креві підписали акт польсько-литовської угоди, на основі якої Ягайло ставав королем Польщі, а водночас великим князем Литви, яка мала злучитися “навіки” з польською короною.

Мілітарно той союз Литви з Польщею був звернений у першу чергу проти німецького північного Ордену. До того могло б було не дійти, бо Вільгельм був оженений з Ядвигою і міг був покермувати польською політикою у зовсім противний бік. Одначе неуспіх Люксембургів, який мав багато причин, дозволив Польщі прийти до першорядної мілітарної потуги. Причин неуспіху Люксембургів треба шукати в самій Польщі, Угорщині та взагалі тогочасному політичному положенні цілої Європи. На близькому сході наростала нова сила. В 1368. р. турки вступили в Європу й почали загрожувати всім балканським народам. У самій Угорщині повстали заворушення; боротьба Жигмонта зі шляхтою, яка полонила його жінку—Марію, а її маму—Єлисавету вбила. Той стан безсумніву був слабою сторінкою противників Ягайла. Польські пани бачили, що за Карпатами їм не має чого шукати. Перед ними з другого боку відкривалися нові горизонти на сході Європи.

Здобувши Галичину, вони постійно мріяли про дальші підбої всіх українських земель, решта яких була під зверхністю великих литовських князів. Нагода отже була знаменита. Ягайло мав бути тим, що допоможе Польщі здійснити політичні мрії, цебто—допоможе прилучити литовсько-українські землі до Польщі.

В попередніх розділах вже згадувалось про точки кревської угоди. Там виразно зазначувалось, що Литва, а з нею й українські землі, злучуються, інкорпуються до Польщі. Польська шляхта показалася хитрішою та проворнішою від литовсько-українських панів-боярів. Кревська угода була ділом рук польської аристократії. Умова між Польщею а Ягайлом вказує, як докладно вони підкреслили свою дійсну ціль: злуку Литви з Польщею, а радше анектування литов-

сько-українських земель та прилучення їх “навіки” до Польщі.

Ягайло згодився добровільно на всі вимоги польської шляхти й підписав їх, сподіваючись, що все те оплатиться за осягнення польської корони й шлюбу з молодою Ядвігою.

Вибір Ягайла на польського короля відразу почав підносити в очах політиків Литву, централізатором якої дещо пізніше став князь Витовт, що погодившись з Ягайлом, зробив для Литви й самого себе, як показалося—ведмежу прислугу, яка для Польщі одначе мала велике й далекойдуче значіння. Витовт усунувши окремих сильніших литовсько-українських князів, зцентралізував майже всі литовсько-українські землі під своїм, а радше під проводом зверхнього литовського князя і польського короля—Ягайла, через якого польські пани вже багато легше могли впливати на польонізацію решти литовсько-українських земель.

Кревським актом інкорпоровалися не лише литовсько-українські землі, але й литовські князі також входили під рямці цієї угоди, яка обовязувала їх, як володарів тих земель. Ягайло безпосередньо вимагає від них присяги вірності польській короні й йому. Всі литовсько-українські князі (як Федір Любартович і б. ін.), були змушені видати присяжні грамоти й присягнути—“вірність, службу і послушність” Ягайлу та Польщі.

Спротивитись тому рішенню було важко з двох причин:

- а) литовсько-українські князі й шляхта-бояри спочатку не вбачали тієї великої життєвої небезпеки, що крилася в кревській угоді, й не приготовляли ніякого опору.
- б) Коли вони навіть довідались про справжні наміри Польщі, то спочатку вдавали, що про інкорпорацію і залежність Литви від Польщі, вони “нічого ніколи не чули,” а понадто не всі вони в тій справі мали однастайний погляд і поняття.

І так Витовт помирившись з Ягайлом, приготував для своїх одноплемінників—князів, справжню “купіль”—погром усіх окремих чи півокремих князів, усуваючи їх насильно з

їх посіlostей. Це була вода на польський млин. Після того погрому вони зуміли зробити з них звичайних шляхтичів—магнатів землевласників, примушуючи їх до обов'язків несення воєнних тягарів, усунувши водночас усіх на нижчий щабель суспільства—звичайних шляхтичів. Тим поступуванням автономія боярства була подекуди зовсім, подекуди—поважно підірвана. Литовсько-українське боярство вже не могло підноситися вгору,—воно з дня на день спадало все чимраз нижче, займаючи тепер другорядну роль в політично-суспільному житті.

Найдовше задержали сяку-таку самоуправу Полоцькі й Вітебські землі, які мали окрему юрисдикцію в справі торговельних зносин з німецькими містами й купцями. З українських земель деяку самоуправу заховали підляшські повіти й Волинь.

Польські пани зуміли ті нестабільні відносини в Великому Литовському Князівстві використати для себе; наближаючи ті землі чимраз більше до залежності та остаточної злуки з Польщею.

Централістичні змагання Ягайла-Витовта вповні не вдалися, бо Витовт бажав їх централізувати в своїх руках, а Ягайло й Польща вбачали потребу централізації лише тому, щоб у майбутньому було легше прилучити цілість до Польщі. Проте до фактичної централізації литовсько-українських земель не дійшло й тепер. Сама “одноцілість земель була розбита” внутрі всякими розбіжними явищами політично-суспільного характеру, які поглиблювали прірву між цими трьома землями й народами—Україною, Польщею і Литвою.

Польща, приблизившись так двома шляхами до українських земель; безпосередно через підбій західно-українських земель, та посередно—через креську угоду,—мала на цілі не відступати ані на крок від давно-означеної мети: від інкорпорації всіх тих земель до Корони. Вона приготувляла це якнайдокладніше, обережно, але всіма засобами, стараючись довершити такої інкорпорації можливо якнайскорше.

Приєднавши остаточно Галичину (1387) до Польщі,

польські пани пробували спершу вбивати клина незгоди, несолідарности й дезорієнтації між українську шляхту-бояр та литовських панів. Ожебрачуючи одних різними конфіскаціями майна, відбираюч їх часто, як від “незаконних власників,” підсували з другої сторони можливість регабілітації й осягнення привілеїв польської шляхти, шляхом переходу на латинський обряд, що в практиці призводили до повної ренегатії та польонізації.

Це був перший удар по єдності й волі українського народу, якого перемігши збройно, Польща намагалася послабити й розкласти знутри.

Другий удар Польщі був звернений проти українського міщанства, що досі стояло на рівні з вільним українським боярством, хоч не мало таких великих впливів у державі, як боярство й багаті землевласники—шляхта.

Надаючи магдебурського права для зайдів—колоністів, що поселялись по містах і більших селах, позбавлювано прав місцевих мешканців, усуваючи їх, як меншевартісний, некатолицький елемент на понижуючий щабель безправних, або упосліджених горожан, залежних від упривілейованих пришлелців—католиків.

Третій удар був звернений проти місцевого українсько-литовського права, української мови, письма, віри, культури й адміністративного апарату. Заміняючи староукраїнські звичаєві закони, звичаї-обичаї та право—новими польськими, усувано водночас українців з визначніших громадсько-суспільних становищ, спочатку на другорядні, щоб пізніше позбутися їх зовсім, настановляючи скрізь чужинців або прихильних польському режимові автохтонів.

Четвертий удар був звернений проти українського вільного селянства. Роздаючи українські, громадські землі “своїм вірним людям,” Польща позбавляла майна вільних громад, віддаючи водночас селян під зверхню залежність польського пана, що ставши власником чужої землі, забирав у своє посідання самого власника, який тепер був зданий на ласку й неласку невиданого досі хлібодавця.

Це був справді великий удар по волі й долі всього українського народу! Досі бо українсько-литовська шляхта—

князі та взагалі великі землевласники мали певні привілеї: вони не підлягали навіть провінціональній юрисдикції, лише безпосередньо судові Великого Литовського Князівства.

Така сама доля мала стрінути й решти українських земель, які ще після креської унії держалися Литви й зуміли себе якось більше оборонити від тих насильницьких польських впливів.

Зневага польським напливовим елементом українських станів була велика й болюча. В них грабували майно, забирали старе право, зневажали мову, звичаї й віру батьків, наділяючи водночас чужинців привілеями, а їх—правічних власників—родових панів—успосліджують та зневажають!

Десь в 1387/89. рр. Ягайло й Ядвига видали окреме розпорядження, яким наказувалось, щоб “від польської корони не відлучати в руки якогобудь князя не передавати ані не настановляти їм старостою князя або потомка княжої династії, тільки поляка або русина з шляхецького роду”.¹ Отже забороняється дати вищу посаду будь-кому з князів—бувших панів цієї землі, чи їхнім нащадкам. Дозволяється natomiast настановляти поляків або “русинів” з шляхецького роду, цебто вже таких, які були щонайменше індиферентні щодо своєї віри й народности, або тягнули в “один гуж” польської шляхти.

Отак крок за кроком Польща й весь її шляхетсько-магнатський королівський двір піклувалися приєднаними землями, щоб чимскорше зробити їх “зрілими” до інкорпорації.

В цілі мілітарного скріплення держави—Ягайло видає 1387. р. окрему грамоту, якою надає перші привілеї для литовської шляхти, з таким окресленням:

- а) “Шляхта має безперечно володіти своїми маєтностями і розпоряджати ними, як і шляхта польська.”
- б) Вони можуть свobodно у власній волі, видавати за муж своїх дочок і своячок; таксамо вдови мають собою свobodно розпоряджати.
- в) Всякі натуральні повинности здійснюються з них, окрім

¹ М. Груш.: Іст. Укр. т. V.

воєнної служби, цебто обов'язку “ходити в походи власними коштами й брати участь, разом зі своїми людьми, в погоні та обов'язку будови замків: вони мають ставити нові замки, коли до того буде візвана вся литовська земля, і направляти старі”.²

В повищому на перше місце вибивається зрівнання литовської (католицької) шляхти у правах з польською шляхтою. Дальше Ягайло зносить та упрощує, в супереч постановам литовського статуту, заборону виходити заміж за чужинців, цебто—давати в посаг земель тим шляхтянкам, паннам та вдовам, що виходять заміж за чужинців,—лишаючи отвертою браму для вільного польщення литовсько-українських земель, шляхом спеціально препарованих шлюбів польських паничів з багатими українськими шляхтянками та вдовицями. На третьому місці зобов'язує литовсько-українських панів-бояр до несення тягарів воєнної служби, будови замків та других повинностей, зв'язаних з веденням війни.

Але одно не всім мабуть було тоді ясне. А саме: чи ті привілеї відносяться до всієї шляхти литовської і української, чи тільки для литовської? З пізнішої практики виходить так: привілеї відносяться тільки для литовської католицької шляхти (хоч того ще тепер виразно не було зазначено!), що охристилася та прийняла латинський обряд. Щодо військових зазначених повинностей,—то була зобов'язана вся шляхта без виїмків—литовська й українська! Отже тягар воєнних повинностей мають нести всі, навіть ті українці, що, як православні—були поминуті в привілеях.

Отакий був підхід польських магнатів і польської корони до українсько-литовських земель, її власників—панів—боярів перед Городельською унією. Щойно пізніше, в Городельській унії вони вже зовсім виразно зазначають, що привілеї відносяться тепер тільки до католиків. Але за якийсь час, коли й це не довело до остаточної цілі, й треба було шукати нових способів, польські пани старалися те

² М. Груш.: Тамже.

“направити,” мовляв, “щоб не виглядало, що ми поминули в наших привілеях схизматиків.”

З однієї сторони делікатна нагінка на українську православу віру, відрубність, земельну власність, а з другої — привілеї, мали за ціль витворити ту непрохідну прірву між литовцями й українцями, якої так собі бажали польські магнати, щоб після того було легше розбріти матеріально й духово одних і других та накинути їм свою волю, своє право, віру, мову й навіть звичаї. Словом, щоб спольонізувати до кореня всі українсько-литовські землі і вчленувати їх до Польщі, як невід’ємну частину польської корони.

Для цієї цілі, крім уже згадуваних підступних махінацій польських панів, прийшла поміч таки з рук князя Витовта, котрий на спілку з Ягайлом—стремів до витворення окремішньої, упривілейованої на польський лад литовської шляхти, створивши тим немалу різницю між українськими а литовськими панами. Така зокрема упривілейована литовська шляхта мала бути угольним каменем до будови литовсько-польської приязні, а в дальшому—підмурівкою під злиття литовсько-українських земель в єдину велику Польщу. Це дуже добре розуміли польські магнати й сам Ягайло, який з такою долею був зовсім згідний. Натомість пізніша політика Витовта, каже нам догадуватися, що він на ній куди менше визнавався і не передбачував ані хитрунства польської шляхти ані таких для Литви поганих наслідків своєї вірної польським інтересам політики. Понадто литовська шляхта мала ще й родово звязатися з польськими панами та гербовою шляхтою, щоб у догідну хвилину прямо злитися з польськими шляхецькими родами без зайвих труднощів і більшого тертя, через т.зв. адоптацію литовської шляхти польськими шляхецькими гербовими родами. Спочатку литовські пани давалися легко ловити на польський гачок привілеїв, полишаючи своїх українських колег власній долі.

Таким чином загострюються відносини не лише між українцями й поляками, але наростають також поважні розбіжності інтересів між литовськими станами й україн-

ськими боярами. Одначе ті противорічності вийшли на весь свій зріст щойно по горodelьській унії.

Прибираючи латинську віру й обряд, литовські пани свідомо, чи несвідомо нерідко піддержують польську політику поглищування литовської вольности й “ловлення душ,” попадаючи часто й самі в те політичне “сильце,” що було наставлене не лиш на голову українського але й литовського народу! Те “сильце” звисало над головами обох народів, як меч Дамокла, й чимраз більше вплутувалося на шії українсько-литовської шляхти та обох народів взагалі.

Польські пани, як виходить з їхнього поступовання, були зовсім певні, що їхня підготовча робота має бути бездоганно переведена й нічим не задержана. Але показалося, що в практиці повстали дуже великі перепони. Бо коли литовські пани “довідалися” про свою повну залежність від Польщі, котра силою розпорядків королевої Ядвиги домагається прямої данини від українсько-литовських земель, почалось серйозне негодування та спротив поважної більшости литовської та всієї українсько-білоруської шляхти. Приходить до певного замирення та зближення між українською а литовською шляхтою. Перед спільною небезпекою вони знаходять ще надаякий час спільну мову, але на жаль не надовго. Акція спротиву не була вже кермована спонтанно й однозгідно. Польща зуміла виробити собі поважні впливи в самому центрі Литви, князі якої тепер не знаходили ані єдности ані досить сприту в піддержанні противників залежності Литви від Польщі, бо не всі були проти польських шляхецьких привілеїв; а впарі з тим ставились індиферентно або й прихильно до польських впливів і вимог. До серйозного спротиву українсько-білоруської шляхти прийшло щойно по смерті Витовта.

Польська політика в здобутих українських землях була зовсім імперіялістична! Тут крім згаданої тактики, введено для земельних власників і нових надань, зовсім окреме правне поступування, якого не було в корінній Польщі.

Здавалося б, що для Польщі було краще примінити в прилучених землях вироблені й унормовані права польської шляхти, які вона мала в відношенні до держави в корінній

Польщі. Сталося одначе навпаки! Польський уряд щоправда заводив дуже послідовно польське право, але в відношенні до землевласників, польського права не примінював. Сталося це тому, що Польща хотіла весь тягар оборони тих земель вложити на спину місцевим землевласникам, і то нарівні старим, як і новим, що досягнули її шляхом надань, вивласнення, спадщини й мішаного подружжя. Всі нові надання Польща переводить на основі польського шляхецького права, лише вводить тут окреме право, що в своїй основі було зближене до західного феодалізму. Надаючи землю панам, вона зобов'язує їх у першу чергу нести весь військовий тягар і повинність супроти держави, ставлячи в той спосіб землевласників у залежний від держави стан, наче васалів. Такого поступування в польських землях не було. Тут у корінній Польщі—шляхта господарювала своїми землями на законі абсолютної власності “*jure hereditario*,” на основі якого польські пани розпоряджались землями вповні свobodно.³

Польський статут Казимира з XIV. ст. казав, що шляхта має служити, “як може ліпше” (*servire in armis sicut melius poterint*), але лише в границях держави; а участь в дальших заграничних походах може брати (добровільно) лише за винагородою короля.⁴

“Кошицький привілей 1374. р. звільняє шляхецькі землі від усіх служб, податків і повинностей крім річної оплати по 2 гроші польські з залюдненого лану”.⁵

З під тих привілеїв було виключено всі здобуті українські землі. Тут заведено окрему політику обтяження та різних зобов'язань і застережень.

І так вже Вл. Опільський 1373. р. поруч обов'язків воєнної служби, у своїй грамоті на надання землі, вичисляє ще докладніше в певній формі: “*queciens cunque ad expeditionem generalem in terra Russia vocatus fuerit, sum una*

³ Piekosinski: Rycerstwo Polskie, I. s. 78., та М. Груш. т. V.

⁴ Prawo Polskie XIV. w., с. 43 (статут у виданні Губе параг. 17).

⁵ М. Груш.: Іст. Укр. т. V. с. 73-4.

hosta et uno sagittario cum armis bene preparatis in equis valentibus tenebruntur deservire”.⁶

В пізніших грамотах земельних надань польським урядом зазначається ще вимогу постійного перебування в Галичині і . . . “quod cum uxore et pueris residentiam personalem facere tenebitur in terra Russia”.⁷

Понадто Вл. Опільський звав свою шляхту “васаліями.” Отже він, як князь Шлезька перебрав ленну термінологію, від заходу, бо в польським праві такої назви не було. Пізніше в Польщі терміном “iure feodali” признавалося обмеження спадщини лише мужеським потомкам. Таке обмеження вже скорше існувало в західньому ленному праві.⁸

Др. Прохазка каже, що В. Опільський завів ленне право по зразку західного феодального права.⁹ Очевидно, що Опільський був добре поінформований і запізнаний з феодальним правом на заході. Назву і практику ленности ввів тут без шкоди польського права, яке на українських землях часто інтерпретувалося дещо відмінно зогляду на потребу й інтерес державної рації, а не формою вислову польського права, яке справді феодалізму не знало.

Ягайло натомість не вживає терміну “iure feodali.” Він навіть переводить шляхтичів у—категорію: “veras et legitimos heredes,”—в значінні польського шляхецького права: “Secundum ritum et consuetudinem aliorum terrigenarum nostrae coronae regni Poloniae”.¹⁰

Одначе й тут у більшості таких випадків обов'язок військової служби та несення воєнних тягарів задержується і на дальше.

⁶ Одно з найстарших надань Ходкові Лоевичу.

⁷ Akta gr. ziem. VII. No. 10. (1374); i VIII. No. 9 (1375) та М. Груш.: Іст. Укр. т. V.

⁸ Порівняй: М. Груш.: Іст. Укр. т. V. с. 78-9.

⁹ Lenna i państwo; та М. Груш.: тамже.

¹⁰ Akta gr. z. V. No. 30 (1386); та Линниченко: Юрид. Форми, с. 309.

VIІ

Унія, як засіб поневолення, денаціоналізації і інкорпорації литовсько-українських земель

В попередніх розділах ми вже дещо пізнали, як Польща послідовно провадила політику окупації ЗУЗ, а досягнувши перші успіхи, не перестала мріяти й діяти під кутом повного опанування всіх українських земель, відбираючи — з ослабленням Литви, претенсії від неї до збирання українських земель.

Претендентів до збирання українських земель було аж три: Литва, Московія й Польща. Остання зуміла приступити до цієї справи найбільше серіозно, підступно й рафіновано. Вона залишила далеко позаду свою попередню в тій політиці—Литву; шукаючи помічників “збирання” між місцевим населенням, котре польські пани вміли наперед достатньо обмотати різними правними й безправними способами; вони не жаліли ніяких засобів, вдираючись в саме серце ослабленого й виснаженого фізично й духово — українського народу, опановуючи в такий спосіб його з зовні й розкладаючи та послаблюючи матеріально й духово з нутра.

Треба признати, що Польща в XIV-XVI ст. ст. мала багато турботи і труднощів, але водночас, побіч дипломатичного сприту,—щастя й успіхів. Лише завдяки обставинам—як що так можна сказати—впертості й різним політичним підступам, Польща дуже щасливо поборювала одну за одною труднощі й виходила з них чимраз більше сконсолідована внутрі й сильніша назовні. Також одну з найтрудніших внутрішніх криз, що повстала по смерті Людовика Угорського (1382), Польща вповні перемогла й вийшла з неї

внутрі й назовні дуже покреплена. Розв'язку коронної кризи полагоджено признанням Ядвиги й Ягайла володарями Польщі. Це було одно з найщасливіших і найсвітліших політичних досягнень польської історії взагалі, та одною з історичних важливих далекосяглих подій європейського масштабу зокрема.

Кревська унія була початком зросту політично-економічної сили й престижу Польщі нелиш внутрі, але й назовні. Від того часу Польща набирає чимраз більше респекту й поваги перед сусідами.

З другої сторони кревська унія стає гробокопателем для німецького північного Ордену, проти якого вона впершу чергу була звернена. В дальшому ця угода приносить політично-територіяльні зміни в цілій східній Європі, яким підпали також українські й литовські землі.

В самій Польщі династія Ягайлонів позначила зріст цієї держави й закріпила її розвиток на довгі століття, наслідки якого дались теж боляче відчуті обом—українському й литовському—народом. Перевівши кілька стадій збройної боротьби за спадщину Галицької держави з Литвою, Польща після кревської унії змагає до того, щоб усі литовсько-польські спори полагоджувати дипломатичним шляхом, намагаючись цією тактикою виробити собі спромогу проникнути своїми людьми в корінну Литву, щоб знутри приготувляти ґрунт до зреалізування змісту кревської унії. Напливовий польський елемент мав згори визначене завдання: наклонювати литвинів до згоди з Польщею; слідити за протипольським рухом, його параліжувати та приготувляти ті землі різними засобами до влегшення інкорпорації шляхом послаблення спротиву й повної духово-моральної капітуляції перед польськими “данайськими дарами,” що взаміну злиття Литви з Польщею, в одне політичне тіло,—впливали з різних шляхецьких привілеїв.

За поміччю самого Ягайла, що сліпо слухав польських магнатів, польські пани вторували собі легкий доступ до всіх литовсько-українських земель, які почали при допомозі припливу латинського духовенства, шляхти, купців і ремісників, прямо духово окуповувати Литву.

Польські намісники засідають у столиці Литви—Вильні й піддержують наплив чужого елемента, влегчуючи їм догідний побут на литовсько-українських землях різними вигодами й спеціальними привілеями.

За Ольгерда “римської віри в Литві не було, тільки руська змішалася”,¹—говорить ширша русько-литовська літопись; але тепер було навпаки. “Руська віра,” котра доречі не мала тут своєї постійної гієрархії, скоро зникає, а її місце заступає віра католицька й польське духовенство, що разом з хрестом несло й ширило польську мову, звичаї, право, культуру; та взагалі—воно було промотором польонізації литовсько-українських земель.

І, як колись (1358) Ольгерд заявляв пруським лицарям, що “*Omnis Russia ad Lethwinos deberet simpliciter pertinere*”,² так тепер Польща починає голосити й змагати до збирання не лиш українських, але й литовських земель.

Секретом легкого підбою українських земель Литвою—було невмішування литовських князів до внутрішнього життя українського народу, збереження його прав, обряду, віри, звичаїв і обичаїв, та ін.; натомість польське здобування українсько-литовських земель—було саме якнайбільше вмішування в усі внутрішні справи підбитих, чи лише доступних для польського проникання—земель! Шляхом кольтонізації, політичного, господарського й супер-“культурного” проникання, польська шляхта поглотувала чужі землі, ослаблюючи духову й матеріяльну потенцію литовсько-українських земель; ламаючи їх права, віру, обряд і національну окремішність, паралізуючи водночас всякий спротив різними хитрощами, обіцянками, підступом, а дальше в часах перших угод—шантажем і насиллям. Бо як же можна назвати факт, що королева Ядвига зажадала від литовсько-українських земель безпосередньої данини? Він кидає світло на стан політичних відносин тих земель до Польщі. Головно українські землі мали платити таку дань, бо Ядвига виразно зазначувала, що ті “руські” землі вона одержала, як віно...

¹ Рогинські: Ширша русь.-литов. літопись. с. 40.

² *Scriptores rerum pruss. II. c. 80., (Possilge).*

Вимога Ядвиги викликала хвилю обурення та народного спротиву. Проти сплачування дані виступає і Витовт, що чувся покривджений і обиджений на амбіції; бо після першого порозуміння з Ягайлом дістав лише (й то без потвердження королівської печаті!)—Луцьк, а в Вильні володіли польські намісники Ягайла.

Одначе в Острівській угоді Витовт одержує (1393) землі свого батька—Троки та князівство в Вильні, де досі сидів зненавиджений польський намісник Янко Олесніцкі. Це порозуміння перекреслило всі бурі—невдовілля, і проголошення Витовта королем “литовсько-руським”—не було переведене в життя,³—а розірвання кресьської унії почали знова латати й довели до повної присяги на вірність Польщі (1401).

Противорічності між обома партнерами наростають чимраз-більше, а розбіжність в поглядах переминається в непроходиму розколину між двома контрагентами, при чому український народ, як третій пасивний в урядовому розумінню, грав дуже важливу роль в піддержці тих литовських панів, що були також незадоволені з розвитку подій після кресьської угоди.

Нажаль невдача Витовта (1399) в боротьбі з татарами, перекреслила дальший успіх спротиву українсько-литовської шляхти проти польської політики інкорпорації. Того ж (1399) року вмерла Ядвига й Ягайло опинився в Литві, заявляючи, що не має права на польську корону... Але польські пани бачили, що з утратою Ягайла як короля—вони втратять все те, що досі так старанно й з великим вкладом труду здобували: втратять овочі креської унії. Це було б для польських магнатів справжнім ударом і крахом цієї великої політичної акції, завданням якої було опанування та прилучення будьяким способом усі литовсько-українські землі до Польщі. Від того вони не могли відступити. Отже польські пани просять Ягайла, щоб і дальше остався їхнім королем. Осягнувши це, вони підготовляють відновлення креської угоди. Роблять так, щоб тепер і литовські

³ *Scriptores rerum pruss.* III. c. 224.

пани про те почули й знали, бо від креської угоди вони відрікалися тим, що про неї нічого не чули...

На саме Різдво 1401. р. вони скликали до Вильна литовських панів, переважно вищих урядників. Тут за виїмком виленського єпископа—Якова та єдиного князя Івана Гольшанського, з литовсько-українських князів ніхто на тому з'їзді не брав участі. По довшій нараді видано тут дві грамоті: в одній з них Витовт обіцяє вірність, щирість і постійну солідарність Ягайлові, короні польській і її мешканцям. По його смерті великокняжа власть і всі землі з його батьківщиною вернуться назад до Ягайла чи його наступників і польської корони. Витовт зробив це за признання йому досмертного титулу великого литовського князя. Друга грамота з того дня (18.1.1401), яку видали “пралати, барони, шляхтичі й земляни земель литовських і руських” за себе і за всіх бояр і землян тих земель заявляють, що вони обіцяють помагати завжди королеві, короні польській і її “обивателям, всякими способами, щиро і без підступу, й ніколи їх не покидати.” Далше ручать, що по смерті Витовта “всі землі Витовта, разом з його батьківщиною вернуться до короля Ягайла й Корони”.⁴

З черги заявляють, що не будуть собі шукати інших володарів, крім корони Польщі. З тим одначе, що як би Ягайло вмер, не лишивши синів, то й пани польські не можуть собі вибирати короля без відома Витовта... Так прекрасно польські пани зуміли використати невдачу Витовта (1399), та відновити розірвану креську унію, новою, що правда, компромісовою угодою, але наслідками дуже важливою. Тут Литва Витовта капітулює зовсім. Польща осягає своїм спритом великого другого дипломатичного успіху, переборюючи кризу, та втягаючи тепер до відповідальности й литовських панів, які попередньої креської угоди не признавали; а тепер ту другу компромісову угоду самі підписали й гарантували, що по смерті Витовта таки литовсько-українські землі перейдуть до Польщі. Тим отже креську угоду відновлено та більше її оформлено й спрецизовано,

⁴ Codex Epist. Vitoldi, Nr. 233 і 234, та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

притягаючи до неї також певні круги литовських панів, які хочачи-нехотячи підписалися під змістом угоди, на основі якої силою обопільного порозуміння інкорпорація литовсько-українських земель відкладається до часу смерти Витовта, бо після неї всі його землі прилучуються до Польщі.

Навчені попереднім досвідом польські пани поширили тепер ляконічний зміст угоди крєвської, розвинули його й краще оформили, забезпечуючи таким чином, хоч припізнєну можливість інкорпорації литовсько-українських земель. Дарма, що на тому з'їзді представників від українських земель майже не було. Ціль, покищо—була досягнена. Польським панам особа Ягайла, як польського короля, вповні оплатилася. Вони його не менше використали і в тій другій виленській угоді (1401) висуваючи особу Ягайла скрізь на перше місце, під плащем якої добились згоди присутніх на з'їзді литовських панів. Витовт, як “магнус дукс” кермує тепер Великим Литовським Князівством доволі самостійно, але все ж не може рішитися виразно на зовсім окремий політичний крок. Він скрізь бачить тінь Ягайла та польських панів, які вже до того часу мали на Литві багато своїх людей, в Церкві, в адміністрації і при княжому дворі.

Амбітний Витовт все робив для Ягайла й Польщі доти, доки вони розуміли його слабу сторінку, й бодай жестом кинули в його бік слова признання і пошани. Коли ж того забракло, Витовт бурився і проти них та шукав нераз прихильників і серед тих українців, що їх перед тим переслідував (відбирав землі й усував з “отчини”). Як би воно не було, але факт, що Ягайло вважав Витовта лише “губернатором,” а не великим литовським князем, найбільше дразнив Витовта, який вважав себе великим литовським князем з волі народу, а не з ласки Ягайла.⁵

Але тепер польські пани дуже обережно стерегли Витовта, й на протязі 1401-410 рр. він мусів ще кількакратно підписувати грамоти й потверджувати всі свої попередні

⁵ Codex Epistol. saec. XV. t. II. p. 238, і Codex ep. Vit. 817, та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

приречення дані 1386. р. і повторені 1401. р. В 1404. році Витовт робить таємну угоду з лицарями, а водночас видає грамоту запевнення вірності Польщі. Польські пани дивлячись тепер на політику Витовта крізь пальці, пустили в рух весь свій апарат, щоб за всяку ціну притягнути його до спільної боротьби, яка назривала з дня на день, проти пруських лицарів. Акція голошення польськими панами протихрестоносного походу польсько-литовських сил, увінчалася повним успіхом. Витовта наклонено до боротьби з Орденом! У великій війні під Грюнвальден 1410. р. Витовт відіграв одну з першорядних і вирішальних роль. Він вірно громить, разом з військами Ягайла, потугу лицарів, і відступає від бою щойно тоді, коли бачить, що Ягайло хоче знищити Орден зовсім. Він бажає ще залишити Орден при існуванні, який так часто “був йому корисним союзником у його рахунках з самою Польщею”.⁶

Перестаючи бити прусаків, Витовт тимсамим відхиляється від інтересів Польщі; закріплює до певної міри своє самостійне становище в Великому Литовському Князівстві та попадає своїм поступуванням у коло самостійного противника Польщі, подібно, як це було перед 1399. р.

У протипольським поставленні піддержували Витовта лицарі й цісар Жигмонт, що—як союзник лицарів, мав також з Польщею свої порахунки та був проти литовсько-польської унії, стараючись Витовтовим сепаратизмом послабити Польщу внутрі й на міжнародньому форумі. Тепер Витовт знова підносить свої претенсії до суверенності литовсько-українських земель та чимраз виразніше ставить спротив польській інкорпораційній політиці. Він титулує себе великим литовським князем знова, чого досі не робив.

Але польські аристократи, що вже нераз мали так багато з Витовтом труднощів, а водночас багато дипломатичних успіхів, і тепер не давали за програму. Вони, щоправда боялися порушувати амбіцію Витовта, але хитро й обережно змагали до того, щоб утвердитися у своїх бажаннях і не допустити до розриву двох попередніх важливих актів з

⁶ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 148.

1385 й 1401. рр., угода яких була тепер знова дуже захитана, й здавалося, що Витовт при допомозі лицарів і Жигмонта, абсолютно поставиться проти польської політики втілювання; розірве з нею всі умови унії і поставить Велике Литовське Князівство по стороні ворогів Польщі.

Загроза для Польщі зі сторони Витовта була справді дуже великою й небезпечною; але не послаблювалися також хитрість і сприт та дипломатичний апарат польських магнатів, які працювали повною силою над зворотом замірів Витовта. Вони, так як ранше в часі невдачі Витовта, так і тепер за часів його тріумфу, зуміли використати всі стежки, щоб попровадити буйного й амбітного Витовта на шлях можливо далекойдучих уступок зі своєї сторони, але водночас запевнення литовсько-польського інкорпораційного союзу, який скорше чи пізніше мав довести до бажаної цілі.

Польща держалася того союзу дуже крепко, попускаючи інколи з тону, але ніколи не відступаючи від кінцевої цілі. Можна прямо подивляти ту впертість і дипломатичний сприт польського королівського двора тих часів, що з кожної ситуації зумів вийти переможно й ніколи не випустив зі своїх рук того важливого атута, яким були литовсько-українські землі для Польщі. Але з другої сторони не менше треба подивляти той факт, що саме українські верстви в обороні показалися багато кращими захисниками свободи, як самі литовці! Всі спроби спротиву проти Польщі робили переважно самі українсько-білоруські пани—бояри, й нерідко самі вони в тій справі піддавали ініціативу литовським князям.

Одначе та небезпека для Польщі була чисто характеру внутрішнього й загрожувала їй лише розірванням литовсько-польської унії. Але на міжнародному полі Польща, після розгрому пруських лицарів під Грюнвальдом, була досить сильна й могла всі свої сили звернути на полагодження литовсько-польських унійних справ і відносин навіть силою. Але це напевно не було б мало тривалого успіху, й ніяк уже не називалося б “унією,” а до того й політична ситуація могла б була обернутися неfortunною для Польщі. Проте

Польща вибрала другий шлях. Вона “мусіла зробити цілий ряд уступок великому князеві литовському; аби не доводити до конфлікту, до зірвання унії”.⁷

До насильного прилучування Литви до Польщі не міг допустити й сам Ягайло, якому не раз також за багато було тих великопанських намов. Понадто пруські лицарі ще не були впрах розбиті й кишіли великою ненавистю проти Польщі. Цісар Жигмонт, союзник лицарів, також не спускав ока з Витовта, намовляючи його до рішучого розриву з Польщею.

Отже через це польська дипломатія держалася своєї тактики: краще сторазів говорити, писати й присягати, ніж раз побитися та втратити всю надію на позитивну розв'язку. Польські пани й тепер не завелися. Витовт також не знав “на котру ступити”: чи зривати з Польщею зовсім і попасти під обстріл сусідів, чи лявірувати й страшити Польщу, вимагаючи деяких уступок? Він вибрав те друге.

Переговори між Польщею а Витовтом тягнулися повних три роки: від 1410 до 1413. рр. Нажаль досі не знайдено жадних джерел, які б ввели нас безпосередньо у світ тодішніх дипломатичних відносин і пертракцій між Литвою і Польщею.

Першою уступкою зі сторони Польщі було відступлення Витовтові Поділля. Але й тут польські елементи, що тут вже скорше доволі закорінилися, не радо слухали тих угод і вважали Поділля частиною польської провінції. Вони шукали різних причин, мовляв—не знали, не чули—й так вагались признавати Витовта своїм зверхником на Поділлі.

Взагалі всі польські стани діяли під кутом прискіплення повної окупації українсько-литовських земель. Вони продиралися в нутро тих земель і поширювали стан “посідання” майна—землі, а також заціплювали там польські впливи, приготівляючи так догідний ґрунт для поширення і вступу тут польської сили, права й віри, та культури. І хоч та остання була дуже нужденна, то полякам не перешкаджало насаджувати її хоч би й силою, коштом староукраїнської

⁷ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

культури. І коли польські політики вели дипломатичні переговори з Витовтом, їхні панове—шляхта—обсідали чимраз густіше українсько-литовські землі й пробували нераз співвирішувати, як зайди, долю тих земель, її мешканців, різними вмішуваннями, інфільтруванням, відпором та спротивом, як це було якраз у справі Поділля.

Ягайло рішився віддати Поділля Витовтові, але польська напливова шляхта тому спротивлялася. Щоб не загострювати справи, вони таки мабуть погодилися, що після смерти Витовта, Поділля перейде до Польщі.

Противорічність отже між Польщею а Литвою та інтересами українських земель та її мешканців — були тимбільші, що польські пани, корона й навіть ширше суспільство були наставлені з упередженням до литовсько-українських земель, трактуючи їх, як щось меншевартісного, як таке, що має повинуватися їм, Польщі й її панам. Їхнім бажанням було чимскорше безпощадно проковтнути ті землі, а мешканців позбавити прав, ожебрачити, поневолити та зробити їх рабами своєї шовіністично настроєної шляхти. Натомість в Литві чи в Україні, ніхто не то, що не мав подібних намірів, але й не догадувався, що з того підступного сичання про обєднання—унію, рівноправство, братерство, волю, консолідацію і богзна ще яких благ, — вийде якраз навпаки: поневолення, рабство, убожество, обезчещення, зневага, безправство, насильство й руїна духових і матеріяльних дібр усього українського народу!

Противорічності отже не лиш династичні, але чисто суттєві й життєві! Вся польська шляхта без виїмку, бажала зросту Польщі, і в тім, здавалось би не можна вбачати щось злого,—а коли б не те, що та велич і зріст Польщі мала повстати саме коштом у першу чергу українських а дальше—литовських земель! Під тим аспектом вона діяла весь час і не вгиналася навіть перед королівськими наказами. Бо Ягайло для них не був сувереном—королем польської держави,—але шільдом, що мав вести—вказувати на шлях до загарбання українсько-литовських земель до Польщі.

VIII

Городельська Унія 1413 року

Політична ситуація, що витворилася після Грюнвальдського бою (1410), непевною поставою Витовта проти Польщі, покріпила на душі хрестоносних пруських лицарів —недобитків—з одної сторони, пожвавила нову дипломатично-політичну протипольську гру цісаря Жигмонта, а з другої сторони—це насторожило польських панів, які після зібрання по-грунвальдських трофеїв, дуже затривожилися поступенним усамостійнюванням литовської політики, що під кермою честилюбовного Витовта доводила до стану з перед 1399. р., цебто грозила повним розривом попередніх польсько-литовських угод.

Протипольська постава Витовта й намагання цісаря Жигмонта роз'єднати литовсько-польську унію, порізнити обі сторони між собою та втягнути Витовта на сторону своїх протипольських союзників,—примусили польських панів розглянути справу литовсько-польських угод основно щераз, наскільки стан їх вимагає—серіозно запобігти всім евентуальностям, що могли будь-коли наступити й дорешти знищити овочі дотогочасних польських змагань за повне опанування литовсько-українських земель.

Щоб не допустити до остаточного розриву, Польща рішає в тій справі розпочати переговори з Литвою, щоб різним шахуванням і дипломатичним обстрілом приневолити Литву й Витовта до задержання попередніх рішень хоч би навіть коштом певних політичних, тимчасових уступок.

Дипломатичні переговори між Польщею і Литвою велися повних три роки; й хоч не має в нас джерел, які вказали б і висвітлили б ті пожвавлені польсько-литовські диплома-

тичні акції, то все ж, спираючись на їхніх вислідах, можемо дійти до висновку, що така дипломатична боротьба за впливи й остаточно переконання Литви й її панів та князів про необхідність і доцільність, для обох народів, задержання унії,—справді була дуже велика, а її вислідом була саме **Городельська Унія з 1413. року.**

Посередньо городельська унія була результатом міжсусідських відносин українсько-литовсько-польських народів, противорічності між якими наперствувалися на протязі ще попереднього сторіччя; а безпосередньо—була вислідом польсько-литовських дипломатичних пертрактацій останніх трьох літ, і являлась асекурацією попередніх угод та доповненням їх змісту, який від кревської угоди (1385) треба було постійно відновляти, пригадувати, поширювати й удосконалювати; причому польські пани виказалися першорядними майстрами.

Взагалі в Польщі, в відміну для всіх тодішніх європейських держав, під оглядом політичним, економічним і суспільно-правним, були специфічні окремі обставини. Польська шляхта, що здавен мала завжди великий голос у виборі й доборі королів—відносилась до них по-різному. Але вся вона, за виїмком дрібних розбіжностей князів Мазовецьких з центральною політикою польського королівського двора, —вважала своїм першим обовязком будьяк прислужитися польській державі, не виступати проти генеральної політики експансії шляхом сусідніх, у першу чергу східних українсько-литовських земель, що були для них джерелом блага, добра, майна, слави й забезпеченням тих “короленят”—шляхти і всієї польської магнатерії. Вони дуже заповідливо й серіозно інтересувалися всіми державно-політичними справами країни та її майбутністю. Аристократія польська впливає на всі державно-політичні потягнення своїх королів, вибирає їх, дає напрямні, допомагає їм, а як треба, то й примушує. Так сталося між іншим із Ядвігою, примушуючи її покинути чоловіка, вийти заміж за “напівдикого” Ягайла—Якова, бо він мав добрий посаг, який разом зі шлюбом мав перейти до Польщі; а разом з тим уся —казково-багата земля широкої України.

Такі були мрії, такі були й причини наполегливої і неуступчивої політики польських панів у справі унії Литва-Польща!

Ім не імпонувала особа Ягайла, але Литва й українські землі. Дарма, що не вся шляхта була за Ягайлом. Її політика, це дипломатичний маневр—“хто дасть більше” і “чия виграє”; а в основі всі поляки були за об'єднання литовсько-українських земель з Польщею. Цей маневр—треба признати—польським панам вповні вдався. Лише завдяки виступу Витовта, чи краще, завдяки спротиву українсько-білоруської шляхти—бояр проти Польщі й політики Ягайла, відрочувано з року на рік реалізацію польсько-литовсько-українського “об'єднання.”

Довкола боротьби за це “об'єднання” натворилося дуже багато литовсько-польсько-українських противорічностей, що від релігійних нетерпимостей—починаючи, загострювалися з року на рік й охоплювали кожную ділянку державно-громадського, економічно-політичного та суспільно-правного життя!

Спочатку можна було бачити лише два тобари: польський і литовсько-український; то тепер часто бувало так, що по одній стороні бар'єри стояли поляки, які вже мали певне число прихильників між литовською шляхтою та українськими панами—боярами,—а по другій стороні стояли литовці й українці та білорусини, які одначе вже були послаблені подвійно: ворогування між собою—литовцями й українцями, внутрі—відстанням певної кількості панів, які безпосередньо або посередньо помагали польській стороні й тяготіли до Польщі. Це потрібне ворогування противних сил скріпляло Польщу. По-перше польські пани в політиці проти литовсько-українських земель були між собою об'єднані й діяли однозгідно. По-друге—вони мали своїх прихильників між литовськими й українськими панами; хоч тих останніх було дуже мало, то все ж вони були, а згодом їх число ще зростало! По-третє—самі литовці й українці, по горodelьській унії, в наслідок “привілеїв”—почали між собою чимраз виразніше одверто ворогувати

й вже ніколи не зуміли спромогтися виступити солідарно в будь-якій протипольській акції.

Такі були головні причини сили Польщі й слабости литовсько-українських земель в тім політично-дипломатичному двобої. Польська шляхта бачила, що крім шлюбу Ягайла з Ядвігою, ще треба другого шлюбу, котрий міг би ще сильнішими вузлами звязати Литву з Польщею. Ті турботи польської аристократії показалися оправдано ще більші, коли факти вказували, що крєвська унія таки не вистарчає; доказом чого були постійні негодування українсько-литовських панів та навіть збройний спротив литовських князів, що мали, зовсім слушний, нарок до неподільного володіння литовсько-українськими землями.

Одначе через ту внутрішню слабість литовським князям уже бракувало послідовности й серйозности—рішучости в ведені спротиву. Вони бо при першій-ліпшій нагоді й гарних словах польських панів—поступалися й робили те, що польська аристократія хотіла, сугеруючи їм різні “блага спільних інтересів.” Але після отверезіння литовські князі нераз ще виступали проти своїх приречень, заперечуючи свої обітницї, то знова воюючи проти своїх сторонників. Отже, вони бурилися проти Польщі але лише доти, доки їм дещо трошки не попустили польські панове. Звідси й так багато тих різних умов, угод, грамот, поправок, доповнень, взаємних обіцянок, похвал, а водночас—взаємних обвинувачень, недовіря, погрожувань і заворушень, які через дезорієнтацію і розлад серед литовсько-українського боярства—кінчалися невдачами, або щонайкраще—компромісами.

Польські дипломати тих часів були настільки докучливі, що завжди зуміли використати своє домінуюче становище й слабість литовських панів. Тут не могли також допомогти дуже серйозні й реальні спротиви українсько-білоруської шляхти, бо вони не могли ніяк знайти стовідсоткової піддержки на дворі литовських князів, а самі були за слабі до самостійного збройного протипольського виступу.

Так було й тепер, коли після перемоги польсько-литовсько-українських військ над Хрестоонцями (1410), ли-

товський князь Витовт при піддержці цісаря Жигмонта та цих-же лицарських недобитків, чимраз більше підносив проти Польщі голову, титулюючи себе великим литовським князем, виступав так довго, доки польські пани знова не пообіцяли йому певних уступок та не наклонили до нового приречення вірності Польщі, послуху польському королеві та признання польсько-литовської унії.

Такою саме новою компромісовою угодою, що на думку польських магнатів, мала раз назавжди об'єднати ті два, зглядно три народи в один державний організм—була городельська унія, що постала, як результат трьох річних польсько-литовських переговорів—1413. р.

Ці заходи, здавалося, справді увіччаються тревалим успіхом і городельська унія стане на всі часи вузлом злуки литовсько-українських земель та зросту й сили Польщі. Це з польської сторони давало тимбільше запевнення, бо саме тепер на основі постанов, польські пани поділили ролі денаціоналізації. Досі вони самі мусіли протидіяти литвинам і українцям; а тепер упривілейовуючи литовських панів, ставили їх безпосередньо на шлях боротьби проти православних панів—українсько-білоруських, яких вони самі мали поборювати й не допускати до державних гідностей, прав та привілеїв. Унія ця отже мала бути їх інтересом, їх життєвою рацією, їх ціллю. Одначе антагонізм, що повстав між православними українцями й білорусинами та католицькою литовською шляхтою—за часів першого порозуміння Витовта з Ягайлом, тепер ще поглибився й дійшло до одвертої литовсько-українсько-білоруської ворожнечі.

Городельська унія була також результатом третього порозуміння литовського княжого двора з Ягайлом та його польськими аристократичними дорадниками. Ті останні маючи прихильників у серці Литви, мали вже до кого звернутися й на кім опертися. Такому станові допомагав багато й сам Витовт, який ще ранше видав був окрему грамоту про доступність прав і привілеїв виключно для панів і шляхти латинського обряду. Рішення цієї грамоти не могло не подобатися тим, що покатоличилися, або мали намір католицитись. Вони тепер тяготіли до польської корони, бо

вона була для них джерелом привілеїв, почестей, багатства й “опіки.”

Також частина католицького міщанства, що одержувала виключне упривілейовання від т.зв. магдебурського права, ставилась прихильно до польських чергових нашептів—обіцянок і підпадала під вплив їхньої політики “об’єднання.”

Недиво, що такі практики викликали вже зарання великі розбіжності й суперечки в оцінці інтересів литовсько-українських панів—бояр; перші з яких, крім різних привілеїв, відмінної віри, обряду, державних почестей, були різно трактовані і в суспільно-правному житті країни; тоді, коли українсько-білоруське боярство було того всього позбавлене. Вони крім немилосердного кривдження терпіли ще велику зневагу й пониження, якого зазнавали тепер з обох сторін: від поляків і литовських покатоличених і упривілейованих панів та князів. По українських і білоруських містах нарастають польські католицькі пропагандивні осередки, якими були парохіяльні та єпископські осідки, що користувалися відібраними від українських православних церков та громад—майном; ширили тут роздор і ненависть, цькуючи одних проти других; поширюючи водночас серед литовців католицизм шляхом намови, помочей, опіки, привілеями, тощо, та чимраз більше загострювали литовсько-українські відносини. Понадто вони зневажали православу церкву, обезправнювали її, відбирали майно та понижували її в очах служителів і вірних.

Такими методами розброювали останні сили спротиву; а з другого боку—давали причину до явної і скритої ненависти й ворожнечі, яка одначе відразу не могла охопити всіх верстов поневоленого народу й поставити в одну лаву протипольської кольонізаційної навали. До того треба було багато часу, досвіду, освідомлення й у першу чергу—сильного проводу!

Під тягарем різних зобовязань вищі верстви роздвоювали й послаблювали свої сили: одні йшли й збагачували та покріпляли сили ворога переходом на католицизм,—другі протиставились, бунтувалися, шукаючи порятунку внутрі й розглядаючись водночас за ними назовні. Серед таких по-

літичних і суспільно-правних обставин, у вересні 1413. року зорганізовано з'їзд Витовта й Ягайла та польсько-литовських панів, який відбувся в містечку Городлі над Бугом.

Тут віч-на-віч, між обома володарями та провідною шляхецькою польсько-литовською верхівкою, почалася дипломатична гра, точного змісту якої сьогодні, нажаль, не маємо.

Після закінчення нарад того дипломатичного суперництва, що потривало майже місяць, видано три грамоті, зі змісту яких видно головні точки того, про що ходило польським магнатам і Ягайлу та Витовту й литовським панам з другої сторони.

Грамоти видано дня 2. жовтня 1413. р.¹ Одну грамоту видали спільно від себе оба—польський і литовський—володарі, другу литовські пани від себе, а третю—польські пани від себе.²

VLADISLAUS JAGELLO, LITHVANIAM REGNO
INCORPORAT. ANNO 1413.

INCORPORATIO TERRARU(M) M. D. LIT. REG-
NO POLONIAE (CU(M) CONCESSIONE ARMO-
RU(M) LITHVANIS DE REGNO POLONIAE,
CU(M) ALIJS CERTIS LIBERTATIB. TUNC
NOBILITATI LITHVANICAE, RUTHENIS
EXCEPTIS...

IN NOMINE DOMINI AMEN.

Ad perpetuam rei memoriam. Debitores sumus Spiritualis alimoniae salutaria illis pocula ministrare, quibus praesidentes temporalium commodorum praestamus suffragia: ut

¹ П. Н. Батюшков у творі “Белоруссия и Литва” (С-Петербург, 1890), на сторінці 106 і далі — каже, що треба відмітити існування двох різних городельських актів-грамот: одна є з 2. жовтня, а друга з 2. грудня 1413 р. Послідний акт (привілеї на унію) зіставлений самими поляками, говорить про злиття Литви з Польщею, а не про союз між ними, якби мало бути.

² Повний текст грамот Витовта і Ягайла, який подаю нижче, обнімає саме вичерпуючий зміст тих переговорів, згідно — їх вислід.

quos ad corporis necessitatem sustentamus, salutis etiam ipsis quantum nostra sufficit facultas, ministeria porrigamus, ne dum temporalibus insistimus protectibus, vitae commoda negligere videamur, & unde dona benedictionis & bravium expectamus sempiternu, inde vitae detrimenta sentiamus, & praemiis destituti adoptatis, nulla laboris nostri commoda consequamur. Expedid perquierer, & debita attendere ratione; ut dum hominibus impertimur carnis beneficia, meditemur, qualiter ipsas caelestia praebeamus alimenta, & quos in hoc saeculo transitorijs rerum condimus copijs, illis viam aeternae bealitudinis demonstramus, quatenus & hic nostrae munificentiae cognoscant proesidia, & tandem futurae gloriae compendia per exercitia directionis nostrae apprehendant in omnium Salvatore. Proinde nos Vladislaus Dei Gratia Rex Poloniae necnon Terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cujaviae, Lithvaniae Princeps Supremus, Pomeraniae Russiaeque Dominus & Haeres &c. & Alexander alias Vitovdus Magnus Dux Lithvaniae necnon Terraru(m) Russiae Dominus & haeres &c. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis praesentibus & futuris praesentium notitiam habituris, quomodo terras Lithvaniae, & earum incolas nostro subditos dominio, in quos saepe liberalitatis nostrae manum extendimus & profectui ipsorum intendentes, multa, frequentia statum & conditionem eorum semper studuimus facere meliorem, ferventi desiderio supientes, in assumptae fidei devotione jugiter solidare & fundare; ut ipsos Altissimus, quo praestante lumen fidei per nostram operam receperunt ad laudem & honorem sui nominis, & ejusdem fidei catholicae augmentum, gratiae suae charismate confirmaret. Cum eos saepe munifi-

Тут, понижче наводжу його дослівно так, як він є в лат. оригіналі в *Volumina Legum I. (Leges tempore Vladislai Jagello, Poloniae Reg. M. D. L.)*. Volumen Primum ab Anno 1347 ad Anno 1547. *Acta Reipublicae continens*, р. 66-71. Текст грамоти литовських панів є поміщений вповні в Дзялинського: "Zbiór praw litewskich" s. 20. Знова ж грамота польських панів є поміщена в "Codex diplom. Poloniae" (Жищевського і Мучковського), с. 236. Гляди також М. Грушевсько-го: *Історія України-Руси* т. IV. с. 140-150.

centiae nostrae donis refecimus summopere affectamus spiritualibus kratijs refovere & per quaque legitima studia & labores id ferventius mancipare, qui ut se in fidei constantia commodius exercerant, & crescant de virtute in virtutem, jugum servitutis quo hactenus fuerunt compediti, & constricti de cervice ipsorum deponentes & solventes, ex innatae nobis benignitatis clementia, ipsis libertates, immunitates, gracias, exeptiones, & privilegia dari Catholicis solita, juxta continentiam articulorum subscriptorum tenore praesentiam concedimus & largimus, & primo. Quamvis eo tempore quo almo Spiritu inspirante fidei catholicae recepta & cognita claritate, Coronam Regni Poloniae assumpsimus pro Christiane Religionis incremento, & bono statu, & commodo terrarum nostrarum Lithvaniae praedictarum ipsas & cum Terris ac Dominijs ipsis subjectis & connexis praefato Regno nostro Poloniae appropriavimus, incorporavimus, conluximus, univimus, adju(n)ximus, confederavimus, de consensu unanimi nostro, & aliorum fratrum nostrorum, & omnium Baronum, Nobilium, Procerum & Bojarorum ejusdem Terrae Lithvaniae voluntate occedente & assensu; volentes tamen Terras praedictos Lithvaniae propter hostiles insultus, & insidias Cruciferum, & eis adhaerentium, ac aliorum quorumcunque inimicorum, qui praefatas Terras Lithvaniae & Regnum Poloniae demoliri mituntur, & in ipsorum destructionem machinantur in certitudine, securitate & tutela melioribus reponere, & eis perpetuo commodum procurare, easdem Terras quas semper cum pleno Dominio ac jure mero & mixto hactenus habuimus usque modo a progenitoribus nostris, & ordine geniturae, tanquam Domini legitimi; Baronum, Nobilium, Bojarorum voluntate ratihabitone & consensu adhibitis, praedicto Regno Poloniae iterum incorporamus, invisceramus appropriamus, jungimus, adjungimus, confoederamus, & perpetuo annectimus, decernentes ipsas cum omnibus earum Domonijs, Terris Ducatibus, Principatibus, districtibus, proprietatibus, omnique jure mero & mixto Coronae Regni Poloniae perpetuis temporibus irrevocabiliter & irrefragabiliter semper esse unitas. Caeterum omnes Ecclesias Terrarum Lithvaniae praedictaru, tam Ca-

thedrales, quam Collegiatas, Parochiales & conventuales, videlicet Vilnensem, & caeteras in eis erectas, erigendas, fundatas & fundandas, in omnibus ipsaru libertatibus, im-universis conservamus harum serie mediante, juxta consvetudinem Regni Poloniae. Barones etiam Nobiles Bojari Terrarum nostrarum Lithvaniae praedictarum donationibus, privilegiis, & concessionibus ipsis per nos datis impertitis & collaris duntaxat Catholici & Romanae Ecclesiae subjecti, & quibus clenodia sunt concessa, gaudeant participant, & fruuntur, prout Barones Regni Poloniae suis potiuntus & fruuntur. Item Barones & Nobiles praedicti bona ipsorum patrimonialia pari jure obtineant, sicut Barones Regni Poloniae sua noscuntur obtinere, & donationes nostras super quibus literas obtinent a nobis efficaces & fulcitas perpetui roboris firmitate, similiter obtinebunt. & liberam habebunt ipsa vendendi, commutandi, alienandi, donandi, & in usus suas convertendi facultatem nostro tamen consensu ad hoc specialiter accedente. Sic tamen quod ipsa alienando, commutando vel donando, coram nobis vel nostris officialibus juxta consvetudinem Regni Poloniae resignabunt. Item post mortem Patrum, liberi non debent bonis haereditarijs privari, sed ea cum suis Successoribus possidere, prout Barones & Nobiles Regni Poloniae sua possident, & in usus convertunt beneplacitos. Similiter Uxoribus suis dotalitia in bonis & villis, quas ex successione paterna vel concenssione nostra perpetua habuerint vel fuerint habituri, poterint assignare, prout in Regno Poloniae assignantur. Filias aut sorores consagvineas & affines suas, praefati Barones & Nobiles Terrarum Lithvaniae copulare poterint viris duntaxat Catholicis, & tradere conjugio juxta consvetudinem Regni Poloniae ab antiquo observatam. His autem libertatum concessionibus non obstantibus Barones ad Constructionem & erectionem castrorum vias expeditionales facere, & tributa dare juxta antiquam consvetudinem adstringantur. Hoc specialiter expresso, quod omnes Barones & Nobiles Terrarum Lithvaniae fidelitatem, & debitam ac Christianicam fidei constantiam, nobis videlicet Vladislao Regi Poloniae & Alexandro alias Vitoldo Regno Duci Lithvaniae & Successo-

ribus nostris tenere debebunt & servare prout Barones & Nobiles Regni Poloniae suis Regibus tenere soliti sunt servare, super quo Barones Bojari & Proceres Terrarum Lithuaniae praedicti juramentum nobis jam praestiterunt, prout clarius in literis ipsorum quae cum Baronibus Regai Poloniae sibi invicem concesserunt continetur. Pari modo sub fidei sacramento & sub honorum suorum amissione nullis Principibus aut Baronibus vel alijs cujuscunque condicionis hominibus, Terris Regni Poloniae adversari volentibus, consilia, favorem & auxilia ministrabunt vel praestabunt, sed eos tanquam hostes Terrae & Dominiorum Lithuaniae, totis viribus persequentur, & ad nullum alium respectum habebunt, nisi ad nos & ad nostras Successores, prout in Regno Poloniae institutae sunt, instituentas & locabuntur in Vilna scilicet Palatinus & Castellanus Vilmensis, & demun Troki, & in aliis locis ubi nobis videbitur expedire, juxta nostrae beneplacitum voluntatis perpetuis temporibus duraturis.

§ Et hujusmodi dignitarij non eligantur, nisi sint fidei Catholicae cultores, & subjecti Sanctae Romanae Ecclesiae &c. nec etiam aliquo officia Terrae perpetua, ut sunt dignitates Castellanus &c. nisi Christianae fidei cultoribus conferantur: & ad consilia nostra admittantur & eis intersint, dum pro bono publico tractatus celebrantur, quia saepe disparitas cultus diversitatem inducunt animorum, & consilia patent talibus divulgata, quae traduntur secrete observanda. § Item omnes quibus hujusmodi libertas & privilegia conceduntur, nunquam nos Vladislaum Regem Poloniae, & Alexandrum Vitovdum Magnum Duce Lithuaniae quoadusque vixerimus, & nostros Successores Reges Poloniae, & Duces Lithuaniae, a nobis & nostris Successoribus statuendos & locandos deserant, vel recedant ab eisdem, sed sub fide & honore pariter & onere juramenti fideliter & firmiter nobis & Successoribus nostris adhaerebunt favoribus, consilijs, & duxilijs, perpetuis temporibus, & in aevum.

§ Hos etiam addito, quod praedicti Barones & Nobiles &c. Lithuaniae post mortem Alexandri alias Vitovdi, Magni Ducis moderni, nullum habebunt aut eligent pro Magno Principe & Domino Lithuaniae, nisi quem Rex Poloniae, vel ipsius

Successores cum consilio Praelatorum & Baronum Poloniae & Terraru Lithvaniae, duxerint eligendos, statuendos, & locandos. § Sic similiter Praelati, Barones & Nobiles Regni Poloniae, Rege Poloniae, sine liberis & Successoribus legitimis decedente, Regem & Dominum non debent ipsis eligere sine scitu & consilio nostro, videlicet Alexandri Magni Ducis, Baronuque & Nobilium Terraru Lithvaniae praedictarum juxta tenorem, & contenta proirum literarum. Praeterea praedictis libertatibus privilegij & gratijs tantummodo illi Barones & Nobiles Terrae Lithvaniae debent uti & gaudere, quibus arma & clenodia Nobilium Regni Poloniae sunt concessa, & cultores Christianae Religionis Romanae Ecclesiae subjecti, & non Schismatici vel alij infideles.

§ Item omnes literas quascunque Regno Poloniae & Terris Lithvaniae ante octo vel septem annos, ac post vel circa coronationem nostram concessimus, & dedimus, tenore praesentium confirmamus, ratificamus, approbamus, & robur perpetuum imponimus (f. CXXVII.) eisdem, habentes ipsas praesentibus pro insertis. § Hoc etiam addito specialiter & expresso, quod praefati Barones & Nobiles Regni Poloniae, & Terrarum Lithvaniae conventiones & parlamenta, quando necesse fuerit in Lublin vel in Parczow, & alias in locis aptis, de consensu & voluntate nostra celebrabunt; pro commodo & utilitate Regni Poloniae, & Terrarum Lithvanias praedictarum meliori. § Praeterea nos Alexander alias Vitovdus de consensu Serenissimi Principis Domini Vladislai Regis Poloniae fratris nostri Charissimi, elisimus ad arma & clenodia Nobilium Regni Poloniae, Terrarum nostrarum Lithvaniae Nobiles infrascriptos; quos ipsi Regni Poloniae Nobiles simul, cum omnibus que ex eorum stirpe originem suam ducunt, ad fraternitatis & consangvinitatis consortia receperunt.

Et primo Nobiles Lewiwa Moniwid Palatinum Vilnensem, item Zaroda Palatinum Jawnu Trocensem, Rawa Minigal Castellatum Vilnensem. Lisy Castellatum Trocensem, Jastrzebiec seu Lazanski alias Bolesthij Nagora vocatos, Nemir, Tramki Kostikonem, Topori Butrym, item Labeledz alias Skrzinscij Golygunt, Paraije Nicolaum Bilimin, Dambno

Kozewan, Odrowaz Uysekegeret, Wadwicz Petrum Mondigerth, Dria Nicolaum Tautigerd, Habdank Joannem Gastoldi, Iutkota Volczkonem Eukwa, Grifanes Botowdun, Grzeniawa Iadaldum, Pobodzie Kalomen, Grzymala Joannem Rymowidowicz, Zaremba Gyneth Koncewicz Pirzcala Dawxa, Novina Nicolaum Baynar, Dzialosza Volczkonem Kokuthowicz, Kopacz Gedarwoch, Rola Daniel, Sirokomla Jacobum Mingel, Cattus Marinus Woisznar Wilkolewicz, Powala Georgium Sangaw, item Pomion Saka, Daliwa Naczkonen, Stara Twerbuth, Dolega Monstwid, Bogoria Stanislaum Visigin, Janina Woiszyn Dankowicz, Bychawa Monstold Swinka, Andream Dewknewowicz, Rolda Minimund Sesnikowicz, Sulima Bodiwil, item Nalez Koczhanum, Lodzia Miczuk, Ielitowo Gerdud, Korczak Czuppam, Biala Moydilonem Czuszowicz, Wandyk Koyczhanum Swkowicz, Ciolek Joannem Ewil, Gadziemba Stanislaum Buthouthowicz, Osmorog alias Gerath Surgutes de Kyeslyn &c.

Paragraf. Quibus quidem armis clenodijs & proclamationibus praedicti Nobiles, proceres & Bojari Terrarum Lithuaniae, exnunc — in antea perpetuis temporibus ubilibet gaudeant, potiantur, prout ipsi praefati Nobiles Regni Poloniae uti, frui cesveverunt & potiri. Paragraf. Ut aute corroborationis & cautelae uberioris omnia praemissa accipiant firmitatem, praesentes fecimus sigillorum nostrorum munimina corroborari, praesentibus & consentientibus, ac ratum habentibus, Reverendissimus in Christo Patribus Dominis Nicolao Gnesnensi Archiepiscopo, Alberto Cracoviensi, Joanne Vladislaviensi, Petro Posnaniensi, Iacobo Plocensi, Nicolao Vilenensi, Joanne Electo Leopoliensi Metropolitano, Mathia Premisliensi, Michaelae Kijowiensi, Gregorio Wladimiriensi, Sbigneo Camenecensi Electo, Ecclesiarum Episcopis Chelmensi & caeteris Ecclesijs vacantibus, necnon Magnificis validis & Itrensius Christiano Cracoviensi Castellano, Joanne de Tarnow Cracoviensi, Nicolao de Michalow Sandomiriensi, Sandivogio de Ostrorog Posnaniensi, Mathia de Wassose Galisiensi, Iacobo de Koniecpole Siradiensi, Joanne Ligeza Lanciensi, Matia de Labiszyn Rrzestesi, Janussio de Koscielec Gnievcoviensi, Dobieslao de Olesnica Voynicensi,

Floriano de Rokitnica Vislecensi, Christino de Kozięglowy Sandecensi, Martino de Kolikowo Gnosnensi, Clemente de Mocrsko Radomiensi, Domarath de Kobylany Viecensi, Mosticio de Stachow Posnaniensi, Ianussio de Viscow Galissiensis, Martino de Kalinow Siradiensi, Petro de Wloszczowa Dobrzynensi, Alberto de Kosciol Brzestensi, Joanne de Lancosin Lanciciensis, Cristino Kruswicensi, Joanne de Laczucdow Zawichostensi, Martino de Lubnica Brzezinensi, Stanislao Gamrat Polanencensi, Joanne de Bogumilowice Czechoviensi, Mathia Koc Naklonsi, Grottone de Iankowice Malagoscensi, Ivano de Obichow Stremensi, Janussio Furman Miedzyzeczensi, Castellanis; Sbigneo de Brzezic Regni Poloniae Mareschalco, Petro Szafranec Succomerario Martino de Wrocimowo Vexillifero Cracoviensi, Paulo de Bogumilowice Cracoviensi, Nicolao de Strzelce Sandomiriensi, Nicolao de Czarncow Pognaniensi, Jaka Galissiensis, Andrea de Lubrancz Cujaviensi, Petro de Videva Siradiensi, Andrea de Lubrancz Cujaviensi, Petro de Vidowa Siradiensi, Nicolao de Suchodol Lublinensi, Petro de Thur Lanciciensis Judicibus, Actum in oppide Hrodlo circa flumen Bug in parlamento seu Congregatione Generali die secunda Mensis Decembris sub Anno Domini Millesimo quadringentesimo decimo tercio, Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris Domini Episcopi Cracoviensis, Supremi Cancellarij Regni Poloniae nobis sincere dilecti, scriptum vero per manus Ciolkonis Canonici Sandomiriensis, Secreti nostri Notarij.

З виданого Ягайлом привілею бачимо, що він є королем польським і водночас зверхнім князем литовським—“*Lithvaniae princeps supremus Russiae dominus et hoeres.*” Це дуже важлива грамота, бо вона вказує на те, що Ягайло, як король польський був ще й зверхнім князем литовським та паном “руським,” отже Витовт був таки, як не фактично, то формально, але—де юре—залежним від Ягайла.

На тій же грамоті Витовт виступає, як великий литовський князь—“*magnus dux Lithvaniae necnon terrarum Russiae dominus et hoeres.*”

Розібравши в довгих парадах різні справи, й обчисливши

інтереси обох—польського й литовського народів, вони—володарі тих земель, постановляють, що—зогляду на намагання ворогів, головно лицарів” знищити землі литовські й польські,” Ягайло і Витовт, своїми декляраціями—грамотами рішилися приступити до поновлення інкорпорації земель Великого Литовського Князівства до Польщі на вічні часи; вони обов'язують литовських панів, щоб вони їм обом—королеві й великому литовському князеві та їхнім наслідникам, були завжди послухними, готовими до служби, а всіх ворогів Польщі—мали за своїх ворогів.

Зчерги обговорено й упорядковано династичні відносини, що мали б наступити по смерті Витовта чи Ягайла. Тут рішено, що—по смерті Витовта панове Великого Литовського Князівства мають собі вибрати за князя тільки того, кого вкаже Ягайло, або його наслідник за радою польських і литовських панів. Цебто треба також обопільної згоди й уподобання литовсько-польських панів.

Але й стани польські з другого боку, по смерті Ягайла не можуть вибрати собі короля без відома й участі Витовта й панів Великого Литовського Князівства.

Якщо зайде потреба, пани обох держав мають між собою порозуміватися, за згодою своїх володарів, на з'їздах—сеймиках—у пограничних містах, як Люблині, Парчові, або де інде.

Цей привілей вяже до себе дуже багато справ. Установляє відносини обох держав на будуче, заводить в Великому Литовському Князівстві соймки, на яких мали полагоджувати всякі державні справи, спори, тощо, включно до вибору чи то польського короля чи литовського князя. Вводить деякі уряди й права на польський взір; обдаровує вищу католицьку литовську аристократію різними привілеями й полекшами, на взір привілеїв польської шляхти в корінних польських землях. Признає право власности на посідану землю для тих литовських католицьких панів, що підпадають під категорію упривілейованих: вони споріднюються з польськими шляхецькими гербами, титулярні власники яких мають прийняти литовських католицьких панів та надати їм права гербових титулів.

Але саме тим порізненням, привілеями для одних і полишенням без права й почесней—других, православних українців та білорусинів,—ще більше поглиблюються розбіжності інтересів. Наростають непрохідні противорічності між українсько-білоруською православною, і литовсько-польською католицькою шляхтою, які доводять одних до щибільшого недовіря, підозріння та спротиву, а других—слабших дорешти заломлюють духово й морально, й вони вже недовго видержують при своїм народі, вірі, звичаях і обичаях.

Таким методом польські пани зуміли заінтересувати литовських вельмож тією унією, яка давала їм певні полекші, звязуючи їх клясовими привілеями, тощо.

А що найважливіше, польські пани пробують тими хитрощами серіозно підорвати в самих основах єдність всієї литовської шляхти. Надаючи їм привілеїв, обмежували їх тільки до тих, що були католицької віри. А що тоді ще не вся литовська шляхта була покатоличена, такий підхід розривав її єдність, наставляючи одних проти других—католиків проти православних і навпаки. В дальшому польські родово-титулярні магнати приймаючи до своїх гербів литовських панів, утверджували їх при католицькій вірі, й тим самим здобувають для себе піддержку католицького духовенства—єпископів і клеру взагалі.

Крім релігії, як сказано, польські пани звязували литовську шляхту ще родовими гербовими шляхецькими титулами, впарі з чим поступала чимраз більше приспішувана польонізація, бо разом з тим литовські пани принимали також польські звичаї, обичаї та польсько-шляхецькі товариські церемонії і родові маніри.

Словом у городельській унії польські пани перехитрили й тих литовських вельмож, що досі стояли від них осторонь; вводячи між них порізнення, кидаючи кістку незгоди вутро, вони з другої сторони давали їм надію на поправу свого становища шляхом католичення й польщення, бо тим навипередки можна було вибитися по головах своїх братів і колег на вершок суспільного життя, особистого щастя, наживи й привілеїв.

Як згодом показалося, така розв'язка й підхід до проблем польщення литовських земель—були в своїй основі для Польщі непогані. Тепер більшість литовських панів йшла за вказівками польських магнатів; вони католичилися, польщилися й піддержували унію, бо вона давала їм і їхнім родинам, очевидно на кошт православних українсько-білоруських бояр, майно, привілеї і почести.

Акцію польщення литовсько-українських земель, польські пани піддержували різними рефінованими підступами й на позір—невинними “добродійними” акціями, як: мішані шлюби, поширення християнства, голосінням і проповідуванням братерства, спільности інтересів, рівности права, доступом до привілеїв—вигод і добробуту, та богзна якими ще благами втягали литовсько-українських панів до свого шовіністичного воза.

Спершу до них приставав слабший характером елемент висулужників т. зв. “порядних” громадян Великого Литовського Князівства, яким з одної сторони було забагато тих інтриг, а з другої їм отвиралися брами до спокійного—вигідного життя—привілеїв і підвищення свого стану в суспільній драбині, що можна було зробити шляхом зміни обряду, цебто відречення своєї віри й народности.

І тепер на городельській унії цей княжий і королівський привілей, доповнюють без вагань обосторонні грамоти панів. Одну грамоту видають литовські пани, що обдаровані польськими привілеями й родовими гербами—великодушно обіцюють іменем “всіх шляхтичів, бояр і всієї людности земель Великого Литовського Князівства,” що вони ніколи від Польщі не відстануть... Вони завжди будуть в союзі і солідарности з польськими панами й Польщею. Вони азвжди будуть послушними й вірними королеві Ягайлу й литовському князеві—Витовту і їхнім наслідникам... Вони точно сповнять, виписаний у попередній грамоті, порядок вибору великих князів по смерті Витовта.

Взагалі текст грамот литовських панів так і промовляє, що його помагали продиктовувати їм їхні польські пани.

В особній грамоті польські аристократи заявляють також відповідні зобов'язання, головню щодо участі литовських панів у виборі польських королів та литовських князів на майбутнє.

В цілості городельська унія своїм характером виглядає на повне потвердження кревської та виленської (з 1401. р.) угод. Так бодай заявляють Ягайло й Витовт. Вони одною з точок зокрема підкреслюють правосильність попередніх грамот, зглядно їх повторюють. Але в дійсності і городельська унія має своїм змістом, а передовсім значінням—куди інший характер. Вона повстала за інакших обставин, проте й її зміст та значіння також інакші; бо відмінні від попередніх угод. Безогляду на те, що польські пани робили вражіння, мовляв тут нічого нового не діється, лише потверджується кревська угода,—то всеж обставини, причини й зміст городельської унії є зовсім інакший, а тим самим і значіння цієї унії є, як для одної, так і для другої сторони зовсім відмінне. Угода ця є значно обширніша й докладніша. Тут виразно піддержується авторитет Ягайла. В стилізації ця грамота кількакратно акцентується, головню підкресляється різними словами ті місця, що відносяться до інкорпорації литовсько-українських земель до Польщі. Ті постійні повторення виглядають на якесь зачарування земель Великого Литовського Князівства, які “втілюються, інкорпорується, злучуються, переходять на власність, конфедеруються, прилучуються і на вічні часи звязуються з Польщею.” Від тих різних слів для інкорпорації, здається, що Польща вже сама не знала, якими б то вишуканими фразами приєднати ті землі до себе. Але це не багато помагало, бо не в словах була сила унії, а в ділах.

Цей радикальний зміст грамот не мав такої сили, як це на перший погляд видавалося б. Кревський акт підпав був певним змінам, ще в виленському компромісі з 1401. р. Натомість городельська унія з 1413. р. дає, в дальшому своєму змісті, багато місця, які вказують, поруч інкорпорації на можливості самостійної діяльності Великого Литовського Князівства. Воно, як за життя Витовта, так і по його смерті мало б остатися особнім, від Польщі окремих

політичним тілом. У городельській уні Литва позірно осягає більше, як у всіх досі підписаних угодах. Польща посувається на далекойдучі компроміси й уступки. Змушені обставинами, польські пани пішли свідомо на ті уступки, щоб заспокоїти амбіції Витовта, а з другої сторони, скористати на часі й дорешти спаралічувати внутрішню одність литовських панів, розсварюючи їх з українсько-білоруськими боярами, щоб так у майбутньому унеможливити їм провести будьякий організований спротив.

Вони погоджуються, щоб посмерти Витовта Велике Литовське Князівство мало нового окремого князя, але вибір такого князя має відбутися за порозумінням польського короля та за згодою польських панів. Польські магнати отже підходять до цього питання дуже обраховано й обережно, одначе виразно застерігають собі, що такого окремого князя треба вибирати не лише за згодою польського короля, але й за їхньою апробатою.

Але, як показалося, до осягнення своєї цілі, польські пани мали ще дуже багато труднощів, які крилися не раз саме там, де вони вбачали полегшу й поміч, що мала наступити в першу чергу з односторонніх привілеїв для католицької литовської шляхти.

Польські аристократи і в майбутньому не раз ще повторяли з признанням ті місця, що Ягайло—

“Litewskie Xięstwo do Korony inkorporował, złączył, ziednoczył, y zprzymieżył wiecznemi czasy.

“Kościoły powszechney Wiary przy wolnościach ich zachował, Pany, Szlachtę y Boiarzy, przy darowiznach, Przywileiach im udzielonych, że by tylko byli Katolickiey Wiary y Rzymskiemu Kościołowi poddani, także przy Herbach, które im są nadane, zostawił.

“Ojczyście maietności przy prawach ich zachował, . . . Dostoięństwa y Urzędy iako w Królestwie Polskim tak y w W. X. Lit. według upodobania y woli Królewskiej postanowione być maią, . . . Na dostoięństwa y ad Consilia nie maią bydz wybierani, tylko którzy są Rzymskiey Wiary (Ibid. f. 69. §. Et Hujusmodi).

“Żadnego Pana obierać sobie nie maią, tylko którego Król Polski z Radą swą y Szlachtą Litewską, będą rozu-

mieli obrać, y postanowić, a ten ma bydz prawy Katolik, Kościołowi Rzymskiemu poddany, a nie Schyzmatyk, albo niewierny..."³

І, коли проф. М. Грушевський каже, що "польські пани висловлюються неясно"⁴ в своїх грамотах, то ці слова є настільки слушні, наскільки вони відносяться до майбутнього Литви; але для себе, вони висловлюються дуже виразно й ясно, підкресляючи, що вони також хочуть знати навіть кого литовські пани вибиратимуть собі на князя, і дати свою згоду, або . . . не допустити до еventуального вибору особи, що була б не по смаку й лінії польських панів та їхніх інтересів.

В інших справах литовські пани є зрівняні в правах і привілеях з панами польської корони. Всі справи спірні, що повстали б між Польщею і Литвою, пани мають спільно, як репрезентанти двох держав, порозуміватися і полагоджувати їх на нарадах—з'їздах.

Польський король має бути водночас признаваний сюзереном (найвищим зверхником) Великого Литовського Князівства. Між Польщею і Литвою підписується угоду, на основі якої литовські пани мають також права брати участь у виборі польського короля, що є теж зверхником Великого Литовського Князівства й великого князя, як польські пани при виборі великого литовського князя.

Грамоти Ягайла-Витовта та польських панів згадують дуже багато про інкорпорацію, конфедерацію, сполучення і ін., але в грамоті, що їх видали литовські пани, не згадується про те втілення ані словом! Вони щоправда зобов'язуються лише до солідарности з Польщею й посередньо признають права зверхности польського короля над Великим Литовським Князівством, звертаючи при тому більше на саму особу Ягайла. І, хоч можна сподіватися, що текст грамоти виготовлений у порозумінню з польськими панами,

³ Inwentarz nowy Praw, statutów, konstytucyi koronnych, u W. X. Litew., znajdujących się w sześciu tomach Voluminis Legum, Warszawa, 1754. (wyd. X. A. K. Zeglickiego). Ex Privileg. Vladislai Regis dato in Horodlo, An. 1413. Vol. I. f: 67, s. 781.

⁴ М. Груш.: Історія України-Руси т. IV. с. 151.

то всеж з дальшого змісту виходить, що справа інкорпорації була доволі делікатна й литовським панам немила, бо вони про ню не згадують і слова. Вони самі нічого конкретного не говорять, як воно виглядатиме по смерті Ягайла та Витовта. І слушно замічує проф. М. Грушевський про ту справу, кажучи, що “хто знає, чи й тут не було певної “*reservatio mentalis*”.”⁵ Не має сумніву, що ті суперечности між точками одного а другого договірного контрагента вказують на те, що треба було дещо замовчати. Мабуть обі сторони догадувалися, що воно не все так гарно сповниться, як сказано й записано, бо практика досі неодного вже навчила. Одначе тих наболілих точок на городельській унії не порушували свідомо, бо тепер був час не на закиди, але на злагіднення тих відносин, що повстали по грюнвальдській битві.

Проте литовські пани спокійно вислухали змісту про інкорпорацію грамот Ягайла й польських панів, а поляки мовчки погодилися на зміст грамоти литовських панів.

Крім католицьких литовських панів на городельській унії зовсім не брали участі князі чи пани православні. Після цієї унії ніхто від них не жадає присяжних грамот чи запевнення вірности, послуху й т. п. Їх, православних, зовсім поминули, як би їх і не було. З того виходить, що обі сторони свідомо змагали до того, щоб поминути решту православних бояр-панів, як рештки литовських так і всіх українсько-білоруських. Їх мали зовсім ізолювати від політично-громадського життя, полишаючи їх в непевності й тіні. Від тепер ядро литовської держави мали творити тільки литовські католики; всі інші мали три шляхи: приймати латинський обряд, погодитися з долею і ждати ще більшої ганьби, або організувати всі свої сили й виступити до чинного спротиву проти тих понижуючих постанов городельської унії.

Литовська покатоличена аристократія мала стати гарантом унії, бо лише вона з неї користала. Від тепер вона жила коштом неупривілейованих українсько-білоруських

⁵ Історія України-Руси, т. IV. с. 152.

бояр. Це мало бути угольним каменем утривалення і реалізації змісту унійних грамот, які поставили поза скобки політично-суспільного життя всю українсько-білоруську й решти литовської православної шляхти. Ігноранція православних шляхетських елементів кидається сама в вічі.

Польські пани робили це свідомо, щоб дорешти роз'єднати їх з литовським католицьким панством і боярством та усунути їх від будь-якого правління і впливу в країні, чим сподівалися ослабити і спаралічувати раз назавжди рух спротиву польським впливам та інкорпораційній політиці, проти якої найгостріше виступали українські, а за ними й білоруські пани, які нераз давали ініціативу литовським князям у спротиві польській загарбницькій політиці.

Коли навіть взяти під увагу, що “руські князі ще так зовсім не були підупали, щоб їх можна було легковажити”,⁶ то польські пани з тим взагалі не числилися й під увагу не брали та взагалі їх собі вповні легковажили, а щоби́льше—прямо зневажали. Так само тепер відносилися до українсько-білоруського боярства литовські пани. Вони вже досі пробували багато різних способів, які вказували на легковаження православних елементів, як світських так і духовних. Тепер вони заgravали на струнах упривілейованих та неупривілейованих, понижених і слабших під оглядом політичним—елементів, кидаючи нову кістку незгоди між самих литвинів та українсько-білоруських, ще так недавніх колег недолі. Недолі, бо лише серед неї литовські пани вмiли їх знайти й знова звертатися лицем до покривджених і обезправнених українсько-білоруських шляхецьких верств.

Формально після горodelьської унії персональна унія Литви з Польщею була обмежена лише признанням зверхности польського короля над Литвою, а щодо інших питань політичного характеру, то Литовське Велике Князівство залишилося самостійною державою, яка одначе в наслідок наростаючих противорічностей не зуміла відіграти якусь поважнішу самостійну політичну роль. Тим можна пізнати,

⁶ М. Груш.: Іст. Укр., т. IV. с. 152-3, і дальше.

що досі Литва збагачувалась тільки завдяки українським землям та вищій українській культурі. А тепер без неї — чи краще, без участі її представників— мешканців і правдивих панів— бояр, Литва мусіла теліпатись в хвості польських вередливих політиканів, які й надалше вміли шахувати Литву різними передбаченими й укритими політичними потягненнями й несподіванками.

Уступки, що їх польські пани поробили в городельській унії, ніколи не могли бути зреалізовані, бо вони, польські магнати відразу мали свій окремий погляд на ту справу, й чекали, навіть, коли б прийшло до їх реалізації, то вони зуміють це перемінити або зовсім відкликати.

Сам Витовт, хоч від тепер ставав васалем Ягайла, але на політичній арені він виступає з формального боку зовсім самостійно. Тимсамим городельська унія признавала, до певної міри, осібні права Великого Литовського Князівства з правного і дійсного становища. Це мусів дуже добре розуміти й сам Витовт. Він вдержує окремі дипломатичні зв'язки з закордоном, головно з цісарем Жигмонтом та пруськими лицарями—недобитками, вдержуючи при тому відповідний престиж в очах західньо-європейських держав і тим же він ніяк не мав заміру поступатися польським панам. Його політика супроти Польщі була доволі самостійна і на далі. Та всеж ані Ягайло ані польські пани й не думали спускати з очей Витовта і його політичних комбінацій. Їх дбайливе око дуже докладно стежило за його сепаратистичними рухами. Вони збирали аргументи, щоб, довідавшись про точні заміри Витовта, знівечили їх своєчасно нінащо.

Ту “опіку” краківського королівського двора Витовт нераз відчував на собі, й вона найбільше подразнювала його амбіцію. Подразнення, недовіря і намова цісаря Жигмонта—штовхали Витовта до повної емансипації Великого Литовського Князівства від Польщі. Він тепер більше серйозно, як досі, робить приготування до коронації себе на литовського короля, готуючись водночас до повного розриву з Польщею.

Отже позиція Витовта була ще деякий час досить твер-

дою. Він відіграє посередника між Польщею і цісарем Жигмонтом, союзником пруських лицарів, які у спорі після Торунської угоди, за прикордонні землі вели ще двічі з Польщею війну: 1414. і 1422. рр. Головно та остання боротьба з 1422. р. дуже закріпила позицію Витовта внутрі. Він здобуває знова право на Жмудь. Одначе постійні клопоти цісаря Жигмонта внутрі, не давали ані йому ані його зоюзникам вільних рук до скорого розв'язання будьяких зовнішних політичних справ. В той час проти Жигмонта повстали чеські гусити, які предложили Ягайлові корону Чехії. Але Ягайло казав запропонувати ту корону Витовту, який і післав після того до Чех в тій цілі Жигмонта Корибутовича, котрий одначе нічого не вдіяв, бо на спротив цісаря Жигмонта, Витовт відкликав Ж. Корибутовича з Чехії.⁷

Цей епізод наводжу тому, бо він для нас є дуже важливим тим, що він був одною з головних причин звороту політики Витовта проти Польщі. Саме після того цісар Жигмонт з ненависти до Ягайла за протипруську кампанію, а тепер за піддержку гуситів,⁸ рішив якнайскорше урівновправнити Витовта з Ягайлом.

Тут, як причина, не була лише “інтрига ворогів”—як кажуть про те польські історики—головно Прохазка, але до того змагав сам Витовт. Він пригадав собі, що вже 1398. р. його проголошено литовсько-українським королем, а тепер, коли надходила друга можливість, з якої вона б сторони не була, в ньому відродилося бажання дістати королівську корону, тим більше, що його подразнена амбіція ніяк не могла погодитися з недвозначним підкреслюванням польськими панамі його залежності від Ягайла й польської корони.⁹

⁷ Prochazka: Polska a Czechy w czasach hussyckich aż do odwołania Krybuta z Czech I-II., 1877-8 (Rozprawy hist., fil. t. VII. i VIII.).

⁸ В дійсності Ягайло гуситів чеських не піддержував і відносився до їхнього руху байдуже й неутрально.

⁹ Codex Ep. Vitoldi p. 228; Скарга Витовта на Ягайла, що цей післав до лицарів пруських свого окремого відпоручника.

Натомість німецькі й російські історики,¹⁰—вбачають в тому намагання Витовта остаточно відокремитись від Польщі, задоволити свою амбіцію і доказати, що він не є залежний, але рівний Ягайлові.

Справді треба признати, що Витовт тепер більше, як будь-коли досі, хотів діпняти королівської корони, проте нагоду й поміч цісаря Жигмонта приймав із відкритими руками.

Але справу коронації Витовта на литовського короля не так легко було перевести внутрі країни, яка була вже обмотана польськими “наглядачами” до тої міри, що кожний рух Витовта був добре відомий польським панам і вони могли задалегідь всі небажані потягнення Витовта взарані паралічувати. Проти коронації виступили спершу польські пани. Ягайло, здавалося, спочатку відносився байдуже, але як згодом показалося, він також був проти неї. Понадто внутрі між литовсько-українськими панами не було згоди й одностунності. Через городельську унію між ними дуже поглибилися противорічності й антагонізми, які наростали й зарисовувалися з дня на день чимраз більше й грізніше.

Українсько-білоруське боярство—шляхта змагали до направи, але не всі вони по таких гірких досвідах, могли Витовту повірити. В наслідок того прийшло до внутрішнього розколу між самими литовськими панами. Одні були за Витовтом, другі—проти й більше хилилися в сторону московських князів, а ще інші відносилися до цієї справи індіферентно.

В тому числі найбільше піддержували Витовта литовські католицькі панські круги, з поміж яких Витовт повибирав своїх намісників і воеводів, обсаджуючи ними українсько-білоруські землі, щоб у такий спосіб протиставитися сепаратизмові українсько-білоруських панів—боярів. Тепер, як показалося, треба було б у тих українсько-білоруських панів знова шукати піддержки, бо вони всеж таки, безогляду

¹⁰ М. Любовский: Очерк Истории Литовско-Русского Государства, Москва 1910. В. Антонович: Очерк истории Великого Князівства Литовского, Київ 1885.

на пониження й обезправнення представляли собою на своїх землях ще певну силу, з якою бодай тепер треба було числитися. Та зміна настроїв серед українсько-білоруських панів була вже дуже поважно закорінилася й її не так легко було переставити на інші рейки.

Покривджені й понижені українсько-білоруські бояри, шукали лише нагоди й провідника, щоб вступити разом з ними проти безправства й пониження та заподіяної шкоди. Але таким провідником Витовт тепер не міг бути, бо крім литовських католицьких панів, ніхто йому не вірив і не вбачав у ньому месника своїх кривд, спричинником яких, був той сам Витовт. Коли хто з українсько-білоруських православних кругів і назовні піддержував його, то тільки через страх, а не з внутрішніх бажань чи переконань.

Це відношення було прокляттям для самого Витовта, й безогляду на його здібності, переслідувало його, мстилось й не давало йому потрібної рішучості аж до трагічної смерти.

Провідником для українсько-білоруських панів став брат Ягайла—Свитригайло, що показав себе справжнім приятелем українсько-білоруських православних панів. Нажаль його непослідовність і авантурничо-пригодницька вдача та інколи й нерішучість, були причиною пізніших неуспіхів.

В Литві вже перед городельською унією зарисовується виразний розлам між литовсько-українськими князями й панами, який по унії городельській перемінився в пряму ворожнечу між цілою Литвою і Руссю!

Першою причиною того було покатоличення литовських панів; другою—були особливі привілеї для литовських католицьких панів, тоді як українсько-православна шляхта була відсунена на нищий суспільний щабель.

Надання литовським панам привілеїв польської шляхти й польських шляхецьких родових гербів та затвердження за ними земельних посіlostей,—зробило офіційно початок польщення не лиш українських але й чисто литовських земель.

Накоївши великого роздору поміж литовсько-українсько-білоруською шляхтою, Витовт тепер сам перестав викону-

вати постанови городельської унії. Він перестав їздити на польські соймйки—наради й поступово почав переводити плян відділення від Польщі й її панів, досі яким сам промощував шлях на Литву. Вся дотогочасна політика Витовта недвозначно вказувала, що він не “про око працював для Ягайла”,¹¹—але служив йому й працював для Полщі так зовсім серйозно, хоч може не свідомо й не постійно, й тим накоїв чимало лиха для своєї землі й свого народу, якому в майбутньому грозила повна національна й екзистенційна загибля.

Що так Витовт робив, вказують факти: розгром самостійних окремих литовсько-українських князівств; арештування князя Скиргайла й видача його на покарання в руки польських краківських панів; творення роздору у привілейованні литовських католицьких панів, і ін.

Витовт пізніше опам'ятався, але було вже доволі пізно, бо довкола нього були дуже густо порозставлювані польськими панамі сіті-неводи, що обмотували його чимраз більше, не давали свободи рухів ані йому, ані його прихильникам—союзникам.

¹¹ М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 154-60 і дальше.

IX

Становище українських земель після Городельської Унії. Зріст польсько-литовсько-українських протирічностей

Після городельської унії польські пани почали масово приймати до своїх гербів литовських католицьких панів, котрі дуже радо горнулися під крила польських шляхецьких титулярних родів. Литовські пани приймали їх тим більше радо, що того бажав собі сам Витовт, який тепер переводив, щось у роді внутрішньої селекції, вибираючи найвірніших прихильників Польщі й унії, наставляв їх воеводами й своїми намісниками не лише в Литві, але також в українсько-білоруських землях, бо саме ті землі після городельської унії були внутрі наставлені ворожо як до Витовта так і до його політики добору й наставлявання польських панів на місця, де досі вони самі сиділи.

Хоч спротив українських панів проти Витовта був пасивний і укритий, але він таки був і давався гостро відчутти Витовту, який мусів з ним числитися та робити різні застереження. Недовіря українсько-білоруського боярства до Витовта й його наставників—воевод і намісників, казали шукати якогось шляху виходу з тієї непевности й безнадійности.

Більшість українсько-білоруських панів починають явно піддержувати сепаратистичні пляни князя Свитригайла, що вже в заранні свого виступу зумів приєднати до себе найширші кола українсько-білоруських православних недоволенців.

Поодинокі українсько-білоруські пани, та деякі литовські князики, звертали свій зір на зростаючу силу москов-

ських князів і нерідко тяготіли духом і тілом на північ.

Українські землі, від часу Витовтової політики нищення окремих князів, ставали звичайними провінціями Литви.

І, коли давніша русько-литовська літопись в тих подіях нищення Витовтом окремих князівств, каже, що ті князі “не схотіли покори учинити”,¹ то ті слова “непокірности” можна тим землям щойно тепер—за часів виступу Свитригайла—приписувати, бо справді вони вже не розчисляли на покору Витовту. Скорше цієї “непослушности” не було. Вона наступила щойно тепер.

Слова “непокори” були хіба зачіпкою до реалізації нищення окремих князівств, бо воно в сто відсотках покрито було з інтересами й бажанням польських панів.

Лише внаслідок такого поступування Витовта, інші князі мусіли “бігати” до Москви. Втеча до чужих володарів не могла сприяти розвиткові й добробуту поодиноких земель, яких позбавлено своїх володарів,—й вони дедалі—стають звичайними провінціями Литви; підпадаючи переходово під польські впливи, стаючи в дальшому теж її провінціями. Польща постійними підступами й силою втискала до нутра тих земель, приготовляючи zarazом широку акцію анексії всіх українських земель.

Після городельської унії впливи польської насильної культури й шляхецьких манір, права, католицько-польської ментальности й віри напливали чимраз більше й зовсім сміливо втискалися сюди, випихаючи звідси місцеву віру православну, право, звичаї, а навіть мову усувано з державних і самоуправних урядів; з Церкви, школи та взагалі з публічного життя.

Цей стан мусів дуже негативно впливати на саму психіку й наставлення українсько-білоруських панів до польсько-литовських упривілейованих католиків, що жили їх коштом, забираючи від них нелиш почесні але майно й людську гідність.

Безвиглядність успіху явного спротиву й брак провідни-

¹ Давна русько-литовська літоп. с. 38, 39, 45; та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 160-67.

ків, захитували українсько-білоруську шляхту й підривали її моральні відпорні вартости. Пасивний спротив на довшу мету для певної частини українського боярства, був також незносимий. Їх протипольсько-литовські настрої почали падати зміні. Від непевности з однієї сторони та безпорадності—з другої—певна частина українсько-білоруської шляхти почала переходити до “реальної” оцінки положення, яке промовляло за тим, що треба або виступити до отвертої боротьби з польсько-литовськими католицькими верствами за збереження своїх прав, свободи й чести: або зігнути хребет ще нижче й підкоритися обставинам . . . не бити головою об мур, а приймати католицьку віру, позбуватися своєї народности, і йти під покров польського гербового магнатства й користати з усіх благ зисканих привілеїв. Такий перехід був тим легший, бо як польські так і литовські пани приймали дуже радо всіх безхребетних перевертнів, перевиховуючи їх у короткому часі на справжніх яничар—ворогів своєї батьківщини, народности й віри.

Дедалі такий перехід українсько-білоруського боярства ставав чимраз частіший. Він в основах підривав силу решти вірного своїй вірі й народности—боярства та послаблював відпорність проти наступаючого ворожого елементу; захитуючи основу православної Церкви, яка теж полишена без опіки й матеріально-моральної піддержки своїх вельмож, не могла вже на довшу мету відігравати таку сильну роль у спротиві польонізації й окатоличенню. Бракло опіки, бракло доходів та взагалі будьякого попєртя зі сторони впливового суспільства. Але наша православна Церква ще деякий час борикається, виступає в ролі охоронника божих і людських прав; та полишена своїй долі, починає втрачати свою давну повагу й силу.

З упадком державної та самоуправної незалежности й занепадом української православної Церкви, український народ зрозумів важливість цієї втрати і вірно (хоч не зараз) оцінював волю, свободу та свою прадідівську віру. Як хворий оцінює здоров'я, так тепер навіть ширші українські суспільні верстви, міщани, а то й ремісники-робітни-

ки, починають чимраз виразніше виступати в обороні своїх прав.

За принципом—краще пізно, як ніколи,—український народ починає бунтуватися, супротивлятися насиллю, що спадало так нежданно на спину всього українського народу, не полишаючи в тіні забуття чи недоторкаємости ані одної його верстви. Отже і рух спротиву охоплював не лише панівні досі—шляхецькі верстви, але й ширші народні прошарки, як: міщан, ремісників та селян.

Релігійне різничування й антагонізм починаються до того, що коли після городельської унії литовська держава заломлюється внутрі своєї основи,—окатоличені литовські верстви тяготиють до Польщі, а основні верстви українсько-білоруського боярства—хиляться в сторону одновірної Московії. В тім саме для Литви полягає вся трагедія Городельської унії! Так як попередні угоди, головно кривська, закріпили Литву й піднесли її престиж на міжнародньому полі до масштабу європейської політики, так городельська унія своїм фатальним рішенням—привілеями для католиків,—роз'єднала ту державу внутрі її основ, порізвивши до решти оба литовсько-український народи, витворивши тим чином непроходиму прірву, яка зростала з дня на день і безперечно захитала раз назавжди внутрішню єдність Литви, що в результаті призвело до закріпачення обох народів Польщею.

Тут показалася вся згубність городельського акту, яка своїми грамотами упривілеювання викликала найбільшу ворожнечу, ненависть, моральне й духове послаблення та повний занепад і розгардіяш у суспільному поступуванні й відносинах литовсько-українсько-білоруських панів між собою у внутрішньому й зовнішньому секторі політичного життя Великого Литовського Князівства, яке досі було для тих трьох народів: литовців—українців і білорусинів—однією спільною державою, інтереси якої всі однаково почувалися до обов'язку зберігати та обороняти! Не так було після городельської унії! Тепер у наслідок нерівности в правах, зросли противорічності й антагонізми, які довели до повного внутрішнього розкладу між тими трьома наро-

дами, доводячи до польонізації цілу литовську державу, роздрібнюючи водночас конструктивні сили країни на взаїмне поборювання, недовіря і втечу від властивої Литви до сусідньої православної Москви.

Одначе більшість українсько-білоруського боярства рішила не покидати своєї землі, батьківської віри й народности. Вони гуртуються під проводом князя Св и т р и г а й л а до повстання проти польських та литовських панів католиків, щоб силою повернути собі права на втрачене майно, пошану й гідність. Свитригайло в той час був єдиним князем, що будував усі свої пляни за поміччю і порадою українських панів—бояр, яких ніколи не покидав, не ошукував та не зраджував, як це часто робили інші; і тим приєднав і згуртував біля себе всіх покривджених неупривілейованих українсько-білоруських бояр, які також вірністю відплачували йому, не зважаючи на вдачі й невдачі, на власні невигоди й терпіння, йдучи кожного часу за його покликком.

Сам Свитригайло був нераз ворогом Ягайла й Витовта, пробуючи всіх засобів, щоб позбутися їх надвлади й стати паном своїх земель.

Короткий час він був князем Поділля, Сіверщини (1404), звідки не маючи поведження, дивився часто в сторону північної Москви, що дуже дразнило й безпокоїло Ягайла, який за це хотів Свитригайла арештувати. Не бачучи виходу, Свитригайло попалив тут замки й разом з чернігівськими боярами й чернігівським єпископом, утік (1408) до московського князя, де його дуже радо привітали.²

В 1430. р. Свитригайло, пройшовши цілу анабазу в Московщині та Пруссії, повернувся на свої землі, де одержав знова Сіверщину й княжив нею аж досмерти Витовта 1430. р.

Змагання Витовта досягнути для себе королівську корону кінчаються повною невдачею. В 1429. р. Витовт скликав до Луцька на раду володарів: Ягайла, цісаря Жигмонта,

² Посільгес. 291. Воскрес. літоп. II. с. 80, та М. Груш.: т. IV. 161; Длугош: III. с. 571.

московського князя Василя Василевича, що приїхав сюди разом зі своїм митрополитом Фотієм. Тут були також—король данський, папський посол, гресмайстер пруський, воевода волоський, хан перекопської орди і візантійський посол.

Крім нарад, про загрозу зі сторони турків і примирення східної і західної Церков між собою, підняв Жигмонт питання коронації Витовта.³

І хоч тоді не прийшло до коронації Витовта, то Жигмонт після того пересилає потаємно корону своїми послами, щоб таки, на перекір Ягайлові й польським панам, які на саму згадку коронації Витовта, робили дуже kwasну міну й багато галасу, Витовта коронувати та зробити його своїм союзником і рівним партнером Ягайла.

Сам Ягайло намовляв Витовта, щоб не приймав корони, бо це викличе братовбивчу війну між Литвою і Польщею. Витовт, гамований Ягайлом, дещо проволікав з коронуванням. Мабуть не лише намова Ягайла, але й старість Витовта, була причиною браку енергії і сили.

Не зважаючи на це Витовт мав дістати корону й коронуватися на литовського короля. Але хитрі польські пани не спускали з очей його політики й про кожний рух його політичних потягнень вони знали дуже добре.

Поінформовані про заміри Жигмонта, вони розставили на всіх шляхах своїх шпигів—сторожів, які вислідили й переловили угорських послів разом з короною. Таким чином до коронації Витовта не допущено.

Вістка про переловлення послів і корони—дуже образила старого Витовта, тимбільше, що запрошені на коронацію чужі володарі мусіли роз'їхатися з нічим.

Невідомо чим це все було б закінчилося, але нещасливий випадок ту важливу подію зніс з денного порядку. Витовт, підпроваджуючи верхи Ягайла, впав з коня і згинув 1430. р.

Вже перед цією подією відносини литовських, також католицьких, панів до Польщі—були—внаслідок напруження між Витовтом і Ягайлом, значно похолодніли. Перший

³ П. Н. Батюшков: Белоруссия и Литва. С-Петербург 1890.

запал і відданість Польщі за привілеї—проминали, а після несподіваної і доволі загадочної смерти Витовта, відносини ті ще погіршилися. Більшість литовських—католицьких панів, що досі були проти українсько-білоруських боярів, поверталися на праву дорогу й разом з ними піддержували кандидатуру на великого литовського князя—Свитригайла.

Коротко перед тим повстають в додатку ще різні суперечки між литовською княжою канцелярією та польськими панами, які пропхавшись на українсько-литовські землі, почали домагатися, щоб княжа канцелярія писала їм усякі письма по польськи, або по латинськи, а не по “руськи,” бо вони тією мовою не розуміють.⁴

Це, з одного боку вказує на скору посилену польонізацію решти українських земель, а з другого—ілюструє ті скрайно-непримиримі відносини й розбіжності двох держав—Польщі й Литви між собою.

По одній стороні барикади стояла польська бундючна шляхта, котра завжди вміла різними комбінаціями, ласками, союзами, привілеями, тощо, поширити свої впливи коштом українсько-литовських земель.

По другій стороні—стояли українсько-білоруські бояри, як покривджений, але багато потенційно слабший суперник, що всеж на диво держався, у той час доволі добре й зумів не раз накидати свою волю тим, що їх потребували.

Послідовна впертість польських панів у використуванні здобутих, чи доступних для них земель, розкривала очі також тій частині засліпленої польськими “благами” литовської шляхти, яка досі беззастережно стояла по стороні Польщі й привілеїв. Вони тепер рішуче почали піддержувати—на рівні з українсько-білоруською шляхтою—вибір Свитригайла литовським великим князем.

До такого звороту більшості литовських панів, крім вказаних причин, було ще й те, що Польща бачучи, що їй таки не вдасться відразу з’єднати литовсько-українських земель з короною, почала вживати ще одного хитрунства.

⁴ Документи архіва мініст. юстиції I. с. 186; Hubert: Pamiętniki, t. I.; Любавській: “Сейм” с. 709, та М. Груш. Іст. Укр. т. IV.

Вона, ніби невинно починає більше вмішуватися у внутрішні справи тих українських земель, що досі належали до Литви, як—Полісся, Поділля, Волинь і Підляшшя, та поступово починає підпорядковувати ті землі безпосередно під польську зверхність, надаючи їм окремих польських прав, привілеїв, обов'язків, тощо; але вони приймалися лише там, де був менший відпір—на Поділлі найскорше.

До тогож опановування Польщею українських земель, спричинився багато ще скорше сам Витовт. Пізніше показалося, що його політичні про-польські потягнення, були скрайно шкідливі та прямо фатальні у наслідках для самої Литви.

Ту похилу площу, по якій скочувалась Литва, побачили також деякі литовські католицькі пани й старалися про напругу.

Польська політика на Поділлі ще тоді, як воно правно й фактично належало до Литви, вказувала на те, що тут вневдовзі будуть зрештуватися литовсько-польські інтереси. Польські напливові шляхтичі змагали, на власну руку, позбуватись залежності від Литви й приєднати ті землі чимскорше до Польщі. Вони в тім відношенні провадили політику спротиву й самому Ягайлу, коли той наказав передати Поділля Литві. Очевидно, що такому спротиву сам Ягайло потурав.

Відносини спору за Поділля довели в 1430-1440. рр. до воєн між Литвою і Польщею. Однак сила і впливи польських панів вплинули на остаточне приєднання західного Поділля до Польщі, а східне (Брацлавщина) залишалося і далше при Великим Литовським Князівстві.⁵

Взагалі, польські пани, що панували на українсько-білоруських землях як васалі супроти польського короля, чимраз частіше позваляли собі на різні грубості й нетакти та порушення прав місцевих мешканців й українсько-литовської шляхти.

Їх поведінка була чи неголовною причиною, що по смерті

⁵ Jabłonowski: Podole u schyłku XV. w. s. 543-4; Rolla: Zameczki Podolskie, I; та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV.

Витовта литовські пани всупереч бажанню польських магнатів, одноголосно вибрали на литовського князя Свитригайла, який вже рішуче стояв за повну окремішність литовського князівства.

Одностайній поставі всіх литовсько-українсько-білоруських вельмож—не відважувалися супротивляти ані Ягайло, ані польські магнати. Ідея єдності щераз перемогла (але в останне!) й Свитригайло став великим литовсько-українським князем!

Ставши князем, він вповні оправдує своє про-українське дотогочасне наставлення. Він не зраджує своїх прихильників, як то робили його попередники! Навпаки, окружує себе українськими боярами, роздає поміж них найкращі й найвідповідальніші посади та гідности, кермуєчись нерідко також їхніми радами та послугами. Але протегування українсько-білоруського елемента дуже скоро викликало негодування серед литовських католиків. До того спричинилися також польські аристократи. Вони під'юджували литвинів проти Свитригайла, як прихильника й захистника українсько-білоруського православного елемента та ворога литовських католиків і їхніх привілеїв.

Ягайло зараз по смерті Витовта, хоч погоджується на вибір Свитригайла великим литовським князем, почав провадити скриту політику підірванням його авторитету й послабленням сили—як одиниці, та Литви—як протипольської цілості, посягаючи водночас по Поділля та Волинь.

В тій цілі Ягайло ще коротко перед смертю Витовта, змовляється з польськими подільськими панами, які рішили, що зараз по смерті Витовта, вони захоплять Кремянець та інші подільські замки й передадуть їх Ягайловим людям.⁶ Так і сталося. По смерті Витовта польські пани арештували литовського подільського намісника й заняли подільські замки. Коли про це довідався Свитригайло, примушує Ягайла, що перебував тоді на Литві, під загрозою арешту, —дати наказ польським панам, негайно звільнити Поділля.

Під примусом (арештом), Ягайло видає такий наказ, але

⁶ Велика Історія України: Голубця, вид. І. Тикт.

польські пани його зовсім не послухали. З того почалась явна суперечка й ворожнеча між Свитригайлом і Польщею. Литовські пани тепер стояли в колізії: їм з одного боку була не-понутру про-українська політика Свитригайла, а з другого—ніяково було їм не боронити перед Польщею тих земель, що творили підставу сили Великого Литовського Князівства.

Українсько-білоруські бояри також не захотіли сидіти спокійно й “смирно” слухатись, як це робили під примусом за Витовта. Вони тепер мали за собою великого князя Свитригайла, проте висказалися за рішучим спротивом проти Польщі.

Польські магнати не могли хвалитись, як це колись було “смирними” русинами. Вони нарікали, бо “*Constat enim toti orbi et a vestra sanctitate alienum non extat, quam late et longe sunt terrae Ruthenorum schismaticorum, quos nisi rex prefatus cum fratre suo duce Vitoldo bone memoriae in virga ferrea direxissent maior ipsis in Christi fidelibus aditus seviendi patuisset, sicut iam, proh dolor effrenatio ipsorum patenter incipit christiano populo malignare,*” —говорили польські послы перед папою, жаліючись на союз лицарів з русинами Свитригайла.⁷

Коли ж польські пани таки не віддали Поділля в руки литовського намісника, українсько-білоруські бояри—сторонники Свитригайли—позанимали дооколичні сусідні міста: Смотрич, Збараж, Кремянець і Олесько, що їх вже ранше поляки були відірвали від Волині. З того почалась отверта війна між Ягайлом та Свитригайлом. Коли в 1431. році Ягайло заняв Володимир Волинський і пішов під Луцьк, якого завзято обороняв воєвода—Юрша—бої розгорілися таки на поважно. Але союзники Свитригайла пруські лицарі напали на Куяви, землю Добринську й Великопольщу й тим примусили Ягайла відступити з під Луцька з нічим.

Польська кампанія проти Литви Свитригайла, була б без сумніву закінчилася її повною поразкою, але саме в грізний для Ягайла й Польщі момент, Свитригайло показав-

⁷ Codex saec. XV. t. II. p. 273; та М. Груш.: Іст. Укр. т. IV. с. 180-90.

ся дуже слабим політиком і стратегом. Він почав з Польщею переговори, які закінчились тим, що західне Поділля залишається за Польщею, а східне—Брацлавщина—за Литвою.

Перемиря підписано на два роки, “але цей стан потривав поверх сотні літ”.⁸

Польські пани побачили тепер, що на полі бою не можуть Свитригайлові нічого вдіяти, вони почали підготовляти проти нього політичний заговор, який скінчився нападом на Свитригайла і його втечею до Полоцька, а литовсько-польські католицькі змовники проголосили великим князем Литви Жигмонта Кейстутовича.

Лише українська й білоруська шляхта осталась і надалше вірною Свитригайлові; піддержуючи його, вона ніяк не слухала намов, ані прозьб ні погроз Жигмонта.

Та Свитригайло не мав щастя. В битві під Ошмяною на Литві й під Копистрином на Поділлі—його війська було розбито. Ягайло й польські пани використали цю невдачу Свитригайла і вже дня 15. жовтня 1432. р. в Городні видають грамоту, якою привернено знова литовсько-польську унію. Водночас тутже Ягайлові делегати видали окремий акт, яким зрівнювали православних з католиками в привілеях. Одначе це були припізнені “данайські дари.” Цей акт був звернений проти Свитригайла, щоб таким проголошенням ослабити його політику та відірвати від нього українсько-білоруських прихильників—православних бояр. Акт цей одначе не мав королівського потвердження і був звичайною оманною, розчисленою на послаблення руху проти-польського спротиву. В 1434. р. (6.5.), литовський князь Жигмонт видав письмо, яким зрівнював православних у гідностях з католиками, але він теж не мав значіння королівського привілею.

Після городельського трактату Польща ввела польське право в усіх досі окупованих нею українських землях: в Галичині, на Поділлі, яке поділено на два воевідства—“руське” й “подільське.”

⁸ Іст. України-Голубця.

На всіх литовсько-українських землях польські пани повели між населенням шалену агітацію проти Свитригайла, щоб тим підірвати до решти його впливи серед православних кругів, та відвернути їх від Свитригайла.

В літі 1435. р. прийшло до великої кровавої боротьби між Свитригайлом і Жигмонтом та Ягайлом, яка відбулась під Повійськом біля Вилькомира. Тут 1. вересня 1435. р. розбито зовсім Свитригайла й його українсько-білоруських сторонників. Згинув тут вожд Свитригайла—Жигмонт Корибут та союзник—Майстер Хрестоносців, а понадто поляки забрали 42-х князів у неволю.

Після цієї перемоги Польща підписала “вічний мир” з пруськими лицарями, а Жигмонт підкорив собі збунтовані українські й білоруські міста.

Але це не відрашувало прихильників Свитригайла. Головно українські бояри й надалі залишалися вірними ідеї збройної боротьби з Польщею, надіючись, що Свитригайлу таки вдасться опанувати ситуацію і стати великим литовсько-українським князем.

Нажаль політика Свитригайла була доволі несерйозна й незручна, проте вона закінчилась невдачно. Не зважаючи на те прихильники Свитригайла дальше вели одверту й скриту боротьбу за осягнення своєї мети. Вони змовилися (Іван та Олександр Чорторійські) і вбили великого князя Жигмонта; після чого Свитригайло поїхав на Волинь, де його знова проголошено великим литовсько-українським князем.

Як протикандидата—литовські пани—католики—проголосили великим литовським князем молодшого сина Ягайла—Казимира.

Ситуація була до тої міри поплутана й невиразна, що після проголошення Казимира великим литовським князем, ніхто не відважувався проганяти Свитригайла, який таки й залишився на Волині. Завдяки спонтанній і непослабленій піддержці українських панів—Свитригайло вдержався тут надовго як окремих князь.

Тепер завдяки такій противопольській поставі україн-

ських панів, Волинь, відокремившись від польсько-литовської надвлади, жила своїм окремим життям під управою “династичного литовського, але політично—свого суверена,” та скріпила свої оборонні позиції на майбутнє.

Криваві жертви українського народу в обороні своїх прав і вольностей, та відданість Свитригайлові, вповні себе оправдали, а кров і терпіння не пішли намарно!

Закріпивши за собою окремішність, ця земля підготувляла від тепер нові покоління до культурного відродження країни, яке дало українській нації відомих меценатів у відбудові й поширенні української науки, письменства й штуки взагалі; а в пізнішому часі, це дало поштовх до національно-культурного відродження і других частин українських земель.

Лише завдяки силі спротиву українського боярства—литовсько-польські магнати та їх володарі мусіли здержати свій похід на повний підбій та знищення української нації, що прибрало таких загрозливих розмірів саме по городельській унії, котра стала прокляттям для самої Литви, а для українсько-білоруської пониженої шляхти—була точкою звороту й протверезінням. Бо саме те порізнення католиків і православних, двигнуло останніх до об'єднання своїх сил довкола князя Свитригайла й поставило їх в ряди послідовних борців за свої права, волю і честь народу.

І хоч не вдалося досягнути максимум—повної незалежності литовсько-українських земель від Польщі, то мінімум—окремішність життя для Волині—було вповні досягнуто, а наслідки того були дуже великі, бо вони не-мало спричинилися до пізнішого всенціонального пробудження, що через Острог-Львів—вели до Києва, а там—до всенародного повстання—боротьби за віру православному, за н а р о д !

* * *

В результаті доводиться ствердити, що Городельська Унія займає центральне місце серед усіх польсько-литовських угод—уній, що відбувалися на протязі XIV-XVI століть. І коли так якось склалось, що, головно польські історіографи, а в парі за ними й інші, найбільше ваги і значіння

приписували двом уніям: першій—кревській і останній—люблінській,—то вони з точки зору польського інтересу—мають повну слушність. Але для українсько-литовсько-польських відносин центральне значіння має якраз унія горodelьська. Очевидно, що як би не було кревської унії, то не було б і тих других, які впливали часто, як доповнення, прискішення, пригадування, чи утривалення цієї першої унії. Безсумніву кревська унія мала величезне значіння в ширшому, навіть в європейському масштабі. Вона потягла за собою кольосальні зміни в укладі політичних сил на сході та півночі європейського театру. Польща коштом українсько-литовських земель зросла до пересічної потуги, яка в очах західніх володарів і католицького світу стала справді великою і могутньою державою, з якою цей же світ почав реально числитися.

Коли на півночі спільними, польсько-литовсько-українськими силами розгромлено (1410) потугу Пруських лицарів, повага й сила Польщі в очах сусідів зросла щебільше. Одначе від того часу західна Європа, перш-за всіх, німецький цісар Жигмонт, починає організувати протипольську коаліцію, яка була звернена не так проти Польщі як такої, а проти польсько-литовської унії, бо саме вона була гарантом могутности польської держави.

Коаліція Жигмонта проти Польщі, це перша зовнішня реакція проти об'єднання Польщі й Литви. Згодом на послаблення унії ще більше від'ємно вплинула реакція з нутра, яка мала двоякий характер і була вислідом оп'яніння польських магнатів першими унійними успіхами, та—протверезінням самих литвинів. Безпардонне наставання польської шляхти на п'яти й пальці литовської держави, протверезили кількакратного прихильника й ворога унії—Витовта, який наперед допомігши польським панам стати ногами на литовсько-українських землях, коли побачив, що його амбіція тим достатно не заспокоєна, починає саме в розгарі нищення пруських лицарів, хилитися знова в бік литовського сепаратизму; бо гегемонія Польщі над Литвою почала зростати якраз водночас із мілітарно-економічним

підкрпленням, що приходило в результаті розгрому північного ворога хрестоносців.

Якщо можна б назвати крeвську унію тріумфом польської політики й польських магнатів та стабілізацію зросту й популярності польсько-литовської дружби внутрі й назовні,—то вилім Витовта був неаби-якою загрозою для Польщі й її престижу та послаблення реальної сили взагалі. Не диво, що польські пани старалися за всяку ціну держати Литву в унії та послусі супроти Польщі, а кожночасний сепаратистичний виступ—трактували, як ніж у спину “польського братерства,” що намагається розірвати унію.

Але жадоба слави, багатства й почестей польських магнатів, дуже неміло дразнили литовських панів, проте вони пробують відказуватися від такої однобічної унії. Та неповодження Витовта, змушують його й литовських панів до поновної присяги відрности короні й польським панам. А коли сепаратизм починає зростати й дальше, й сам Витовт хоче позбутися надвлади Ягайла, польським панам вдається і тим разом переконати литовських панів різними уступками—“подарунками”—про доцільність унії.

Городельська унія мала усунути всі внутрішні непорозуміння й аномалії, які досі викликали непримиримий антагонізм між литовськими й польськими панами. В першу чергу—вона мала зрівняти в правах і привілеях усіх панів литовського князівства з такимиж правами й привілеями польських панів, що їх мали в корінній Польщі. За це литовські пани і Витовт мали погодитися на анексію Литви Польщею.

Одначе привілеями було охоплено лише католицьку литовську шляхту, позбавляючи водночас українсько-білоруських бояр державних посад, гідностей і привілеїв. Саме тим фатальним розподілом на упривілеованих католиків і неупривілеюваних—православних—городельська унія викликала нечувану досі незгоду, яка підривала повагу князівства та копала гріб, творячи непроходиму пропасть між тими народами, що досі жили в згоді та спільно ділили долю і недолю Великого Литовського Князівства.

Звідси впливає те центральне значіння городельської

унії, яка своїми розмірами й наслідками є важна не так може для зовнішніх політичних міркувань, як для Литви, України та Білорусі, тих трьох народів, провідні верстви яких досі творили ядро Великого Литовського Князівства, а їх згідність була фундаментом і запорукою існування і росту держави, яка була спільна й дорога для тих трьох народів. Проте лише вони могли її спільними силами зберегти перед наростаючими небезпеками зі заходу.

Та польським магнатам вдалося вбити клин незгоди між ті народи, які від городельської унії—насичені ненавистю на упривілейованих—починають між собою справжню боротьбу, захитуючи в основах литовську державу. Що-правда ті противорічності й антагонізми не спричинили спонтанного протикатолицького й протипольського вибуху, бо противній стороні бракувало проводу, а понадто лаявірування Витовта, не давало слабшій православній стороні організувати самим кампанію проти польсько-литовських католиків—панів, що розросталися на чужій кривді.

Загальну революту було важко викликати ще й тому, що тодішні суспільні верстви в державі, хоч були порізничкованні, але вони не всі брали активну участь в політичному житті. Тодішні держави були лише ділами сили, величі шляхотного змислу індивідуальности. Вони творили і вдержували держави, а до помочі їм були упривілейовані аристократичні верстви панів, шляхти й бояр та магнатів. Вони не були творені на дусі народної сили і не опиралися на ширших народніх верствах, бо ті верстви в політичному житті не відігравали жадної ролі. Так було тих часів і на українських землях. Ширші маси терпіли, гинули, гнули спину, але ще якийсь час мовчали й не брали активної участі в боротьбі українсько-білоруських бояр з упривілейованою чужою католицькою шляхтою. Проте ослабленим і обезголовленим українським боярам було дуже важко виступити самим проти переважаючої ворожої сили польсько-литовських панів.

Цей час прийшов згодом, коли в проводі став князь Свигайло. З конечности оборони своїх прав і свободи та гідности, відроджується в українських боярах дух одваги,

що не опускав їх і в найгірших хвиликах невдач і небезпеки, яких довелося їм зазнати в упертій боротьбі з польськими панами. Спротив українсько-білоруського боярства був справді чимось новим, бо досі, звичайно так бувало, що українсько-білоруські пани—князі й бояри—в першу чергу боролися за місце одного або другого князя, і це було їх слабкістю, бо в той час поляки звернули свій гін на завоювання сусідних земель, головню вони вели боротьбу за впливи та поширення панування Польщі над українсько-литовськими землями.

Після городельської унії внутрішні відносини в Великому Литовському Князівстві підпали такій великій зміні настрою по відношенні до цієї держави неупривілейованих станів, що так як досі була тенденція обєднання,—від тепер почався процес розкладу й відосередного розвернення конструктивно-державницьких сил, що розпадалися на кілька груп.

Витворився стан, що своєю чинністю нагадував приказку про Лебедя, Рака й Шуку. Бо городельська унія кинула кістку непримиримої незгоди й створила між офіційними й неофіційними партнерами, великі противорічності й розбіжності інтересів, які від тоді взаїмно себе виключували. Коли до того часу всі стани були—менш-більш рівні в правах і обовязках,—вони координували свої дії і йшли рука в руку, піддержуючи потреби й інтереси спільної держави. А від цієї унії почалось навпаки: кожна сторона тягнула в свій протилонний бік, захищаючи чисто свої класові інтереси, не дивлячись на державну рацію.

Литовське Велике Князівство почало процес розформовування! Внутрішній розгартяш спричинив тут такий самий стан, який був на Західних Українських Землях на сто літ перед тим. Польща тепер, як колись, користаючи з внутрішнього роз'єднання і послаблення литовського князівства, бачучи, що все-одно їй так скоро не вдасться осягнути повної злуки усіх земель унійними актами, повертає до тактики насильного приєднування поодиноких частин земель Великого Литовського Князівства.

Лише завдяки сильному організованому спротивові укра-

їнських бояр зі Свитригайлом у проводі, Польща занявши частину Поділля, мусить відступити від своїх апетитів на Волинь, яка силами українського боярства, відбиває польський наступ, відокремлюється і на сотню літ не допускає сюди польських впливів.

Боротьба українського боярства проти Польщі по городельській унії, це *перший*, після втрати свободи й незалежності, *організований збройний спротив українського народу* проти загарбників за свої права, волю і людську гідність. Звідси й його велике значіння для дальшого формування міжсусідських відносин і долі українських земель. Цей спротив, хоч і не досягнув повних успіхів—незалежності литовсько-українських земель від Польщі, але в результаті приніс для Волині самоуправу й окремішність та на довгі роки зберіг ті землі від польонізації, даючи їм можливість плекати й розвивати свою національну культуру, що звідси згодом пробиває собі двері до інших українських земель, які перейшовши різні катаклізми, пробуджуються з отупіння і безрадности,—та ступають на шлях національного відродження.

Отак виглядала городельська унія і її попередниці, про які польські історіографи горлають, що Польща в XIV-XVI століттях була єдиним чинником консолідації східної і північної Європи. Вдійсності було навпаки, й польські історики не мають об'єктивної слушности називати політику Польщі тих часів—консолідаторською. Вони, як польські патріоти, можуть тим радіти, але не можуть приписувати Польщі великих заслуг і для інших народів, які саме через ту “консолідацію” втратили волю, свободу, права, майно, честь і гідність, віру батьків та навіть мову! Бо: Польща тих століть була найбільшим політичним ворогом для України й Литви; вона вела, щоправда, рухливу політику, але ця політика не мала нічого спільного з консолідацією народів. Це не була консолідація—це була політика обману, підступу й насильства, як це найкраще бачимо з реалізації постанов та дійсного поступування в практиці польських магнатів супроти—“сконсолідованих” литовсько-українських земель. Не можна назвати держави консолідатором,

яка неперебираючи в засобах—гнобила й висисала останні соки зі своїх “сконсолідованих” народів, жируючи на чужому майні; зневажаючи їх права, віру й мову, не шануючи їх власности й гідности. В парі з тим ширили дезорганізацію, польонізацію, винародовлення місцевої шляхти, конфіскуючи водночас в неї майно та позбавляючи її прав, прадідівської землі й віри.

Очевидно, що й за тим було в пізніших часах жаль польським панам, коли того позбулися й самі попали під залежність сусідів,—вони тоді зверталися до тих “золотих” часів, пригадуючи молитовно—

“Во імя Отца і Сина,
То наша молитва
Яко Тройца, так єдина,
Польша, Русь і Литва”.⁹

і саме в час втрати своєї залежности польські історіографи опрацьовуючи Ягайлонську Добу своєї історії, з’ідеалізували її і викривили, представляючи її надто рожево і для сусідніх народів дуже корисною; проте “варта було б знова стати під польський” омофор і єднатися, бо тоді Польша була сильна...!

Так була сильна, бо не консолідація була її ціллю, а імперіалізм, експансія на схід, коштом українських земель, що перші падали жертвою тої “консолідації” польської шовіністичної політики. І горе було тому, що повірив у консолідацію! За ню доплатили всі ті, що були її прихильниками й ворогами—Литва й Україна.

Але методами насилля не можна було ніяк на довшу мету з’єднати ті народи до купи. Не помагали стоси паперів—писаних уній, бо діла були куди інші. Вони противорічили зі словами й на майбутнє відстрашували від такої унії і тих, що ще не втратили були голови, віри, чести й своєї народности.

Серед тих обставин можна було бачити те степенування—градацію відносин станів, політики, культури, релігії і національної свідомости серед тодішніх трьох народів, що

⁹ A. Marjan: “Rusini,” Lwów, 1860.

в ріжних, відмінних обставинах зростали й вели наскрізь окреме життя. Спроби злучити ті країни паперовою унією у правно-політично-економічне одно тіло, завдяки засобам насилля—виявилося в практиці наскрізь неможливими.

В часах, коли, як не князь, то упривілейована литовська католицька шляхта, інклінувала вже до Польщі,—тільки українсько-білоруські бояри підносять крик спротиву, шукаючи нагоди й провідника до одвертої боротьби з “консолідаторами.”

Звідси велике признання для тих обездолених, покритвджених і зневажених наших предків, що в обороні показалися добрими організаторами й захисниками своїх прав, віри, народности й чести. Вони вратували то, що могли! Забагато вже було лиха, спричиненого польськими “консолідаторами,” щоб можна було тому вповні власними силами запобігти. Воно могло б було бути інакше, як би всі верстви, включно з литовськими панами, пішли по лінії спротиву. Але так не було й сепаратистичні чинники ніяк не заступали думки й волі всіх верств Великого Литовського Князівства, яке було підміноване польськими впливами.

Безперечно, що й серед українського панства не бракувало в тих часах “почтивих русинів,” назва яких була відзеркаленням тієї духовної убогости і “почтивости” нашої шляхти, яка (не вся!) так радо замінювала згодом “русіна” на “поляка.” А решта з них довший час спокійно тягли ярмо, заложене польськими панами на їхню спокійну шию. Вони саме були помічниками польських хлібодавців у підготовуванні останньої люблинської унії, що—з однієї сторони припечатала долю Литви, а—з другої—відчинила браму новому періодові нашого існування, політично-національного відродження українського народу!

Зворот у тому започатковує українське козацтво, котре почало виполювати з національного ґрунту бурян, а на його місці—плекати нове державне зерно, яке шляхом звороту до патріотизму, зродило нову ідею боротьби за віру, за український народ, за свободу, державність і справедливість!

* * *

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Коли сьогодні, Польща опинившись в смертних судорогах, і дальше лелеє думку про “трійцю” й “уній,”—ми не дивуємось тим, що їх історія нічого не навчила! Бо український народ, вірю, навчився з історії минулого, проте жадні унійні голоси, в якій формі вони не виходили б з уст польських шовіністів,—не знайдуть більше місця серед того народу, що так жорстоко заплатив за поблажливість і довіря до чужого “братерства” й “нашу та вашу вольносьць”!

Коли б якісь наші групи nadalше йшли на шлях “уній,” треба відіслати їх до студій нашого гіркого досвіду з минулого!

Всяка політична співпраця з поляками, буде лиш тоді доцільна, якщо Польща разназавжди зречеться неоправданих претенсій до українських етнографічних земель! Після такої події, ми можемо бути справжніми братами, будемо себе шанувати й боронити своєї та їхньої, польської, свободи!

Причин того нещастя, що ряд народів попали під диктат східнього Молоха,—треба дошукуватись, в поважній мірі, в минулих політично-економічних відносинах тих же народів між собою. Велику частину відповідальності за це має Польща на своїй совісті, яка на протязі віків бажала зростати коштом своїх сусідів,—примінюючи безоглядну політику переслідування, підступів і шантажу, а це, зрозуміло, підорвало довіря сусідніх народів: українців, литовців, білорусинів і ін., до польського народу й його політики взагалі! Відомо теж, що Польща не могла стравити, в своєму державному організмі, всіх тих суперечностей, що наростали з підбитими народами, гін яких до волі кидав їх на шлях перманентної боротьби й неспокою. Це ослаблювало державний потенціал Польщі, який внутрі ніколи не був настільки сильний, щоб можна було самими негативами заїмпонувати, не-менше культурними від Польщі, підбитим народам.

Кон'юнктура й спекуляція та обман, що проявлялися у

формі безконечних “уній,” мусіли закінчитись тим чим і закінчились: розбором Польщі, а в дальшому,—повним поневоленням тієї перфідної держави, яка не спромоглась створити справжньої реальної політики: політики взаємного порозуміння, признання і респекту суверенних прав для сусідів на їхніх етнографічних територіях! Нажаль історія нас вчить, що Польща кількакратно договорювалась з Росією, торгуючи з нею волею, кровю і землею саме тих народів, які при розумній політиці, були б закріпили й зберегли свободу й державну незалежність не лиш свою, але також—Польщі!

Зі шкодою для себе самих, польські політики не виявили політичного глузду ані в минулому, як теж—не видно того в сучасному.

Історія навчає! Хай же ту науку сприймуть, нарешті й ті, що досі не хотіли, чи не розуміли її.

Принцип порозуміння між поневоленими, але суперечними й досі між собою народами є ясний:

1. Признати кожному народові право на свобідне, суверенне життя у межах його етнографічної території.
2. Рівність і взаємний респект між собою.
3. Зречення будьяких претенсій до несвоєї території!
4. Обстоювання і оборона спільно тих інтересів, що є основою незалежності: а це—оборона свободи!
5. Координація всіх народніх сил, їх матеріяльних і морально-духових потенціалів, у дії проти східного Молоха, на всі часи, безогляду на зміну кольору, чи режіму!

Лише під таким кутом можна говорити про українсько-польську консолідацію тепер і в майбутньому. Це хай буде важливим мemento для сучасних і майбутніх поколінь українського народу, а для його політиків—зокрема!

Політика, побудована на таких основах, буде тривким фундаментом під будову сильних, вільних держав та заповнить поневоленим народам світле майбутнє.

